

QANUN

№ 03 (281) / 2018

BEYNƏLXALQ HÜQUQ

Həsənzadə Səidə

İstanbul Konvensiyası və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi 3

Qələndərli Sona

İnsan alveri ilə mübarizədə dövlətlərin beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri 12

Cəfərova Aytac

Marine environment pollution on international law 20

KONSTITUSIYA HÜQUQU

Qurbanov Habil

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri 25

Şükürov Nəsim

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin təşkili və fəaliyyətini tənzim edən hüquq mənbələri 31

Əlibəyli Qulamhüseyn

Qanunvericilik prosesinin hüquqi nizamlanması: Avstriya və İsveçrə təcrübəsi 40

Cahangirova Turan

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsinin təməli sənədi kimi 47

Гусейнова Кенуль

Особенности принципов конституционного судопроизводства 53

Каландарли Нигяр

Право в области биоэтики на примере Азербайджанской Республики 61

Исмаилова Севиндж

Национальные интересы как система общественных и государственных интересов 69

ƏMƏK HÜQUQU

Гасымов Алыш

Алескерова Лала

Некоторые вопросы оснований к изменению и расторжению трудового договора 74

SOSIAL TƏMİNAT HÜQUQU

Aslanov Zamiq

Sağlamlıq və onun qorunmasının bəzi məsələləri 80

CINAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGIYA

Əliyev Nazim

Tibb işçilərinin peşə cinayətlərinə görə məsuliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi: qanunvericiliyin inkişaf tarixi kontekstində 84

ISSN 2218-9130

TƏSİSÇİ:
ŞAHBAZ XUDUOĞLU

BAŞ REDAKTOR:
MİRƏĞA CƏFƏRQULİYEV,
HÜQUQ ELMLƏRİ DOKTORU,
PROFESSOR

REDAKTOR:
FƏXRƏDDİN AĞAZADƏ

HÜQUQ ŞÖBƏSİNİN MÜDİRİ:
MÜZƏFFƏR BAXIŞOV

KOMPÜTER TƏRTİBATI:
ATAKİŞİYEV GÜLÜSTAN

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Hüquqi Şəxslərin Dövlət Qeydiyyatı üzrə Bakı
Bölgə Şöbəsində qeydə alınmışdır.
Şahadətnamə №0104-983-41555

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 16 may 2014-cü il tarixli (protokol № 07-R) qərarı ilə Hüquq elmləri üzrə "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı"na daxil edilmişdir.

BANK REKVİZİTLƏRİ:

Kapital Bank Bakı şəhər filialı
Kod: 200026; VÖEN: 9900003611
Müxbir hesabı: 0137010001944
S.W.I.F.T. BIK AIBAZ 2X
Hesab № 11533050000
VÖEN: 1700145131
Valyuta hesabı: 333150100

Format: 60 x 84 1/8
Fiziki çap vərəqi: 20,0
Sifariş: 72. Tiraj: 500
Qiyməti 4 manat

"Qanun" mətbəsinin ünvanı:
Nəsimi rayonu, Tə. prospekti 76
Tel.: 431-16-62; 431-38-18

QANUN

ÜNVAN:

Azərbaycan Respublikası,
Bakı, AZ 1102, Nəsimi rayonu,
Tbilisi pros.,76.
Tel.: 431-38-18; 431-16-62
Faks: 431-38-18
E-mail: xuduoglu@gmail.com
www.qanun.az

Мамедов Наиль

Уголовно-правовые аспекты причинения вреда в сфере спорта 98

CINAYƏT PROSESİ VƏ KRİMİNALİSTİKA

Cəfərquliyev Mirağa

Cinayət prosesi iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafehlərinin təmin edilməsi – ədalət mühakimə icraatının ümumdə vəzifələrindən biri kimi 103

Teymurov Allahverdi

Cinayət prosesində nəzarət funksiyasının anlayışı, növləri və əhəmiyyəti 111

Mikayılov Anar

Cinayət prosesində «xüsusi biliklər»in anlayışı, əlamətləri, formaları və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri 118

Qasımzadə Ramiz

Vergi mübahisələrində məhkəməyə qədər nizamlama (pretenziya) qaydasının müəyyən olunması 129

**GƏNC HÜQUQŞÜNASIN TRİBUNASI
BEYNƏLXALQ HÜQUQ**

Babazadə İlkin

Pilotage as special provision of towing contract 134

Aliyeva Nigar

Extremism as an ideological basis of terrorism 138

SOSIAL TƏMİNAT HÜQUQU

Hacıyev Tural Zakir

Xarici tibb mütəxəssisi, özəl tibb müəssisəsi və pasiyent arasındakı münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi 145

“QANUN” JURNALINA ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM
ETMƏK ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR 157

QANUN

• Bu jurnal öz hüquqlarını bilən və qoruyanlar üçündür. Jurnal 1992-ci ildən ayda bir dəfə nəşr edilir.

• Hər sayda tanınmış hüquqşünasların, iqtisadçıların, habelə hüquq və iqtisadiyyat sahəsində çalışan digər mütəxəssislərin elmi praktik məqalələri çap olunur.

“Qanun” jurnalının “Yeni səndlər büləteni”nin hər sayında Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun qərarları, Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları, təlimatlar və digər normativ aktlar dərc olunur.

• Jurnalın məqsədi hüquqi münasibətlərin və vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, hüquq və qanunçuluğun təbliğatıdır.

“Qanun” jurnalına
“Qaya”, “Mətbuat yayımı”, “Səma”, MMC firmaları
vasitəsilə abunə yazıla bilərsiniz.

Əlaqə telefonları:
n Qaya: 441 35 33 n Səma: 499 22 97 n
Mətbuat yayımı: 440 39 83 n MMC: 561 14 37.

“Qanun” jurnalı elmi tədqiqatların əsas müddəalarının nəşr edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər siyahısına daxil edilmişdir.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Cəfərov Zahid
Bakı Dövlət Universitetinin “Əmək və ekologiya hüququ” kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru

Dəmirçiyeva Məhəbbət
Bakı Dövlət Universitetinin “Mülki hüquq” kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Əlibəyli Həsən
AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Beynəlxalq hüquq” şöbəsinin müdiri, tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Kurennoy Aleksandr
M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin “Əmək hüququ” kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, RF-nin əməkdar hüquqşünası

Qasımov Alış
Bakı Dövlət Universitetinin “Əmək və ekologiya hüququ” kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Qəfərov Mithad
Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət prosesi” kafedrası, hüquq üzrə elmlər doktoru

Qurbanov Həbib
AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, mülki hüquq və mülki proses” şöbəsinin müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Avropa Humanitar Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Məmmədov Zahid
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elm idarəsinin rəisi, iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor

Mövsumov Mövsüm
Bakı Dövlət Universitetinin “Mülki proses və kommertiya hüququ” kafedrası, hüquq üzrə elmlər doktoru

Rəhimov İlham
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası

Səməndərov Firudin
Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət hüququ və kriminologiya” kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası

Skaçkova Qalina
Rusiya Elmlər Akademiyası Dövlət və Hüquq İnstitutunun “Əmək hüququ və sosial təminat hüququ” sektorunun müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Tomşevski Kirill
“MİTSO” Beynəlxalq Universitetinin Əmək və korporativ hüququ kafedrasının müdiri, “Əmək və sosial hüquq” jurnalının baş redaktoru, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Zahidov Bəhram
AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu direktorunun elmi işlər üzrə müavini, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Nyu-York Elmlər Akademiyasının üzvü

Həsənzadə Səidə Bəhram qızı,
 hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
 AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
 aparıcı elmi işçisi
 saidahasan@gmail.com

UOT 34: 341.215.4

İSTANBUL KONVENSIYASI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNVERİCİLİYİ

Açar sözlər: ailə, qadın, zorakılıq, İstanbul Konvensiyası, məişət zorakılığı, cinslər-arası münasibətlər, qanunvericilik.

Ключевые слова: семья, женщина, насилие, Станбульская Конвенция, бытовое насилие, отношения между полами, законодательство.

Keywords: family, woman, violence, Istanbul Convention, domestic violence, relations between the sexes, legislation

Qadın hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsini təmin etmək üçün son iki əsrdə beynəlxalq səviyyədə bir çox normativ-hüquqi aktlar hazırlanıb qəbul edilmişdir. ABŞ-ın Müstəqillik Bəyannaməsində, 17 sentyabr 1787-ci il ABŞ Konstitusiyasında, 1885-ci il «Köləlik haqqında» Berlin Ümumi Aktında, 1890-cı il «Köləlik haqqında» Brüssel Ümumi Aktında və Bəyannaməsində, 1904-cü il «Ağdərili qadın qulların ticarəti ilə mübarizə haqqında» Millətlər Cəmiyyətinin Beynəlxalq Konvensiyasında, 1919-cu il «Quruda və dənizdə qul alverini ləğv etmək haqqında» Sen-Jermen Konvensiyasında, 1921-ci il «Qadın və uşaq alveri ilə mübarizə haqqında» Konvensiyada, 1948-ci il BMT-nin «İnsan hüquqları haqqında» Ümumi Bəyannaməsində, 1949-cu il BMT-nin «İnsan alverinə və üçüncü şəxslər tərəfindən fahişəliyin istismarına qarşı müba-

rizə haqqında» Konvensiyasında, 1950-ci il «Köləliyin, qul ticarətinin və köləliyə oxşar institutların və adətlərin ləğv olunması haqqında» Konvensiyasında, BMT-nin 1952-ci il «Qadınların siyasi hüquqları haqqında» Konvensiyasında, «Ərdə olan qadının vətəndaşlığı haqqında» 1957-ci il Konvensiyasında, «Nikaha daxil olmağa razılıq, minimal nikah yaşı və nikahların qeydə alınması haqqında» 1962-ci il Konvensiyasında, «İrqi ayrı-seçkiliyinin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında» 1965-ci il Konvensiyada, «Qadınlar barəsində ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında» 1967-ci il Bəyannaməsində, «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında» 1979-cu il Konvensiyasında, «İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insanı, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış, rəftar və cəza növlərinə qarşı» 1984-cü il Konvensiyasında və onlarla digər beynəlxalq sənədlərdə – Konvensiyalarda, bəyannamələrdə, yətnamələrdə qadın hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində mükəmməl hüquq normaları hazırlanıb qəbul edilmişdir [3].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropa Birliyinin, digər beynəlxalq və regional təşkilatların himayəsi altında aparılan ümumiləşdirmələr və təhlillər qadınlara və uşaqlara qarşı müxtəlif formalı və məzmunlu zorakılıqların gündən-günə artması haqqında məlumatlar beynəlxalq ictimaiyyəti ciddi surətdə

narahat etməkdədir. Hər bir suveren və milli dövlətin öz qanunları ilə zorakılığın bu və ya digər formalarının inzibati, mülki və cinayət məsuliyyətinə səbəb olması və görülmüş tədbirlərə baxmayaraq, şərh edilən təzahürlərin miqyası bu gün də artmağa meyillidir. Bütün bu zəmində müxtəlif ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların müraciətləri, nəhayət ki, BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən 20 dekabr 1993-cü ildə «Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında» Bəyannamə qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Bəyannamədə qadınlara qarşı zorakılığın insan hüquqlarına zidd olması, Nairobi perspektiv Strategiyasına müvafiq olaraq, belə əməllərin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bariz nümunəsi kimi hüquqi qiymət verilmişdir. Qeyd olunurdu ki, qadınlara qarşı zorakılıq, onların kişilərə nisbətən asılı vəziyyətdə olduqlarını və onlara qarşı münasibətdə ayrı-seçkiliyin faktiki olaraq mövcud olduğunu təsdiq edir. Buna görə də BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası, özünün 29 may 1990-cı il tarixli Qətnaməsində qeyd etmişdir ki, ailədə və cəmiyyətdə qadınlara qarşı zorakılıq hallarının artması əmlakından, sosial vəziyyətdən və mədəni səviyyədən asılı olmayaraq, bütün qadınlara münasibətdə bu və ya digər dərəcədə müşahidə edilməkdədir. Mövcud olan bu reallığın tanınması, zorakılığın ləğvi üçün götürülmüş təcili və effektiv tədbirlər, zorakılıq probleminin xarakteri, ciddiliyi və miqyası təxirəsalınmaz işlər görülməsini tələb edirdi. Bəyannamənin 1-ci bəndində qeyd olunmuşdur ki, qadınlara münasibətdə «zorakılıq» termini qadına cinsi, fiziki və psixoloji zərər verən və əzab gətirən, cinsi əlamət daşıyan istənilən zorakılıq aktını və ya belə hərəkətlərin icra olunma təhlükəsini əhatə edir. Ailədə baş verən fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq, o cümlədən döyülmə, ailədə qızlara qarşı olan cinsi məcbur etmə aktları, cəhizlə əlaqədar olan zorakılıq, qadınlara məcburi şəkildə ərleri tərəfindən zorlanması və digər bu kimi ənənəvi üsullarla həyata keçirilən zorakılıq hərəkətlərinin ifadə

formasını, məzmununu, üsulları və vasitələri geniş və rəngarəng olması ilə səciyyəvidir. Belə əməllər qadının yaşamaq, bərabərlik, azadlıq, şəxsi toxunulmazlıq, işgüncələrə məruz qalmamaq və s. bu kimi dünyada tanınan insan hüquqlarına və azadlıqlarına böyük təhlükə yaradır. Buna görə də dövlətlər və mütərəqqi bəşəriyyət belə əməlləri pisləməyə və dövlətlər öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərin effektiv formada həyata keçirilməsini təmin etməyə borclu olduqları vurğulanırdı [4]. Bu istiqamətdə Avropa Şurasının keçən əsrin 50-ci illərindən sonra gördüyü sistemli tədbirlər ardıcıl və qətiyyətli şəkildə həyata keçirilmişdir. Bu problem vaxtaşırı olaraq diqqətdə saxlanılmışdır. Bu təşkilatın «Qadınlara hər növ zorakılıqdan qoruma haqqında» 5 sayılı Təvsiyəsi bütün Avropa ölkələrini əhatə etmiş, ayrı-ayrı ölkələrdə bu sahədə dövlət proqramları, mübarizə kampaniyaları və profilaktiki tədbirlər sistemi geniş vüsət almışdır. İlk məlumatlara görə bu dövrdə Avropa ölkələrində iki yüzdən artıq geniş miqyaslı belə tədbirlər həyata keçirilmiş, sanki Avropanın mütərəqqi ictimaiyyətinin diqqəti məsələnin aktuallığına və tədbirlər sisteminin hazırlanıb həyata keçirilməsinin vacibliyinə diqqət çəkmişdir. 2001-ci ildə Lozanna şəhərində keçirilən Birinci Avropa Kriminoloji Konqresinin qərarı ilə ailədə zorakılıq probleminin aradan qaldırılması məsələsinin vacibliyi ideyası irəli sürüldü. 7-9 aprel 2006-cı ildə Moskva şəhərində «Ailə zorakılığını aradan qaldırmaq: yekunlar və perspektivlər» mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirildi. Avropa Şurasının «Qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə: Avropa Şurası Konvensiyasına doğru» 2008-ci il 1635 sayılı Təvsiyəsi Avropa ölkələrində bu sahədə Konvensiyanın qəbul edilməsinin zərurətini bir daha irəli sürürdü. Bu baxımdan Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən 2006-2008-ci illərdə «Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında» Konven-

siyanın qəbul edilməsinə böyük tarixi tələbat və zərurət yaranmışdı. Bu istiqamətdə aparılan sosioloji təhlillər, cinayətkarlığın statistikasını və dinamikasını təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsinin vacibliyini önə çəkirdi. Belə tədbirlərin sayı və miqyası kifayət qədər geniş və əhatəli olmaqla ictimai rəyi məişət zorakılığına qarşı mübarizənin aktuallığına inandırmışdı. Beləliklə, 11 may 2011-ci il tarixdə Türkiyənin İstanbul şəhərində çoxdan arzu edilən və tarixdə «Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında» Konvensiyanın qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Şərqi və müsəlman ölkəsi olaraq Türkiyədə və İstanbul şəhərində «Zorakılıqdan azad qadınlar» Parlament şəbəkəsinin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində belə bir Konvensiyanın qəbul edilməsi əslində böyük tarixi hadisə oldu. Avropa Nazirlər Komitəsinin və Avropa Şurasının üzv dövlətlərinin Zirvə toplantılarının müzakirə mövzusu olan qadın zorakılığına dair Konvensiya uzun və gərgin bir fəaliyyətin səmərəli nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər. 2010-cu ilin dekabr ayında mətni üzərində iş tamamlanan və 2011-ci ilin aprel ayının 7-də Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilən Konvensiya, 11 may 2011-ci ildən imzalanmaq üçün açıq elan edildi. Əvvəlcədən Konvensiyanın Avropa Şurasının üzvü olan səkkiz dövlət və on parlament tərəfindən ratifikasiya olunduqdan sonra qəbul edilməsi şərti nəzərdə tutulurdu [6].

Konvensiyanın əsas məqsədləri sırasında qadınları bütün növ zorakılıqlardan qorumaq, qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısını almaq, belə əməllərə qarşı mübarizə aparmaq və belə əməlləri törədənləri məsuliyyətə cəlb etmək; qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvinə dəstək olmaq, qadınlar və kişilər arasında bərabərlik prinsipini inkişaf etdirmək və qadınların hüquqlarını genişləndirmək; qadınlara qarşı zorakılığın, o cümlədən məişət zorakılığına məruz qalmış bütün qurbanlara yardım etmək və onları qorumaq;

zorakılığın bu formalarına qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək və genişləndirmək; qadınlara münasibətdə zorakılığın və məişət zorakılığının aradan qaldırılmasında vahid yanaşma və ya həll yollarının tapılması məqsədilə hüquq-mühafizə orqanlarının, əməkdaşlıq etmələrinə dəstək olmağa və yardım göstərmək kimi məsələlərə xüsusi önəm verilirdi [11, s. 723-756].

Dünyada yeni tendensiya kimi qəbul edilən qanunvericilik normalarında istifadə edilən terminlərə aydınlıq gətirilməsi və izah verilməsi kimi müsbət təcrübədən istifadə edilməsi, İstanbul Konvensiyasının müqəddəratının uğurlu məcraya yönəldilməsini təmin etdi, onun normalarının başa düşülməsini və tətbiqini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırdı. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq Bəyannaməsinə uyğun olaraq Konvensiyada «qadına qarşı zorakılıq» termininə aydınlıq gətirilmişdir. Orada göstərilir ki, qadına qarşı zorakılıq dedikdə, insan hüquqlarının pozulması və qadınlara münasibətdə hər hansı bir növ ayrı-seçkiliyin tətbiqi başa düşülür. Buraya da ictimai və şəxsi həyatda meydana gəlməsindən asılı olmayaraq fiziki, cinsi, psixoloji və iqtisadi ziyan və zərər, o cümlədən zorakılıq barədə təhdidlər, məcburi və ya əsassız azadlıqdan məhrum etmə kimi faktla nəticələnən və ya nəticələnmə bilən bütün gender əsaslı zorakılıq hərəkətləri daxil edilmişdir. Konvensiyada göstərilirdi ki, «məişət zorakılığı»na – zorakılığın bütün növləri daxildir, lakin bu ailə, evli olan və ya olmayan tərəfdaşlar və ya onlar arasında, törədən şəxsin qurbanla, əvvəl və ya hazırda bir yerdə yaşayıb yaşamamasından asılı olmayaraq baş verən zorakılıq əməlləri daxil edilmişdir. Buraya hər iki cinsdən olan qurbanlar və təqsirli şəxslər, eyni zamanda, uşaqlara və yaşlılara, eləcə də cinsi tərəfdaşa qarşı zorakılıq ifadə edən hərəkətlər daxil edilmişdir [11, s. 723-756]. Konvensiyanın digər normalarında da fiziki, psixi, iqtisadi və digər zorakılıqları səciyyələndirən əməllərin sistemi əks etdirilmişdir.

Konvensiya on iki fəsil və 81 maddədən ibarət olmaqla, mükəmməl, bitkin və müasir bir normativ hüquqi akt hesab oluna bilər. Bu sənəd ayrı-ayrı terminlərə definisiya verilməklə yanaşı, qadınlara qarşı zorakılıqla mübarizə mexanizmlərini, üsullarını və vasitələrini, növlərini, istintaq və təhqiqatın prosessual qaydalarını, zərər çəkmişlərin hüquqlarını və vəzifələrini, miqrasiya və sığınacaq imkanlarını, müdafiə və mübarizə formalarını, beynəlxalq əməkdaşlıq və monitorinq mexanizmlərini geniş və ətraflı şəkildə təsbit etmişdir. Konvensiyada hüquqi yardım və hüquq maarifçiliyi məsələlərinin geniş şəbəkəsi və zərər çəkmişlərə yardımların mükəmməl sistemi öz ifadəsini tapmışdır. Konvensiyada ilk dəfə olaraq məcburi nikahların tibbi və mülki fəsadlarına, psixoloji zorakılığa, təcavüz məqsədilə təqibə, fiziki zorakılığa, cinsi zorakılığa, məcburi nikaha, qadın sünnetinə, məcburi aborta və qısırdırmaya, cinsi qısnamaya beynəlxalq səviyyədə definisiyalar verilmişdir. Eləcə də Konvensiya göstərilən zorakılıqların ağırlaşdırıcı əlamətlərinə də aydınlıq gətirmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, beynəlxalq hüquqda və milli qanunvericilikdə müəyyən edildiyi kimi, zorakılıq keçmiş və ya hazırkı həyat yoldaşına və ya partnyoruna qarşı ailə üzvü, zərərçəkmişlə birgə yaşayan şəxs və ya onu təhqir etmiş şəxs tərəfindən törədildiyi; zorakılıq əməlinin və ya ona oxşar əməllərin təkrarən törədildiyi; zorakılıq aktı köməksiz vəziyyətə düşmüş şəxsə qarşı törədildiyi; zorakılıq əməli uşağa qarşı və ya onun gözü qarşısında törədildiyi; zorakılıq əməli iki və ya daha çox şəxs tərəfindən birlikdə törədildiyi; zorakılığın xüsusi qəddar üsullarla və vasitələrlə, yaxud amansızlıqla törədildiyi; silah tətbiq etməklə və ya silah tətbiq etmək hədəsi ilə törədildiyi; zorakılıq nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin ağır fiziki və ya psixoloji zədə aldığı hallarda, təqsirli şəxsin zorakılığa və ya oxşar əməllərə görə əvvəllər məhkum edildiyi, zorakılığın ağır nəticələrə səbəb olduğu və zorakılığın ağırlaşdırıcı hallarda

törədilməsi kimi elementlər qanunvericiliklə ağırlaşdırıcı əlamətlər hesab edilir, bu vəziyyət məsuliyyətin və cəzanın diferensiasiyası zamanı nəzərə alınır [11, s. 723-756].

İstanbul Konvensiyasının nəticəsi olaraq Türkiyədə 8 mart 2012-ci il tarixdə «Ailənin qorunması və qadına qarşı zorakılığın qarşısının alınmasına dair» («Ailənin qorunması və kadına qarşı şiddətin önlenmesine dair») 6284 nömrəli Qanun qəbul edildi. Türkiyənin bu Qanunu digər ölkələrdə də qadın zorakılığının qadağan edilməsinə və qarşısının alınmasına dair analoji normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi üçün əhəmiyyətli bir örnək rolu oynadı [30, s. 757-769].

Beynəlxalq təşkilatların bilavasitə dəstəyi nəticəsində İstanbul Konvensiyasına müvafiq olaraq ölkədə məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində geniş tədbirlər görülmüş və normativ-hüquqi aktın layihəsi hazırlanaraq ölkə vətəndaşlarının müzakirəsinə verilmişdir. 21 dekabr 2006-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin «Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair» Bəyanat qəbul etməsi, ölkədə bu sahədə işin gücləndirilməsi, normativ-hüquqi aktların və təşkilati-hüquqi tədbirlərin görülməsinə dair işin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, Milli Məclisin müvafiq Komissiyalarının, hüquqmühafizə orqanlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, alimlərin bilavasitə iştirakı ilə aparılan çoxsaylı müzakirələrdən sonra 22 iyun 2010-cu il tarixdə ölkəmizdə ilk dəfə olaraq «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanun qəbul edilmişdir. Bu Qanunun layihəsi demək olar ki, ölkənin bir çox əlaqədar təşkilatlarında ətraflı müzakirə edilmiş, təkliflər verilmiş və nəticədə Qanunun qəbul edilməsi başa çatdırılmaqla yanaşı, zorakılığa məruz qalmış zərərçəkmişlərin mühafizəsi və müdafiəsi üçün də sistemli tədbirlər həyata

keçirilmişdir. Bu tədbirlər bu gün də davam etməkdədir [6; 7; 2; 8, s. 33-44; 9; 12; 13; 14; 15; 23; 16; 41-43; 17, s. 49-52; 18; 19; 21; 22; s. 26, 24-31; 29; 30].

Müstəqillik illərində hüquq pozuntuları ilə, o cümlədən cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində müxtəlif sistemli tədbirlər – normativ-hüquqi aktlar qəbul edilsə də, təşkilati-hüquqi tədbirlər görülsə də, müxtəlif təyinatlı hüquq-mühafizə qurumları yaradılsa da, lakin cinayətkarlığın qarşısının alınmasına dair ilk normativ-hüquqi akt məhz «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» 22 iyun 2010-cu il tarixdə qəbul edilmiş Qanun olmuşdur [7, s. 52]. Bu Qanun «məişət zorakılığı təhlükəsinin aradan qaldırılması məqsədilə həyata keçirilən hüquqi, sosial və qabaqlayıcı tədbirlər»ə – «məişət zorakılığının qarşısının alınması» kimi anlayış vermişdir [1, s. 71]. Bu Qanun mükəmməl tədbirlər sistemini nəzərdə tutmaqla, onun təyinatı bilavasitə, məişət zorakılığının qarşısını almağa istiqamətlənmişdir.

İyirmi maddədən ibarət olan «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi, digər əlaqədar normativ-hüquqi aktlarda da müvafiq dəyişikliklərin və təkmilləşdirmələrin aparılması ilə nəticələnmişdir. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 oktyabr 2010-cu il tarixli Fərmanı bu sahədə qarşıya mühüm vəzifələr qoymuşdur. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi ilə bağlı əlavə tədbirlər və «Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə 22 yanvar 2000-ci il tarixli 265 nömrəli Fərmanında müvafiq dəyişikliklərin edilməsi haqqında 24

noyabr 2011-ci il tarixli 537 nömrəli Fərmanı müxtəlif təşkilatlar və vəzifəli şəxslər qarşısında geniş tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsinə stimül vermişdir [2, s. 29-34].

«Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə mindikdən sonra Ailə Məcəlləsinə «valideynlik hüquqlarından məhrum etmə adlı» 64-cü, İnzibati Xətalər Məcəlləsinə «döymə» adlı 38-1, «məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulması» adlanan 38-2 maddələri, Mülki-Prosesual Məcəllənin üçüncü yarım-bölməsinin Xüsusi icraat hissəsinə «Ümumi müddəalar» adı altında 5 yeni maddə əlavə edilmişdir. Eləcə də «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq Cinayət Məcəlləsinin 61, 120-134, 149-154 və 176-1 maddələrində müvafiq dəyişikliklər aparılmışdır. 14 fevral 2012-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti «Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma qaydası haqqında» 46 sayılı Qərar qəbul etmişdir. Eləcə də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 19 dekabr 2011-ci il tarixli 206 nömrəli qərarı ilə «Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktiki qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi qabaqlayıcı işin aparılması Qaydası» təsdiq edilmişdir. Qanunun icrası, məişət zorakılığının vəziyyəti, dinamikası və statistikasını, profilaktiki tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən milli məlumat bankının yaradılması üçün Nazirlər Kabinetinin «Məişət zorakılığı ilə məlumat bankının təşkili və aparılması haqqında Qaydalar»ının 19 dekabr 2011-ci il tarixli 207 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilməsi mühüm təcrübi əhəmiyyət kəsb etmişdir. «Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə yardım mərkəzlərinin fəaliyyət qaydasının və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəz-

lərinin akkreditasiyası Qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında 25 aprel 2012-ci il 89 sayılı Qərarı, ölkədə ilk dəfə olaraq yardım mərkəzlərinin yaradılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin etmişdir [2]. Sonrakı dövrdə də məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunda və onun icrası ilə bağlı digər normativ-hüquqi aktlarda müvafiq dəyişikliklər aparılmış və onların daha da təkmilləşdirilməsi təmin edilmişdir. «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun birinci maddəsində məişət zorakılığına və onun haqqında tənzimləmə tədbirlərini həyata keçirən normativ-hüquqi akta, ayrı-ayrı terminlərə müvafiq və mükəmməl izahlar verilmişdir. Qanunda zorakılığın «məişət zorakılığı», «məişət zəminində fiziki zorakılıq», «məişət zəminində psixi zorakılıq», «məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyətlərin tətbiqi», «məişət zəminində cinsi zorakılıq» terminlərinə aydınlıq gətirilmiş, yardım mərkəzlərinin, mühafizə orderlərinin, zərərçəkmiş şəxsin, məişət zorakılığının qarşısının alınması tədbirlərinə anlayış verilməsi qanunun eyni cür və dürüst icrası üçün mükəmməl təminatlar sistemi yaratmışdır [31]. Həmin vaxtdan da başlayaraq, ölkədə qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması haqqında səmərəli tədbirlər həyata keçirilmiş və bu sahədə mühüm tədbirlər görülmüşdür. Bütün bu qlobal tədbirlər sisteminin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində respublikanın Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, hüquq-mühafizə və icra hakimiyyəti orqanlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, vətəndaş cəmiyyəti fəalllarının müsbət fəaliyyətinin qeyd edilməsi zəruridir.

İstanbul Konvensiyası «Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında», Azərbaycanda isə «Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanun adlandırılmışdır. Hər iki sənəddə «məişət» ifadəsindən istifadə edilmişdir. Azərbaycan dilinin

izahlı lüğətində göstərildiyi kimi «məişət» – «ümumi yaşayış tərzii», «yaşayış», «yaşama», «həyat», «güzəran» mənasını ifadə etməklə, etnoqrafik mahiyyət daşıyır və müəyyən bir mühitin məkan göstəricisi mənasında işlədilir [1, s. 328]. Fəlsəfə ensiklopedik lüğət isə «məişət»i – tələbatın ödənilməsinə xidmət edən maddi və mədəni mühit kimi səciyyələndirir [5, s. 278]. Bu baxımdan göstərilən kriminal əməlin «məişət zorakılığı» adlandırılması ətrafında müxtəlif fikirlərə və mülahizələrə münasibət bildirilməsi zəruridir. Belə ki, şərh edilən əməllər, adətən ailə, nikah və ya birgəyaşayış münasibətlərindən irəli gələrək, çox vaxt ailədə və ya ailə zəminində, daha çox isə qadın və kişi arasında, müxtəlif səbəblər üzündən baş verir. Bu zaman təqsirli şəxslə zərər çəkmiş şəxs arasında, daha konkret olaraq ailə, nikah, qohumluq zəminində bir yerdə yaşayan və ya yaşamış şəxslər arasında baş verən münaqişələrin zorakılıqla ifadə edilən hərəkətlərlə həll edilməsinə təşəbbüs göstərilir. İstintaq və məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, belə zorakı əməllər məişətlə – güzəranla, ümumi yaşayış və yaşam tərzii ilə deyil, daha çox əvvəllər və ya hadisə zamanı faktiki olaraq mövcud olan və ya olmuş, ailə, nikah, qohumluq, ünsiyyət və tanışlıq, vətəndaş nikahı münasibətləri zəminində, ailə mühitində, ailədə, kişi və qadın cinsinə mənsub olan tanış şəxslər arasında baş verir. Burada ailə – kişi və qadın ittifaqını, onların hüquqi birliyini ifadə etsə də, o həm də müəyyən mühiti – ailə üzvlərinin, qohumların, tərəfdaşların birgə yaşadığı mühiti, mənzili, evi, həyəti, bağı, şəraiti və bu göstəricilərə aid olan məkan sistemini ehtiva edir. Bu mənada şərh edilən hadisənin mənzilin və ya evin içərisində deyil, həm də həyətdə, məhəllədə, yaşayış yerində baş verməsi, yaxud ailə üzvləri, qohumlar və tərəfdaşlar arasında münaqişə zəminində, lakin hətta kənar bir yerdə baş verməsi özü də ailə zorakılığı kimi qiymətləndirilə bilər. Buna görə də ailə, qohumluq və tərəfdaşlıq münasibətləri

zəmində baş verən zorakılıqların «məişət zorakılığı» adlandırılması, əlbəttə ki, məqbul hesab edilə bilməz. Çünki belə zorakılıqlar məkan göstəricisi ilə deyil, daha çox insanların münasibət zəminində baş verir və bu münasibətlərin, vəziyyətini səciyyələndirir. Şərh edilən əməllər əsasən, ailə, qohumluq və yaxınlıq münasibətləri zamanı yaranmış münasibət və ziddiyyətlərdən doğduğuna və zorakılıq münasibətlərinin davamı olaraq və icra edilmə üsullarına və vasitələrinə çevrildiyinə görə, belə əməllərin «ailədaxili zorakılıq» və ya daha lakonik şəkildə «ailə zorakılığı» kimi adlandırılması hüquqi və məntiqi cəhətdən daha düzgün hesab edilməlidir. Bəzi mütəxəssislər və bəzi tədqiqatlar bu ifadəni «qadınlara qarşı zorakılıq» kimi də təqdim edirlər. Bu da onunla bağlıdır ki, nəzəriyyədə və təcrübədə çox vaxt belə zorakılıqlarda zərər çəkmiş şəxs qadın olur. Bununla belə, hesab edirik ki, ailə və ailə münasibətləri zəminində zorakılıqların qurbanı sırasında cinsindən asılı olmayaraq uşaqlar və bəzən hətta kişilər də zərər çəkə bilərlər. Yetkinlik yaşına çatmamış qızların və ya hətta oğlanların zorakılıq qurbanı olması, başqa sözlə, uşaqlara qarşı zorakılıq təzahürləri də ildən-ilə artmaqdadır. Bu zorakılığın da çox vaxt məişət və ya ailə mühitində baş verdiyi məhkəmə və istintaq materialları ilə təsdiq edilir. Belə bir vəziyyətdə şərh edilən təzahürlərin «qadınlara qarşı zorakılıq», «uşaqlara qarşı zorakılıq» kimi təsnifatlara ayrılması məqsədəuyğun hesab edilə bilməz. Ailə münasibətləri zəminində baş vermiş belə zorakılıqların subyektlərə və ya baş vermə məkanına görə təsnifatlaşdırılması, onun qlobal əhəmiyyətini azaltmış olardı. Bu baxımdan ailə münasibətləri zəminində baş vermə amilinin önə çəkilməsi vacib və əhəmiyyətli hesab edilməlidir. Buna görə də zorakılığın məhz ailə münasibətləri zəminində baş verməsi amili qlobal problem kimi «ailə zorakılığı»nın tərkib hissəsi və onun ən zəruri elementi kimi qiymətləndirilməlidir. Beləliklə, «məişət zorakılığı», «qadınlara qarşı zorakılıq», «uşaqlara qarşı zorakılıq»,

«ailədaxili zorakılıq» ifadələrinin ümumi şəkildə vahid formada və məzmununda «ailə zorakılığı» kimi səciyyələndirilməsi daha məqbul, daha məqsədəmüvafiq və daha məntiqli hesab edilməlidir. Təsadüfi deyil ki, Ukrayna, Rusiya və digər ölkələrdə də analoji qanun beynəlxalq sənədlərdən və Konvensiyalardan irəli gələrək «məişət zorakılığı» kimi adlandırılrsa da, həmin ölkələrin elmi mühitində və tədqiqatlarında çox vaxt «ailə zorakılığı» istilahından istifadə edilir. Məsələn, Rusiyanın görkəmli kriminoloqları, professorlar D.A.Şestakovun, Y.İ.Qilinskinin tədqiqatlarında belə təzahürlər – «ailə zorakılığı» («semeynaya nasiliya» və ya «semeynaya kriminoloqiya») kimi təqdim olunur [19; 28; 29]. Bütün bunları nəzərə alaraq qadınlara, uşaqlara qarşı məişətdə və ya ailənin daxilində törədilən zorakılıqların ümumi bir ifadə ilə «ailə zorakılığı» kimi adlandırılması məqsədəmüvafiq hesab olunmalıdır. Bu nöqtəyi-nəzərəbən həmin qanunun və Konvensiyanın adının dəyişdirilərək «Ailə zorakılığının qarşısının alınması haqqında» Qanun adlandırılması və təqdim olunması məqsədəuyğun və məntiqi olardı. Digər normativ-hüquqi aktların da təklif etdiyimiz terminə uyğunlaşdırılması barədə tədbirlər görülməsi zəruridir [7; 13; 14; 15; 22; 29; 30].

Cəmiyyətdə qayda-qanunun yaradılması, insan hüquqlarının və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi və mühafizəsi sahəsində məişət zorakılığı ilə mübarizə haqqında qanunun mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu, eyni zamanda, sağlam qüvvələrin ailədaxili zorakılığın qarşısının alınması və bu sahədə səmərəli profilaktiki tədbirlərin görülməsinə dəyərli töhfələr verir. Beynəlxalq və milli hüququn üzvi surətdə əlaqələndirilməsi nəticəsində məişət zorakılıqlarının, o cümlədən ağır nəticələrə səbəb olan ailədaxili zorakılığın ildən-ilə azalması müşahidə edilir. Bu da görülmüş ardıcıl və sistemli tədbirlərin müsbət nəticələri haqqında şəhadət verir [27, s. 56-67; 24, s. 108-116; 25, s. 121-128; 20, s. 101-112].

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. Bakı, 2006
2. Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığının qarşısının alınmasına dair qanunvericilik toplusu. Bakı, 2012
3. Beynəlxalq sənədlər toplusu. Bakı: Qanun, I-VII cildlər. 2008
4. BMT-nin “Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında” 20 dekabr 1993-cü il tarixli Bəyannaməsi / www.gewi-az.org/qanunlar/Beyanname.doc
5. Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. Bakı, 1997
6. Qadınlara qarşı zorakılığın məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə haqqında Avropa Şurasının Konvensiyası (İstanbul Konvensiyası). Parlament üzvləri üçün stolüstü kitab. Avropa Şurasının nəşri, 2012
7. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun kommentariyası. Bakı., 2014
8. Mustafayev Ç. F. Cinayətkarlığın xəbərdarlığı // “Qanun” jurnalı. № 4 (234), 2014
9. Zeynalova M.H. Qadınlara qarşı zorakılıq probleminin gender təhlili. Bakı, 2003
10. “Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair” 6284 sayılı Qanun. // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul
11. “Kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleye dair” Avripa Konseyi Sözləşməsi // İnsan hakları standartlarının etkili uygulaması bağlamında kadına yönelik şiddetle mücadele. Uluslararası Sempozyum. 07-08 Haziran 2012. İstanbul
12. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. М., 2000
13. Алауханов Е.О., Абдрасулова, Бойко А. Безопасность человека и гражданина: право и необходимость. Алматы, 2012
14. Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алматы, 2008
15. Алауханов Е.О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений. СПб., 2005
16. Бектурганов Н.М., Жумагазиева Р.Ш. Новые подходы к профилактике бытового насилия в Республике Казахстан // Наука и жизнь Казахстана. № 4 (31), 2015
17. Бектурганов Н.М., Жумагазиева Р.Ш. Пути совершенствования деятельности правоохранительных органов в деле профилактики бытового насилия // Наука и жизнь Казахстана. № 4 (31), 2015
18. Велиев Ф.З. Мотив ненависти или вражды и его уголовно-правовое значение. М., 2015
19. Гишинский Я. Девиантология. СПб., 2004
20. Жалинский А.Э. Насильственная преступность и уголовная политика. // Журнал «Советское государство и право». 1991, № 3
21. Ильин Ю.Д. Право человека и государства на безопасность в современном мире. М., 2007
22. Кудрявцев, Эминов В.Е. Личность преступника. СПб., 2004
23. Кулиев Р. Бытовое насилие против женщин: состояние и пути преодоления. Баку, 2001
24. Лысова А.В. Насилие в семье – объект социальной политики в США. Журнал «Социологические исследования». 2005, № 12
25. Лысова А.В. Физическое насилие над женами в российских семьях. // Журнал «Социологические исследования». 2008, № 9
26. Мацкевич И.М. Причины преступлений (новый взгляд на хорошо забытые старые проблемы) М: Юрист, 2013, № 9
27. Носкова А.В. Семейная политика в Европе: эволюция моделей, дискурсов, практик. // Журнал «Социологические исследования», № 5, 2014

28. Преступность среди социальных подсистем. СПб., 2003
29. Шестаков Д.А. Семейная криминология. СПб., 2003
30. Шестаков Д.А. Суждения о преступности и вокруг нее. СПб., 2015
31. <http://www.president.az/articles/825> Maddə 1.

Гасанзаде Саида Бахрам гызы

**СТАНБУЛЬСКАЯ КОНВЕНЦИЯ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

РЕЗЮМЕ

В статье отмечено, что обеспечение прав и свобод человека считается одной из самых важных задач Азербайджанской Республики. Был принят ряд международных правовых норм в сфере борьбы против насилия внутри семьи или на бытовой почве. В масштабе Совета Европы и Европейского Союза этому вопросу всегда уделялось должное внимание. Поэтому Парламентская Ассамблея Совета Европы особое значение придала подготовке «Конвенции Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием». В результате, принятия «Стамбульской Конвенции о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием» стало важным историческим событием. В нашей стране также принятие 22 июня 2010-го года Закона Азербайджанской Республики «О предотвращении бытового насилия» повысило внимание к этой области и выдвинуло важные исторические задачи.

Hasanzade Saida Bahram

ISTANBUL CONVENTION AND LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUMMARY

The article notes that ensuring the rights and freedoms of the person is considered one of the most important tasks of the Azerbaijan Republic. It was adopted a number of the international legal norms in the sphere of fight against violence in family or on the household base. On the scale of the Council of Europe and the European Union due attention was always paid to this question. Therefore, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe has attached particular importance to preparation of "The Convention of the Council of Europe on prevention and fight against violence against women and domestic violence". As a result, adoption of "The Istanbul Convention on prevention and fight against violence against women and domestic violence" became an important historical event. In Azerbaijan, also acceptance on June 22, 2010, of the Law of the Azerbaijan Republic "On prevention of domestic violence", it was increased attention to this area and set important historical tasks

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. F.S.Abdullayev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.D.Dəmirçiyeva

Daxil olma tarixi: 25.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 20.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Qələndərli Sona Hüseyn qızı,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin
“İnsan hüquqları və informasiya hüququ”
kafedrasının doktorantı

UOT 34: 341.231.14

İNSAN ALVERİ İLƏ MÜBARİZƏDƏ DÖVLƏTLƏRİN BEYNƏLXALQ HÜQUQİ ÖHDƏLİKLƏRİ

Açar sözlər: insan alveri, insan hüquqları müqavilələri, beynəlxalq müdafiə, köləliyə qarşı qanunvericilik, beynəlxalq hüquq, İnsan Hüquqları Komitəsi, Amerika İnsan Hüquqları Məhkəməsi.

Ключевые слова: торговля людьми, договора по правам человека, международная защита, международное право, Комитет по правам человека, Американский Суд по правам человека.

Keywords: human trafficking, human rights agreements, international protection, international law, Human Rights Committee, American Court on human rights.

İnsan alverinə qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq müqavilələr üzrə dövlətlərin öhdəliklərini təhlil edərkən Avstraliya İnsan hüquqları evinin direktoru E.Pirson qeyd edir ki:

insan alveri cinayətini və onun bütün təzahür formalarını qadağan etmək;

insan alverçilərini təqib etmək və cəzalandırmaq;

insan alveri cinayətinin qurbanlarının rehabilitasiyası;

insan alverini təşviq edən şəraitin öyrənilməsi və onun nəticələrini aradan qaldırmaq istiqaməti görünməkdədir [12, s.100-115]. Məlum olduğu kimi, insan alverinin qadağan

edilməsi köləliyin, kölə ticarətinin ləğv edilməsindən başlayır. İlk qadağanedici aktın Böyük Britaniyada qəbul edilməsi ilə beynəlxalq səviyyədə də məsələ gündəmə gəlmiş olur. İnsan hüquqları sahəsində əksər beynəlxalq müqavilələr insan alverini daxili qanunvericilikdə qadağan etmək öhdəliyi müəyyən edir. Beynəlxalq insan hüquqlarına əsasən,, dövlətlərin üzərinə qoyulan əsas öhdəlik bu halın ləğv edilməsidir. Köləliyin və kölə ticarətinin ləğvi üzrə öhdəlik adət normasına çevrilsə də digər formaların ləğvi öhdəliyi dövlətlər üçün əsasən, beynəlxalq müqavilə qaydası ilə müəyyən edilib. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq aktlardan bir çoxu dövlətlərdən tələb edir ki, insan alverini qanunvericilik qaydasında qadağan etsinlər. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyası (m.6); Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası (m.35) və onun Uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası haqqında 2000-ci il Fakültativ Protokolu (m.1-13); 1969-cu il Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyası (m.6) insan alverini qanunvericiliklə qadağan etmək öhdəliyini ifadə edib. İnsan alveri ilə mübarizə üzrə xüsusi aktlar da insan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrdən çıxış edərək dövlətlər üçün qadağan etmək öhdəliyini nəzərdə tuturlar. Bu aktlardan İnsan alveri və digər

şəxslərin fahişəliyinin istismarı ilə mübarizə haqqında 1949-cu il Konvensiyasını (m.1-4), regional sazişlərdən İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında 2005-ci il Avropa Şurası Konvensiyası; Azyaşlıların beynəlxalq ticarəti haqqında 1994-cü il Amerikaarası Konvensiyasını və Fahişəlik məqsədi ilə qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və onunla mübarizə haqqında Cənubi Asiya İqtisadi Əməkdaşlıq Assosiasiyasının 2000-ci il Konvensiyasını göstərmək olar.

İnsan alverinin qanunvericilik qaydasında qadağan edilməsi öhdəliyi, cinayət qanunvericiliyi qaydasında problemin qoyuluşu, insan alveri anlayışının müəyyən edilməsi, qurbanların mənəvi, fiziki sağlamlığının bərpası üzrə tədbirləri əhatə edəcək normaların qəbulu və digər məsələləri ehtiva edir. Müvafiq öhdəlik dövlətlərin daxili qanunvericiliyin beynəlxalq müqavilə normalarına, standartlarına uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Bir çox ölkələrdə yaxın vaxtlara kimi cinayət qanunvericiliyində insan alveri cinayətinin qeyri-müəyyən, bəzən qeyri-adekvat anlayışı mövcud olmuşdur. Hələ də xüsusi qanunvericilik aktına zərurət olması ilə bağlı yekdil fikir yoxdur. Buna görə də ifadə etdiyimiz öhdəlik dövlətləri məhz beynəlxalq hüququn müəyyən etdiyi formatda, məzmununda insan alveri cinayətinə münasibət bəsləməyi tələb edir [11, s.721-760].

Məlum olduğu kimi əməlin “qeyri-əxlaqi davranış olması uyğun cəzalandırmanı” [4, s.62-63] da tələb edir. İnsan alveri ilə mübarizədə dövlətlərin əsas öhdəliklərindən biri cinayətkarların təqib edilməsi və cəzalandırılmasıdır. İnsan alveri ilə bağlı əməllərin araşdırılması, təqibi və cəzalandırılmasında dövlət orqanlarının üzərinə ciddi öhdəlik gəlir. Hüquq-mühafizə orqanları insan alveri qurbanlarının əsas hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilən istənilən fəaliyyəti aradan qaldırmaq üçün bütün zəruri tədbirləri görməlidirlər. Dövlətlər bütün pozuntuları araşdırmaq və təqsirli şəxsləri cəzalandırmaq öhdəliyi daşıyırlar.

İnsan alveri üzrə cinayətkar fəaliyyət və rəsmi şəxslərin buna göz yumması və ya bu cinayətlə bağlı korrupsiyaya qurşanmaları demokratik institutların əsaslarını, hüququn aliliyini sarsıtmaqdadır. 2000-ci il BMT Konvensiyasının Uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası haqqında 2000-ci il Fakültativ Protokolunun 3-cü maddəsinin 3-cü bəndində deyilir ki, ...hər bir iştirakçı dövlət bu əməllərin ağır xarakterini nəzərə almaqla onların törədilməsinə görə müvafiq cəzaları sanksiyalaşdırmalı; 4-cü bəndə görə isə həmin əməlləri törədən hüquqi şəxslərin cinayət, inzibati və ya mülki məsuliyyətini müəyyən etməlidir.

Amerikaarası İnsan hüquqları Məhkəməsi 1988-ci ildə *Velasques Rodrigies v. Honduras* işi üzrə qərarında bildirmişdir ki, Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqların pozulması ilə bağlı hər bir situasiyanı dövlətlər araşdırmağa borcludurlar. Əgər dövlət orqanlarının hərəkətsizliyi nəticəsində bu pozuntu cəzasız qalırsa və pozuntunun qurbanı olmuş şəxsin hüquqları bərpa olunmursa, dövlət öz yurisdiksiyası altında olan fərdlərin hüquqlarından sərbəst və tam yararlanmasını təmin etmək öhdəliyini pozmuş olur [15, s.176].

Zəif dövlət institutları və adekvat olmayan qanunvericilik hakimiyyət orqanlarının bu cinayətə qarşı mübarizəsini səmərəsiz edir, cinayətkarların da cəzasız qalmasına şərait yaradır. Cəzasızlıq isə daha yeni problemlərin yaranmasına səbəb olur. Beynəlxalq mexanizmlərdən BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinə görə təqib etmə və cəzalandırma öhdəliyinə əməl etmək üçün, birinci növbədə, insan alveri üzərində yurisdiksiyanı müəyyən-ləşdirmək lazımdır [6].

Beynəlxalq hüququn insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində dövlətlər üçün müəyyən etdiyi digər öhdəlik qurbanların qorunmasıdır. Qeyd edildiyi kimi, bu sahədəki müqavilələrdən İnsan alveri və digər şəxslərin fahişəliyinin istismarı ilə mübarizə haqqında 1949-cu il Konvensiyası (m.16, 17, 19), Uşaq hüquq-

ları haqqında BMT Konvensiyasının Uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası haqqında 2000-ci il Fakültativ Protokolu (m.8, 9, 10) və digər xüsusi xarakterli müqavilələr qurbanlara spesifik yanaşmanı tələb edirlər. İnsan alveri qurbanlarının qorunması (mühafizəsi) üzrə spesifik beynəlxalq müqavilələr beynəlxalq insan hüquqlarını formalaşdırmış normalardan meydana gəlir. İnsan hüquqlarına hörmət etmək prinsipindən meydana çıxan öhdəlik insan hüquqlarını təmin etmək, pozulmuş hüquqları bərpa etmək, hüquq müdafiə vasitələrini işlək vəziyyətdə saxlamaq kimi fəaliyyəti nəzərdə tutur. Belə ümumi öhdəlik Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda (m.2), Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasında (m.2, 3), İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında (m.1) və digər aktlarda ifadə edilib. Paktın 2.3-cü maddəsində deyilir ki, bu Paktda tanınmış hüquq və azadlıqları pozulmuş istənilən şəxs, həmin pozuntunun rəsmi şəkildə çıxış edən şəxslər tərəfindən törədilməsinə baxmayaraq, səmərəli hüquq müdafiə vasitəsinə malik olmalıdır [5, s.53-54].

İnsan hüquqları üzrə ifadə etdiyimiz bu öhdəlik BMT Nizamnaməsində qəbul edilmiş ümumtanınmış qaydadan meydana gəlir. Nizamnamənin 55-ci maddəsində deyilir ki, dövlətlər irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsinə və riayət edilməsinə dəstək verirlər. Nizamnamənin 56-cı maddəsinə görə Təşkilatın bütün üzvləri öz üzərlərinə öhdəlik götürürlər ki, 55-ci maddədə göstərilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün Təşkilatla əməkdaşlıqda birgə və müstəqil hərəkət etsinlər [3, s.173]. Beləliklə, insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasını, ilk növbədə, dövlətlər özləri təmin etməli və hüququ pozulmuş hər bir şəxsin pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün milli səviyyədə səmərəli və real dövlətdaxili hüquq müdafiə mexanizmləri təsis etməlidirlər [2, s.175].

İnsan alveri qurbanlarının hüquqlarının daxili hüquqda təmin edilməsi üzrə dövlətlər üçün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi də özünün qərarını qəbul etmişdir. *Rantsev Kiprə və Rusiyaya qarşı* 2010-cu il qərarlarında Məhkəmə qeyd etmişdir ki, milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan təminatlar insan alverindən zərər çəkənlərin və ya onun potensial qurbanlarının hüquqlarının praktik və səmərəli müdafiəsini təmin etmək üçün adekvat olmalıdır. İnsan alverçilərinin cəzalandırılmasına yönəlmiş cinayət-hüquqi tədbirlərlə yanaşı, Konvensiyanın 4-cü maddəsi insan alveri üçün istifadə olunan fəaliyyətin qarşısının alınmasını tənzimləyən lazımi tədbirlərin görülməsini də tələb edir [13].

İnsan hüquq və azadlıqlarını təmin etmək öhdəliyi dövləti ərazisində törədilən bütün hüquq pozuntularına görə məsuliyyətli edir. Bu pozuntu xüsusi şəxslər tərəfindən törədildiyi hal üçün də keçərlidir [15, s.176; 10, s.97-98]. Qurbanların qorunması və ya mühafizəsi üzrə tədbirlərin məlum bir siyahısı olmasa da dövlətlər bütün mümkün vasitələri həyata keçirməlidirlər. Qurbanların qorunması spesifik prinsiplərə əsaslanmalıdır. Bu prinsiplərdən: qurbanların fiziki qorunması; qurbanların geri qaytarılmaması; qurbanları istintaq orqanları ilə əməkdaşlığa məcbur etməmək və s. göstərilə bilər. Əsas mühafizə tədbiri kimi qurbanın fiziki qorunması məzmununda onların “geri qaytarılmaması” (*non-refoulement*) prinsipi insan alveri qurbanını donor və tranzit ölkələrdə təkrarən qanunsuzluğa düçar olmalarını saxlayır. Xüsusilə də, donor ölkə cinayətkarları cəzalandıra bilmədikdə və ya cəzalandırmaq istəmədikdə, qurbanın təqib edilməsi təhlükəsi davam etdikcə qurbanın geri qaytarılmaması insan hüquqları baxımından əhəmiyyətli sayılır. Bu məsələ beynəlxalq hüquq normaları ilə tənzimlənir. Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1A(2) maddəsi, həmin Konvensiyanın 1967-ci il Protokolu insan alveri qurbanlarının yerləşmə dövlətindən geri qaytarılmamasını ehtiva

edir. Qaytarılmama üçün səbəb kimi gəldikləri və ya gətirildikləri ölkədə qurbanlara münasibətdə müəyyən bir təhlükənin olması əsas olaraq qəbul edilir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə bilavasitə insan alveri qurbanlarına münasibətdə geri qaytarılmama üzrə məhkəmə qərarları da qəbul edilmişdir. Məhkəmə qərarları nəticəsində qurbanlara sığınacaq hüququ da verilmişdir. Son dövrlərdə genişlənən hal ondan ibarətdir ki, qurbanların hüquq-mühafizə orqanları ilə cinayətkarların aşkar edilməsi istiqamətində əməkdaşlığı təşviq edilir. Əməkdaşlıq etmələri həmin qurbanlara həmin ölkələrdə müvəqqəti qalmalarına və ya daimi yaşamağa icazə verilməsi üçün şərt kimi çıxış edir. Qurbanların yerləşdikləri ölkədə hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlığının şərtləndirilməsi və ya insan alveri qurbanlarına hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlığa görə ölkədə qalmaq icazəsinin verilməsi məqsədəuyğun hal sayılmamalıdır. Bir çox qurbanlar cinayətkarın qorxusundan dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq etmək istəməzlər. Bunun üçün də insan alverinin qurbanlarına müəyyən vaxt verilməsi düzgün sayıla bilər. Bu müddət ərzində onlar əməkdaşlıq edib-etməyəcəkləri barədə qərara gələ bilməlidir və bu hal, qurbanlar ilə dövlət orqanları arasında etimadın yaranması üçün əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Bəzi donor ölkələr qurbanların müdafiəsi, hüquqi yardım, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməklə yanaşı, onlara müvəqqəti yaşayış icazəsi də verirlər. Xüsusən də, İtaliya, Belçika, Böyük Britaniya və digər ölkələr qurbanların insan hüquqlarının qorunması istiqamətində geniş tədbirlər görməklə fərqlənirlər. Yerləşmə və ya təyinat dövlətinin əsas vəzifələrindən biri qurbanların müəyyən edilməsidir. Əgər bunu etmək mümkün deyilsə, demək ki, həmin dövlətin insan hüquqlarının qorunması üzrə siyasəti, qanunvericiliyi məqbul deyil. İnsan alveri qurbanlarının geri qaytarılması onların istəyinə bağlı olmalıdır. Bu zaman onların mənsub olduğu

dövlətin xaricdəki nümayəndəliyi ilə əlaqələrinin qurulması yerləşmə dövləti tərəfindən təmin edilməlidir. Yerləşmə dövləti qurbanın mənsub olduğu dövlətin konsul yardımından yararlına bilməsini təmin etmək vəzifəsini daşıyarsa, mənsubiyyət dövləti isə Konsul əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasına (m.36) uyğun olaraq öz vətəndaşları ilə əlaqə saxlamaq, uyğun olaraq onların hüquqlarını qorumaq öhdəliyinə malikdir. Konsulluq əlaqələri haqqında Vyana Konvensiyasından çıxış edərək Beynəlxalq Məhkəmə *LaGrand işində* bəyan etmişdir ki, Vyana Konvensiyasının 36-cı maddəsi fərdi hüquqlar yaradır [9, s.77]. Məhkəmə bu işdə qurbanın hüquqi yardım almaq hüququnu qəbul etmişdir.

İnsan alveri qurbanının hansı yolla və necə gəlməsindən (gətirilməsindən) asılı olmayaraq öz ölkəsinə qayıtmaq istəməsi onun beynəlxalq insan hüquqları ilə tanınan hüququdur. Beynəlxalq insan hüquqları üzrə müqavilələrdən Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda (m.12.4); İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyada (m.5(d)); Bütün mühacir işçilərin və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyada (m.8) könüllü repartasiyaya imkan yaradılması üçün hüquq əsas ifadə edilib.

İnsan alveri qurbanlarının könüllü olaraq öz ölkələrinə qayıtmaq istəmələri halında və onların cəmiyyətə reintegrasiyası üçün həmin dövlət təminat verməlidir, həmin şəxslərə davamlı dəstək proqramları, onları insan alverinin qurbanı etmiş şəxslərin intiqamından qorumalıdırlar [8, s.227]. Qurbanların insan alverçilərinin təqibinə məruz qalmamaları üçün onların inzibati, ədliyyə tədbirləri ilə təmin edilməsi həyata keçirilməli, cinayətkarların təqibi və cəzalandırılması başa çatdıqdan sonra və könüllü istəmələri halında öz ölkələrinə qaytarıla bilərlər. Bu zaman bu şəxslər pulsuz bütün hüquqi yardımlardan yararlına bilməlidirlər.

İnsan alverinə məruz qalmış şəxslərin reabilitasiyasında mühüm məsələlərdən biri də kompensasiyanın verilməsidir. Kompensasiya hüquqi müdafiənin ən geniş yayılmış formalarından olmaqla beynəlxalq hüquqazidd əməldən dəymiş zərərə görə ödənilir. Kompensasiyanın həcmi o məbləğdə ödənilir ki, həmin məbləğ iqtisadi qiymətləndirməyə uyğun gəlsin.

İnsan alveri zamanı kompensasiyanın həcmində fiziki və mənəvi zərər, əldən çıxmış imkanlar, işin itirilməsi, tibbi imkanlar, pozuntu nəticəsində yaranmış hüquqi və digər xərclər nəzərə alındıqda uyğun ədalətli kompensasiyadan bəhs etmək olar. Kompensasiya dövlətlər üçün öhdəlik olaraq məsuliyyət forması kimi meydana çıxa bilər. Əgər dövlət insan alverçilərini təqib etməz və cəzalandırmazsa, həmçinin qurbanları qorumaq üzrə tədbirlər görməzsə, o halda kompensasiya öhdəliyi də yaranmış olacaq. Eyni zamanda, cinayətkarların təqib edilməsi və cəzalandırılması insan alveri qurbanlarına dəyən zərərin ödənilməsinin ayrılmaz hissəsi kimi insan alveri qurbanlarının bu cinayət əməllərini törədən şəxslərə qarşı aparılan istintaqda və məhkəmə prosesində iştirak etmək hüququ çıxış edir. İnsan alveri ilə bağlı işlərin səmərəli araşdırılması onların səsinin eşidilməsinə, onlara dəyən mənəvi zərərin aradan qaldırılmasına və onların ləyaqətinin bərpasına imkan yaradır [14, s.19].

Məsuliyyət yalnız donor dövlət üçün deyil, həm də tranzit və təyinat ölkələrinin üzərinə qoyula bilər. AİHM-in qeyd etdiyimiz *Rantsev Kiprə və Rusiyaya qarşı* (№ 25965/04) [16] məlum qərarı da bütün tədbirlərin görülməsi öhdəliyini müəyyən edir. İnsan alveri xəttindəki hər bir dövlət öz ərazisində şəxslərin insan alverinə məruz qalmaları nəticəsində onların əsas insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasının qarşısını ala bilmədiyi üçün məsuliyyət daşıyır. Bu faktları nəzərə alaraq dövlətlər kompensasiya ilə bağlı müəyyən tədbirlər görməlidirlər. Dövlətlər:

– insan alveri qurbanlarının istədikləri halda mülki icraat qaydasında insan alverindən dəymiş zərərin ödənilməsini;

– insan alveri cinayəti ilə əlaqədar mühakimə edilmiş şəxslərdən kompensasiya ödəmələrini, eyni zamanda, vurulmuş zərərlə bağlı dövlətin kompensasiya ödəmələrindən yararlanmaq hüququnu təmin edəcək qanunvericilik mexanizmlərini təsis etməlidirlər.

İnsan alveri qurbanlarının maddi və qeyri-maddi zərərlə bağlı kompensasiyanın alınmasında yarana biləcək istənilən maneənin aradan qaldırılması üçün dövlətlər:

– insan alveri qurbanlarının immiqrasiya statusundan, insan alverçilərinin mühakimə edilməsi vəziyyətindən asılı olmayaraq qurbanların kompensasiya almaq hüququnu;

– insan alveri qurbanlarının bütün hüquqları, həmçinin, prosessual hüquqları haqqında məlumatlandırılmasını;

insan alveri qurbanları üçün cinayət prosessual qanunvericiliyi üzrə beynəlxalq hüquq (məsələn, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın) prinsiplərini (məsələn, prosesin qurbanın başa düşəcəyi dildə aparılması, pulsuz keyfiyyətli hüquqi yardım almaq, tərcüməçidən yararlanmaq və s.);

– insan alveri qurbanlarına kompensasiya tələblərinin təminatı üçün insan alverçilərinin müvafiq cinayətdən əldə edilən bütün gəlirlərinin və aktivlərinin konfiskasiyası, həbsini;

– xüsusi kateqoriya şəxslərə, eləcə də seksual zorakılığa məruz qalmış qadınlara, qızlara münasibətdə məhkəmə araşdırması qaydasında kompensasiya müəyyən psixoloji və digər neqativ nəticələr yaradacağı halda kompensasiya tədbirini qeyri-məhkəmə qaydasında;

– insan alveri qurbanlarına dəymiş zərərin ödənilməsi üzrə xarici inzibati və ədliyyə qurumlarının qərarlarının səmərəli icrası üzrə bütün tədbirləri təmin etməlidirlər.

İnsan alverini təşviq edən fərqli xarakterdə olan sosial-iqtisadi səbəblər də mövcuddur. Bu problemlərin də aradan qaldırılması dövlətlər üçün öhdəlik kimi nəzərdə tutulmalıdır. Baxmayaraq ki, bu problemlərin həlli əksər halda dövlətin iqtisadi inkişafı ilə əlaqəlidir. Yəni bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsi “imkanlar daxilində” təmin edilir. Məsələn, 1966-cı il İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir ki, Bu Paktı iştirak edən hər bir dövlət fərdi şəkildə və xüsusilə də iqtisadi və texniki sahələri əhatə edən beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq qaydasında bu Paktı nəzərdə tutulan hüquqların tam şəkildə həyata keçirilməsini bütün vasitələr, o cümlədən qanunverici tədbirlərin görülməsi yolu ilə mümkün ehtiyatların maksimum səviyyəsində təmin etmək üçün addımlar atmalıdır.

Sosial-iqtisadi inkişafı, əhalinin məşğulluğunu, ümumməcburi təhsili və s. təmin etmək donor ölkələr üçün olduqca problem məsələlərdəndir. Yoxsulluq, səhiyyə, məişət problemləri, minimum qidalanma insan alveri üçün əlverişli mühiti genişləndirməkdədir. Dövlətlər arasındakı iqtisadi və sosial qeyri-bərabərlik, ayrı-ayrı dövlətlərin vətəndaşları arasındakı qeyri-bərabərlikdə də təzahür edir. Son dövrlərdə qadın hüquqlarının müdafiəsi üzrə səslərin də yüksəldilməsi səbəblərindən biri də qadınlara münasibətdə bəzən formal, bəzən əksər halda da faktiki bərabərsizliyin mövcudluğudur. Aşağı əmək haqqı, işsizlik, həyat səviyyəsinin aşağı olması, iş yerlərinin azlığı və digər məsələlər tək anaların, qızların daha tez-tez insan alveri qurbanlarına çevrilməsinə səbəb olur. Beynəlxalq hüquq (məsələn, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının) normaları Beynəlxalq insan hüquqları sisteminə iştirakçı dövlətlər üçün minimum, ayrışeçkilik etməmək kimi öhdəlik yaratmışdır. Beynəlxalq insan hüquqları insan alverinin səbəb və nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı dövlətlərin üzərinə yumşaq xarakterdə

də olsa öhdəliklər qoyur [1, s.464]. İnsan alverinin səbəblərindən biri olan yoxsulluğu azaltmaq öhdəliyi dövlətlərin yoxsulluğun azaldılması ilə bağlı bir sıra qanunvericilik, təşkilati və s. öhdəlikləri yaratmışdır. İnsan alverinin səbəb və nəticələrini aradan qaldırmaq öhdəliyi daha dərin problemlə, cəmiyyətin demokratik idarəçiliyi, sosial-iqtisadi sistemdə korrupsiyanın qarşısının alınması kimi problemlərlə bağlıdır. Beynəlxalq hüquq dövlətlərin siyasi sisteminin demokratikləşməsi üzrə birbaşa öhdəlik yaratmasa da korrupsiyanın qarşısının alınması üzrə beynəlxalq hüquq normalarının (məsələn, Korrupsiya əleyhinə 2003-cü il BMT Konvensiyası və s.) formal implementasiyası real təcrübə tədbirlərlə izlənməkdədir. Bununla bərabər, beynəlxalq birlik yoxsul, idarəçilik sistemi zəif olan ölkələrdə sosial-iqtisadi inkişafı mütəmadi olaraq beynəlxalq qurumlar vasitəsilə təmin etməlidirlər. Beynəlxalq maliyyə qurumlarının məqsədli, təyinatlı yardımları işsizliyin aradan qaldırılmasına, potensial qurbanlara yaranan təhlükələr haqqında məlumatlandırmanın, təhsilin artırılmasına yönəldilməlidir.

BMT çərçivəsində İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə bununla əlaqədar vurğulamışdır ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq əməkdaşlıq BMT Nizamnaməsinə və beynəlxalq hüququn digər ümumtənzim prinsiplərinə uyğun olaraq bütün dövlətlər üçün ifadə edilmiş öhdəlikdir [6]. Humanitar əməkdaşlıq BMT Nizamnaməsindən (m.2; 55) meydana gəlməklə, həm də universal xarakterdə, bütün dövlətləri əhatə edir.

Beləliklə, insan alverinə qarşı mübarizə universal təhlükəsizlik sistemi üzrə Beynəlxalq hüquqdan, fundamental hüquq və azadlıqları formalaşdıran beynəlxalq insan hüquqlarından meydana gələrək dövlətlər üçün siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, inzibati, təşkilati, hüquqi və s. tədbirlər görmək öhdəliyini müəyyən edir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Əliyev Ə. İ. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, 2013, 506 s.
2. Əliyev Z. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: «AZSEA» nəşriyyatı, 2012, 232 s.
3. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2000, 408 s.
4. Rəhimov İ.M. Cəzanın əxlaqiliyi haqqında. Bakı: “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2016, 216s.
5. Международные акты о правах человека. Сб. документов. / Сост. В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева. М. Изд-во Норма. 2002. 944с.
6. Compilation of General Comments and General Recommendations adopted by the Human Rights Treaty Bodies, UN Doc. HRI/GEN/1/Rev.5.
7. Concluding observations of the Human Rights Committee: Latvia. 06/11/2003. UN Doc. CCPR/CO/79/LVA.
8. Haynes D. Used, Abused, Arrested and Deported: Extending Immigration Benefits to Protect the Victims of Trafficking and to Secure the Prosecution of Traffickers. In: Human Rights Quarterly, 2004, vol. 26, No. 2, p. 221-272.
9. LaGrand Case. In: International Court of Justice Reports, 2002. p.77
10. Livey F.R. International legal framework for combating transnational organized crime. University of Glasgow. 2017, 119p.
11. Mattar M. Trafficking in Persons, Especially Women and Children, in Countries of the Middle East. Fordham International Law Journal, 2003, vol. 26, No. 3, p. 721-760
12. Pearson E. Human Traffic, Human Rights: Redefining Victim Protection. Anti-Slavery International, London, 2002, 231p.
13. Rantsev v. Cyprus and Russia (7 January 2010). In: www.echr.coe.int
14. Roht-Arriaza N. Punishment, Redress, and Pardon: Theoretical and Practical Approaches. In: Roht-Arriaza N. (ed.) Impunity and Human Rights in International Law and Practice. Oxford, 1995, p. 19-43
15. Velasquez Rodriguez v. Honduras. In: Inter-American Court of Human Rights, Ser. C: Decisions and Judgments, 1988, No. 4., p.176
16. www.echr.coe.int

Галандарлы Сона Гусейн гызы

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ГОСУДАРСТВ В БОРЬБЕ
С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются международные правовые обязательства государств в борьбе с торговлей людьми. Обязательство государств в борьбе с торговлей людьми происходит от универсальной системы безопасности международного права и от международных прав человека, которые образуют фундаментальные права и свободы. Международное право в борьбе с торговлей людьми устанавливает для государств политические, экономические, социальные, культурные, административные, организационно-правовые и др. обязательства в отношении принятия мер. Правовые меры предусматривают установление материальных и процессуальных правовых норм, а также создание необходимого законодательства о принудительном исполнении. Законодательство о принудительном исполнении направлена на запрещение торговлей людьми и все формы его проявления, преследованию и наказанию преступников, реабилитация жертв, устранение последствий торговли людьми.

**INTERNATIONAL LEGAL OBLIGATIONS OF THE STATES IN FIGHT WITH
HUMAN TRAFFICKING**

SUMMARY

The article investigates international legal obligations of the states in fight against human trafficking. The obligation of the states in fight against human trafficking comes from a universal security system of international law and from the international human rights which form the fundamental rights and freedoms. The international law in fight against human trafficking establishes political, economic, social, cultural, administrative, organizational and legal obligations for the states. Legal measures provide establishment of material and procedural norms of law and also creation of the necessary legislation on compulsory execution. The legislation on compulsory execution aims prohibition of human trafficking and all forms of its manifestation, prosecution and punishment of criminals, recovery of victims, elimination of the consequences of human trafficking.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Ə.İ.Sadıqov

Təqdim edən: t.ü.e.d., prof. H.C.Əlibəyli

Daxil olma tarixi: 31.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 24.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

MARINE ENVIRONMENT POLLUTION ON INTERNATIONAL LAW

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq, dəniz neftinin çirklənməsi, dəniz mühitinin qorunması, regional sazişlər, əməkdaşlıq, qəzalar, milli qanunlar, beynəlxalq konvensiyalar.

Ключевые слова: международное право, загрязнение морской среды, охрана морской среды, региональные договоры, сотрудничество, несчастные случаи, национальные законы, международные конвенции.

Keywords: international law, marine oil pollution, marine environment protection, regional treaties, cooperation, accidents, national laws, international conventions.

In the international law in the course of time a comprehensive regulatory regime on prevention of marine oil pollution (particularly oil spills) was developed. Special attention was paid to the regulation of marine oil pollution by shipping, so the existing rules cover mostly vessel-source pollution. The most effective instruments in the marine environment protection are regional treaties. Almost all regional treaties include a general obligation for signatory states to prevent, reduce and control all forms of maritime pollution. In the Helsinki convention¹ and the Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (OSPAR Convention)² one can find more concrete clauses like the precautionary concept, polluter pays concept,

best available technology, and best environmental practice. However, the elaborated rules need to be enforced and complied with. A closer co-operation and sharing of informational resources within the international community is urgently required, especially in the cases of conventions and their amendments ratification. Oil pollution of the ocean comes from shipping activity and offshore oil production. Sea-bed activities on oil exploration and production constitute a relatively small part in the general amount of the pollution of marine environment with oil. The principal cause of marine pollution with oil is shipping. Traditionally shipping is considered to be “a polluting industry”. The world’s tanker fleet counts approximately 7 000 vessels with cargo capacities between 76 000 and 175 000 tons. Usual shipping operations, especially transportation of oil by tankers and accidents, result in the dumping of around 600 000 – 1 750 000 tons of oil into the ocean per year.

Although it was scientifically proved that many chemicals carried at sea are intrinsically far more harmful to the marine environment, the impact of oil upon the ocean and its ecosystem is very dangerous. The spillage of even few tons of oil into sea causes a thin film on the water surface, what is deadly for marine life. Since the middle of the XX century not only numerous international legislative measures were adopted in the area of oil pollution prevention for the marine environ-

ment, but also national laws and regulations. This new legislation reflected not only the development of the legal position on the certain issues, but also the new developments in construction technology like, for example, improved tank stripping pumps, the load-on-top system, and other technological advances. All these preventive measures considerably reduced both vessel-source and offshore oil development pollution. Beside the main legal documents on oil pollution and marine environment protection, general principles of international environmental law are also applicable to the cases of oil pollution. Such soft concepts as the «precautionary principle» and «polluter pays principle» could be applied. Besides these principles being a substantive element of sustainable development are reflected in conventions on liability and compensation in case of pollution (e.g. CLC, FUND etc.) In comparison to the oil pollution prevention during the offshore oil development pollution, measures against the vessel-source oil pollution represent the better and more detailed regulated area of marine environmental law (the 1954 Brussels Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil (OILPOL) was superseded from 2 October 1983 by the 1978 protocol relating to the 1973 International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL 73/78)). The statistics demonstrates that since the beginning of the international legislation on the oceans protection against the oil pollution there had been considerable improvements in the prevention of ship-generated oil pollution. It is not surprising, since the environmental regulation of the industry is becoming wider in its scope and tougher in its implementation. Tanker incident at sea especially close to the coasts always raises the significant attention of the publicity. It should be stressed that 99% of

the transported oil (about 1,9 billion tons of oil by some 3 000 tankers) is delivered safely. However, even this tiny amount of the spilled oil is sufficient to cause the irreparable damage. Damage to coastal amenities, beaches, tourist and recreational areas, harbors, offshore installations depends on the geographical location of each spill. For example, a relatively small spill, due to the holing of the tanker “American trader” off the coast of California in 1990, caused serious damage. Claims for damage, clean-up costs and fines amounted to over USD 25 million. In the case of the oil spill of the VLCC “Haven” off Genoa in 1991, the French, Italian and even Spanish Mediterranean coasts were damaged. 1 300 Italian claims alone amounted to GBP 705 million.

There exist very good means and instruments to combat the oil pollution, what was demonstrated by clean-up operations after the “Exxon-Valdez” oil spill. There are four major options of responding to marine spills: mechanical containment and collection; use of chemical dispersants; physical shoreline clean-up; and natural removal, requiring no cleanup action. Other counter-measures that are less frequently used due to their limitations are burning, sinking, gelling and enhanced biodegradation. A decision, which clean-up action shall be applied, depends upon a given situation (Yoder, 1985). However, the best clean-up operations won't recover the existed ecosystem. So let the oil pollution never had happened. On the other hand, the demands of the maritime transportation system increase. For example, the Red Sea is still one of the world's least ecologically damaged bodies of water. However, the vessel traffic through the Suez Canal and from oil terms along the Red Sea coast increases, what raises the concerns on environment, living resources, and tourism, but the vessels traffic continues to grow. In such a way, there is still certain resistance of the

oil industry and slow development of the anti-pollution legislation. It is quite understandable. For example, the move of the tankers from one-hull to the double hulls is just uneconomical. The other aspect concerns the quality and technical level of the vessels transporting oil. Often they are built in the developing countries with low loans and escape of technical innovations. Besides, it is now often discussed that only those ships which are insured by the shipping insurance companies or certified by "classification societies" shall be allowed to sail in international waters. It can be easily noted that maritime catastrophes of large scale lead to the development of the international law. For example, the "Titanic" (1912), "Torrey Canyon" (1967), "Amoco Cadiz" (1978), "Exxon Valdez" (1987) accidents served as a reason for the adoption of new safety and anti-pollution rules. As for oil pollution legislation, a series of tanker accidents occurred off the coast of North America in 1976-1977 (Özçayir, 2004) with "Sansinena"; "Oswego Peace"; "Olympic Games"; "Daphne"; "Grand Zenith"; "Barcola; Mary Ann"; "Universe Leader", and several other tankers (although almost all of these disasters were caused by human error or negligence) accelerated adoption of the MARPOL convention and Protocol. The stranding of the "Argo Merchant", in December 1976 and an oil spill of 27 000 tons off the coast of Massachusetts resulted in the Conference of the International Maritime Organization on Tanker Safety and Pollution Prevention in February 1978 under the US lobby and adopted amendments on tanker design and operation incorporated in the Protocol of 1978 to the SOLAS Convention⁴⁵. The accident with the "Amoco Cadiz" on March 16, 1978 off the coast of France, which resulted in the oil spill of 221 000 tons of crude oil, served as an accelerating factor for the entry into force of the MARPOL convention. On the basis of the made research a conclusion should be made that

hydrocarbons are also the main pollutants from offshore installations used for the exploitation of the natural resources of the seabed. Offshore resources are used more and more. 20% of the today's oil production comes from offshore wells. Although the liability regime for oil rigs is well-established in the private sector and adequate pollution compensation for most incidents is available, one could imagine that the need for a widely accepted international regime, covering all aspects of oil rigs, will become necessary in future. The subject is at present on the agenda of the International Maritime Organization. There is some opposition to a more comprehensive international treaty from some sectors of the oil industry, especially offshore operators who, at present, are able to conclude simple bilateral agreements with coastal states. Intentional pollution occurs not too often because any loss of oil and gas goes against the commercial interests of the operator. The cases of accidental pollution from blowouts or tanker spillage and collisions are still numerous. The statistics shows that 75-90% of the oil released at sea comes from discharges of the oily water produced during drilling and the dumping of oil-based drilling muds and chemicals. The reported oil spills represent only about 1% of the oil released into the sea. For example, in the North Sea the prevailing geological formations tend to react with water-based muds. It results in the instability, so it is necessary to use for the oil development the highly toxic oil-based muds. The international legislation regarding the marine environmental protection during exploration and exploitation of seabed mineral resources is subject to surprisingly few international regulations. It is not well developed. Operations in the Area are under the control of the International Seabed Authority according to the rules of the United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982, but oil and gas drilling operations are conducted in the continental shelf under the direct con-

trol of the coastal state, usually through a state-controlled oil company. Another critical issue in this topic remains, whether unilateral measures in the environmental protection should be admissible. Although the USA unilaterally introduced their own liability system for the cases of oil pollution, it was clearly demonstrated that this approach could be damaging to the international economy. Effective environmental protection is not possible with the efforts of only one state. However, regional conventions on cooperation in this area could be very effective. Geographical differences between various regions make regional efforts in the marine environmental protection more useful. The pollution problems are better tackled by regional agreements. As the recent accidents show the established legal mechanisms (the CLC, MARPOL etc.) do not help totally to prevent oil spills in the ocean. The proposals to launch a system with the stronger advance cooperation with the shipping industry still remain only proposals. The incidents with “Prestige” and “VICKY” oil spills also

demonstrated the inability of the existing liability system to compensate the victims of the oil pollution. They are also criticized for low liability limits. In this research it was demonstrated by means of the overview of the existing international legal documents, that there exists a regime for oil pollution liability and compensation with more or less adequate coverage for the most serious incidents. One can make a conclusion that the industry is well controlled by legislation. But the question arises whether one can foresee everything in advance and to prevent it? It was scientifically confirmed that the marine environment may eventually recover from very serious oil pollution incidents. However, it does not mean that there is no shorter-term damage to the marine environment, coasts, people and property. Besides we should think not only about the today’s interests, but consider “the interests of future generations. One shouldn’t forget that in such cases as oil pollution prevention on the level of the international legislation the most important aspect is a quick response in its time.

List of the used literature:

1. Birnie, P., Boyle, E. International Law and the Environment, Clarendon Press, ISBN 0-19- 876282-8, Oxford 1992
2. Brexendorff, A. Rohstoffe im Kaspischen Becken. Voelkerrechtliche Fragen der Foerderung und des Transports von Erdoel und Erdgas, Peter Lang GmbH, ISBN 3-631-54968-7*Pb., Frankfurt am Main 2006
3. Brubaker, D. Marine Pollution and international law: principles and practice, Belhaven, London 1993
4. Clark, R.B. Marine Pollution (2nd ed.), Clarendon Pr., Oxford 1989
5. Dahm, G., Delbrueck, J., & Wolfrum, R. voelkerrecht. Band I/2 (2nd ed.), Walter der Gruyter, Berlin 2002
6. Dzurek, D.J., Schofield, C. Parting the Red Sea: Boundaries Offshore Resources and Transit, IBRU, Durham 2001
7. Gautam, D. Trans-Boundary Marine Oil Pollution and Its International Legal Aspects, In: Private Law: Rights, Duties and Conflicts, Kierkegaard, S.M. (Ed.), pp. 980-988. IAITL, Copenhagen 2010
8. Gavouneli, M. Pollution from Offshore Installations, Graham and Trotman, London, 1995
9. Gelberg, L. Rechtsprobleme der Ostsee, Sample, Hamburg 1979
10. Gennaro, M. Oil Pollution Liability and Control under International Maritime Law: Market Incentives as an Alternative to Government Regulation. // Vanderbilt Journal of Transnational Law, 2004 Vol. 37:265, No. 1, pp. 265-298

BEYNƏLXALQ HÜQUQDA DƏNİZ ƏTRAF MÜHİTİNİN ÇİRLƏNMƏSİ

XÜLASƏ

Beynəlxalq hüquqda zaman içərisində dəniz neftinin çirklənməsinin (xüsusilə də neft dağılımlarının) qarşısının alınması üzrə geniş tənzimləmə rejimi hazırlanmışdır. Dəniz mühitinin gəmiçilik nefti ilə çirklənməsinin tənzimlənməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir, ona görə də mövcud qaydalar başlıca olaraq gəmilərlə çirklənməni əhatə edir. Dəniz mühitinin qorunmasında ən təsirli vasitələr regional müqavilələrdir. Demək olar ki, bütün regional müqavilələr onu imzalayan dövlətlər üçün dəniz çirklənməsinin bütün növlərinin qarşısını almaq, azaltmaq və nəzarət etmək üçün ümumi öhdəlik yaradır.

Джафарова Айтадж Ильхам гызы

**ЗАГРЯЗНЕНИЕ МОРСКОЙ СРЕДЫ ПО МЕЖДУНАРОДНОМУ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ**

РЕЗЮМЕ

В международном законодательстве с течением времени был разработан всеобъемлющий нормативный режим по предотвращению загрязнения морской среды (в частности, разливов нефти). Особое внимание было уделено регулированию загрязнения морской среды нефтями судоходства, поэтому существующие правила охватывают, главным образом, загрязнение судов. Наиболее эффективными инструментами в области охраны морской среды являются региональные договоры. Почти все региональные договоры включают общее обязательство государств, подписавших Конвенцию, предотвращать, сокращать и контролировать все формы загрязнения морской среды.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. R. Məmmədov

Təqdim edən: t.ü.e.d., prof. H.C. Əlibəyli

Daxil olma tarixi: 29.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 22.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Qurbanov Həbil Surxay oğlu,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor;
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
“Dövlət və Konstitusiya hüququ”
şöbəsinin baş elmi işçisi

UOT 34: 342.4

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNVERİCİLİK AKTLARINDA İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *Konstitusiya, hüquq, maddə, müqavilə, respublika.*

Ключевые слова: *Конституция, право, статья, договор, республика.*

Keywords: *Constitution, law, article, treaty, republic.*

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etməklə 1995-ci il 12 noyabr tarixdə ümumxalq səsverməsində (referendumda) layihəsi ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış demokratik xarakterli ilk Konstitusiyasını [1] qəbul etmiş və bununla da cəmiyyət həyatının bütün sahələrində irimiqyaslı islahatların aparılmasına başlanılmışdır. Aparılmış islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının preambulasında qeyd edilir ki, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq, hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək Azərbaycan xalqının niyyətlərindən biridir. Konstitusiyanın “İqtisadi inkişaf və dövlət” adlanan 15-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın

inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir [1, s. 8].

Son illər respublikamızda qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə uyğun müəyyən əlavə və dəyişikliklər edilmiş, o cümlədən Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin normativ hüquqi təminatına həsr edilmiş normalar aparatı xeyli möhkəmləndirilmişdir. Həmin qanunvericilik aktlarında demokratik və hüquqi dövlət prinsipləri ümumiləşdirilmiş və onlar beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılmışdır. Professor Z.A.Əsgərov düzgün olaraq göstərir ki, iqtisadi hüquqlar əsas hüquqlardan biridir. Bu hüquq hər kəsə məxsusdur [2, s. 210].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik normativ hüquqi akt olduğu üçün, hal-hazırkı dövrdə Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin konstitusiya təminatı demokratiyanın və hüquqi dövlətin möhkəmləndirilməsində mühüm önəm kəsb edir.

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı həm iqtisadi nəzəriyyə, həm politologiya, həm də hüquq ilə əlaqədə olan bir kateqoriyadır. Bu anlayış özündə iqtisadi asılılıq, iqtisadi təzyiq, iqtisadi təxribat, iqtisadi suverenlik və başqa kateqoriyaları cəmləşdirib. İ.Q.Napalkovanın fikrincə, iqtisadi təhlükəsizlik siyasi-hüquqi institutdur [9, s. 14].

R.F.İsmayılov hesab edir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlət siyasətində iqtisadi inkişafın prioritet məsələlərindəndir [8, s. 3]. A.V.Syusyukin göstərir ki, **iqtisadi təhlükəsizlik** dedikdə, cəmiyyətin müdafiəsinin və milli iqtisadiyyatın dayanıqlı vəziyyəti başa düşülür [10, s. 8].

Müasir dövrdə ölkənin rifahı və təhlükəsizliyi, ilk növbədə, onun iqtisadi vəziyyəti ilə müəyyən olunur. İqtisadiyyatı inkişaf etməyən və ya zəif inkişaf edən ölkə öz təhlükəsizliyini təmin edə bilməz. Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ölkənin müstəqilliyinin zəmanətçisi, sabitliyin və cəmiyyətin səmərəli fəaliyyətinin mühüm şərtidir. Buna görə də iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi və formalaşdırılması mühüm milli prioritetlərin sırasına aiddir. Məhz bu səbəbdən “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” 13 yanvar 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun preambulasında göstərilir ki, bu Qanunun məqsədlərindən biri də iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasının təmin edilməsidir [6]. Həmin Qanunun “Maliyyə xarakterli tələblər” adlı 5-ci maddəsinə əsasən, vəzifəli şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı məlumatları təqdim etməlidirlər:

- mənbəyini, növünü və məbləğini göstər-məklə hər il öz gəlirləri barədə;
- vergitutma obyektini olan əmlakı barədə;
- kredit təşkilatlarındakı əmanətləri, qiymətli kağızları və digər maliyyə vəsaitləri barədə;
- şirkətlərin, fondların və sair təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətində səhmdar və ya

təsisçi kimi iştirakı, bu müəssisələrdə öz mülkiyyət payı barədə;

- şərti maliyyə vahidinin beş min misli miqdarından yuxarı olan borcu barədə, yəni 5.500 (beş min beş yüz) manatdan yuxarı olan borcu barədə;

- şərti maliyyə vahidinin min mislindən yuxarı maliyyə və əmlak xarakterli digər öhdəlikləri barədə, yəni 1.100 (min yüz) manatdan yuxarı olan öhdəlikləri barədə.

Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin normativ hüquqi təminatında 29 iyun 2004-cü il tarixli “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun [7], “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun [5] və “Dövlət sirri haqqında” 7 sentyabr 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun [3] böyük əhəmiyyəti vardır.

“Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6.1-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının milli maraqları – Azərbaycan xalqının fundamental dəyər və məqsədlərinin, habelə insanın, cəmiyyətin və dövlətin inkişaf və tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusudur.

Yuxarıda göstərilən Qanunun 6.3-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə əsas milli maraqları aşağıdakılardır:

- iqtisadi potensialın artırılması;
- bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadi sabitliyin təmin olunması;
- iqtisadiyyatın inkişafı üçün daxili və xarici investisiyalardan ötrü əlverişli şəraitin yaradılması;
- təbii və maddi sərvətlərin qorunması və səmərəli istifadə edilməsi;
- regional və dünya bazarlarının formalaşdırılmasında və fəaliyyət göstərməsində azad və bərabər hüquqlu iştirakın təmin edilməsi.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə potensial və real, daxili və xarici təhdidlər, əsasən, ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi, informasiya, ekologiya, elm, mədəniyyət və mənəviyyət sahələrində təzahür edir.

İqtisadi təhlükəsizliyə olan təhdidlər dedikdə, dövlətin daxili və xarici amillərin təsiri nəticəsində istehsal və dövriyyəyə nəzarəti və onlara olan əsas iqtisadi və hüquqi vasitələri itirməsi başa düşülür.

“Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq iqtisadi sahədə əsas təhdidlər aşağıdakılardır:

- dövlətin iqtisadi potensialının tükənməsi, yaxud qeyri-səmərəli istifadəsi, milli iqtisadiyyatın digər ölkələrdən maliyyə və texnoloji asılılığının yaranması, boru kəmərlərinin, digər kommunikasiyaların və nəqliyyat dəhlizlərinin fəaliyyətinin pozulması;

- iqtisadi əlaqələri nizamlayan dövlət sisteminin pərakəndəliyi, iqtisadiyyatın qeyri-mütənasib inkişafı;

- Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatından təcrid olunması;

- maliyyə-kredit sisteminin pozulması, maddi və maliyyə vəsaitlərinin ölkədən qanunsuz çıxarılması;

- təbii və maddi sərvətlərin talan edilməsi və səmərəsiz istifadəsi;

- investisiya aktivliyinin zəifləməsi [7].

Bildirməyi zəruri sayırıq ki, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin və başqa silahlı birləşmələrinin iqtisadi potensialının zəiflədilməsinə yönəlmiş fəaliyyət hərbi sahədə əsas təhdidlərdən biri hesab olunur. Eləcə də Azərbaycan Respublikasında iqtisadi sabitliyin qorunması üçün müvafiq şəraitin yaradılması Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasının tərkib hissəsinə daxildir.

Qanunvericiliyə görə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması Azərbaycan Respubli-

kasının milli iqtisadiyyatının və iqtisadi münasibətlərinin inkişafına təhlükə yaradan daxili və xarici amillərdən qorunmasıdır. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün aşağıdakı tədbirlər görülür:

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının artırılması və bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunması;

- ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin edən təbii ehtiyatların, energetika əsaslarının və tranzit imkanlarının qorunması və möhkəmləndirilməsi;

- ölkədaxili və beynəlxalq maliyyə təsisatları arasında qarşılıqlı sərfəli əməkdaşlığın gücləndirilməsi, daxili və xarici maliyyə ehtiyatlarının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının qorunması məqsədi ilə büdcə vəsaitlərinin və dövlət ehtiyatlarının səmərəsiz istifadəsinə yol verilməməsi;

- iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə bank sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- iqtisadiyyatda dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi;

- iqtisadiyyatda qeyri-mütənasib inkişafın qarşısının alınması;

- iqtisadi sahədə həyata keçirilən sosial yönümlü islahatların hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi;

- milli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə yerli istehsalçıların hüquqlarının müdafiə olunması;

- enerji ehtiyatlarının istehsalı, nəqli, nəqliyyat dəhlizinin istismarı ilə bağlı layihələrin həyata keçirilməsi vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası;

- iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılması.

Azərbaycan Respublikasının sənaye potensialının saxlanması və möhkəmlən-

dirilməsi üçün dövlət xarici sərmayəçilərə verilmiş zəmanətlərə riayət etməklə, xarici hüquqi və fiziki şəxslərin iştirakı ilə yaradılmış müəssisələrin istifadəsinə, yaxud mülikiyyətindəki iqtisadi obyektlərin vəziyyətinə və istismarına nəzarəti həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının strateji ehtiyatlarının istifadəsi üzrə müqavilələrin bağlanması və yerinə yetirilməsində milli təhlükəsizliyin təmin olunması tələbləri mütləq nəzərə alınır.

Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyən, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edən “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanlarının iqtisadi sahələrdə milli maraqlarının müdafiəsi ilə bağlı məlumatların əldə edilməsinə və təhlilinə yönəlmiş, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən xüsusi fəaliyyət də kəşfiyyat fəaliyyəti sayılır [5].

Yuxarıda qeyd olunan Qanunun 1.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq **əks-kəşfiyyat fəaliyyəti** – Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanları tərəfindən xarici xüsusi xidmət orqanlarının, təşkilatların və ayrı-ayrı şəxslərin Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, konstitusiyaya quruluşuna, iqtisadi, müdafiə, elmi-texniki potensialına və digər milli maraqlarına zərər vura biləcək kəşfiyyat, terror-təxribat və sair pozuculuq əməllərinin aşkarlanması, qabaqlanması və qarşısının alınması məqsədi ilə həyata keçirilən xüsusi fəaliyyətdir.

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə məlumatların dövlət sirrinə aid edilməsi, mühafizəsi və istifadə edilməsi, onların məxfiləşdirilməsi və ya məxfiliyinin açılması ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyən “Dövlət sirri

haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5.2-ci maddəsinə əsasən, iqtisadi sahədə aşağıdakı məlumatlar dövlət sirrini təşkil edir:

– Azərbaycan Respublikasının və onun ayrı-ayrı bölgələrinin mümkün hərbi əməliyyatlara hazırlıq planlarının məzmunu, silah və hərbi texnikanın istehsalı və təmiri üzrə sənayenin səfərbərlik gücü, hərbi sahədə istifadə edilən xammal və materialların strateji növlərinin göndərilməsi həcmi, ehtiyatları, həmçinin, dövlət material ehtiyatlarının yerləşdirilməsi, faktik həcmi və istifadəsi haqqında;

– Azərbaycan Respublikasının müdafiə qabiliyyətinin və təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədi ilə onun infrastrukturundan istifadə olunması haqqında;

– mülki müdafiə qüvvələri və vasitələri, inzibati idarəetmə obyektlərinin dislokasiyası, təyinatı və müdafiə olunma dərəcəsi, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunma dərəcəsi, dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün nəzərdə tutulan nəqliyyat və rabitənin fəaliyyəti haqqında;

– dövlət müdafiə sifarişlərinin həcmi, planları (tapşırıqları), silah, hərbi texnika və digər hərbi məhsulların buraxılması və göndərilməsi (pul və ya natura ifadəsində), onların buraxılışı üzrə mövcud güc və bu gücün artırılması haqqında, göstərilən silah, hərbi texnika və digər hərbi məhsulları işləyib hazırlayan və ya istehsal edən müəssisələr, onların kooperasiya üzrə əlaqələri haqqında;

– dövlətin təhlükəsizliyinə təsir edən mühüm müdafiə və ya iqtisadi əhəmiyyəti olan elmi və texniki nailiyyətlər, elmi-tədqiqat, təcrübi-konstruktor, layihə işləri və texnologiyaları haqqında;

– siyahısı qanunvericiliklə müəyyən edilən strateji növlü faydalı qazıntıların ehtiyatlarının, istehsalının, idxalı və ixracının, satışının həcmi, dövlət ehtiyatları haqqında, pul əskinazlarının, qiymətli kağızların hazırlanması, saxtalaşdırılmadan qorunması,

həmçinin, dövlətin maliyyə fəaliyyətinin digər xüsusi tədbirləri haqqında.

Milli təhlükəsizliyin önəmi nəzərə alınaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 23 may 2007-ci il tarixli, 2198 №-li Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası” təsdiq edilmişdir [2]. Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin normativ hüquqi təminatı ümumilikdə, “Giriş” hissəsindən, “Təhlükəsizlik mühiti”, “Azərbaycan Respublikasının milli maraqları”, “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər”, “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri” adlı dörd bölmədən və “Yekun müddəalar”dan ibarət olan Konsepsiyanın “Azərbaycan Respublikasının milli maraqları” bölməsində bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi sabitliyin təmin olunması məqsədi ilə daxili və xarici sərmayələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması xalqımızın fundamental dəyər və məqsədlərini, habelə insan, cəmiyyət və dövlətin tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusundan ibarət olan milli maraqlarımızdan biri kimi göstərilir.

Konsepsiyanın “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər” bölməsində respublikamızın milli təhlükəsizliyinə təhdidlərdən söz açılır və “xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq” və “iqtisadi qeyri-sabitlik” bu təhdidlərdən biri kimi göstərilir.

Konsepsiyada, həmçinin, qeyd olunur ki, iqtisadi və sosial inkişaf Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Milli müdafiə siyasətinin mühüm elementlərindən biri iqtisadiyyat və müdafiə arasında optimal qarşılıqlı nisbətə bərqərar edilməsi və milli müdafiə sənayesinin inkişaf etdirilməsidir.

Konsepsiyanın “Yekun müddəalar”ında habelə bildirilir ki, iqtisadi konsepsiya hazırlanması üçün bu sənəd əsasdır.

Aparılmış tədqiqatın yekunu olaraq aşağıdakı əsas nəticələri müəyyən etdik.

1. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı həm iqtisadi nəzəriyyə, həm politologiya, həm də hüquq ilə əlaqədə olan bir kateqoriyadır. Bu anlayış özündə iqtisadi asılılıq, iqtisadi təzyiç, iqtisadi təxribat, iqtisadi suverenlik və başqa kateqoriyaları cəmləşdirir.

2. Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin normativ hüquqi təminatında “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” 13 yanvar 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun, 29 iyun 2004-cü il tarixli “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun, “Dövlət sirri haqqında” 7 sentyabr 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun, 23 may 2007-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının böyük əhəmiyyəti vardır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2016 c, 72 s.
2. Azərbaycan Respublikasının 23 may 2007-ci il tarixli milli təhlükəsizlik konsepsiyası. Bakı, // “Azərbaycan” qəzeti, 24 may 2007-ci il, № 112
3. “Dövlət sirri haqqında” 7 sentyabr 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. // “Azərbaycan” qəzeti, 16 noyabr 2004-cü il, № 266
4. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ: Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2011, 760 s.
5. “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. // “Azərbaycan” qəzeti, 5 avqust 2004-cü il, № 180

6. “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” 13 yanvar 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2004, 8 s.

7. “Milli təhlükəsizlik haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. // “Azərbaycan” qəzeti, 6 avqust 2004-cü il, № 181

8. Исмагилов Р.Ф. Экономическая безопасность России (теоретико-правовой анализ): Автореф. дис. ... докт. юр. наук. СПб., 2000, 50 с.

9. Напалкова И.Г. Политико-правовые средства обеспечения экономической безопасности Российской Федерации: Автореф. дис. ... докт. юр. наук. Ростов-на Дону, 2007, 50 с.

10. Сюсюкин А.В. Административно-правовое регулирование экономической безопасности: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 2005, 26 с.

Гурбанов Габил Сурхай оглу

**ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ
АКТАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

РЕЗЮМЕ

В статье указывается, что экономическая безопасность Азербайджанской Республики считается основой, материальной базой национальной безопасности. Экономическая безопасность считается основным, системообразующим элементом безопасности нашей страны.

Gurbanov Habil Surkhay

**ISSUES OF ECONOMIC SECURITY IN LEGISLATIVE ACTS OF THE REPUBLIC
OF AZERBAIJAN**

SUMMARY

According to the author, the economic security of the Republic of Azerbaijan is considered the foundation, the material basis of national security. Economic security is considered the main, system-forming element of the security of country.

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. İ.Rəhimov

Daxil olma tarixi: 05.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Şükürov Nəşib Heybət oğlu,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Konstitusiya hüququ” kafedrasının
müəllimi
(Nasib_05@mail.ru)

UOT 34: 342.536.13

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNİN TƏŞKİLİ VƏ FƏALİYYƏTİNİ TƏNZİM EDƏN HÜQUQ MƏNBƏLƏRİ

Aar sözlər: konstitusiya nəzarəti, hüquqi dövlət, məhkəmə sistemi, hakimiyyət bölgüsü, Konstitusiyanın aliliyi, hakimiyyətin qanunla məhdudlaşdırılması.

Ключевые слова: конституционный надзор, правовое государство, судебная система, разделение властей, верховенство конституции, ограничение власти законом.

Keywords: constitutional control, legal state, judicial system, division of power, supremacy of the constitution, restriction of power by law.

Hüququn mənbələri problemi həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Hüquq ədəbiyyatında hüququn mənbələrinin anlayışı ilə bağlı vahid fikir formalaşmamışdır. Bu problemin mövcudluğunu şərtləndirən səbəblərdən biri “hüququn mənbəyi” anlayışının özünün çoxmənalı və məzmunca qeyri-dəqiq olması ilə bağlıdır.

Dövlətdə hüquq normalarının yaradılması, yəni hüquqyaradmanın özü dövlətin səlahiyyətinə aiddir [12, s. 10, 21]. Bu yanaşma baxımından hüququn mənbələri anlayışı ilə

normativ akt anlayışlarının eyniləşdirilməsi qanunauyğundur və hər iki anlayış eyni mənada işlədilə bilər. M.N.Marçenko «Hüququn mənbələri» əsərində göstərir ki, geniş məlum olan və sovet dövründə hamı tərəfindən qəbul olunmuş bazis və üstqurumun nisbəti, daha dəqiq ifadə etsək, hüququn mənbələri daxil olmaqla, bütün atributları və institutları ilə birlikdə hüququn tərkib hissəsi olduğu üstquruma münasibətdə varlığın – cəmiyyətin maddi həyat şəraitinin ayrılmaz hissəsi olduğu bazisin müəyyənedici rolu haqqında konsepsiyanın tərkib hissəsi kimi hüququn maddi mənbələrinin mövcudluğu tezisi ciddi əsasa malikdir və əvvəllər olduğu kimi, ciddi diqqətə layiqdir. Onun düzgünlüyü yalnız elmi, nəzəri cəhətdən deyil, həm də gündəlik həyatda, təcrübədə dəfələrlə təsdiqlənmişdir [14, s. 48]. Cəmiyyətin maddi həyat şəraiti hüququn məzmununun və mahiyyətinin formalaşmasının yeganə amili qismində nəzərdən keçirilə bilməz. Hüququn formalaşmasına iqtisadi amillərdən başqa, digər amillər məcmusu da təsir göstərir. Bunlar siyasi, ideoloji, tarixi, coğrafi, milli və s. amillər olub, dövlətin hüquqyaradıcı fəaliyyətinə, hüquq normalarının yaranmasına birbaşa, yaxud dolaylı surətdə təsir göstərir [16, s. 25].

Müxtəlif mənbələrdə “hüququn mənbəyi” anlayışının olduqca çoxsaylı və fərqli təriflərinə rast gəlmək olar. Məsələn, **hüququn mənbəyi** dedikdə, həm cəmiyyətin maddi həyat şərtləri (maddi mənada hüququn mənbəyi), həm də normanın hüquqi məcburiliyinin əsasları (formal mənada hüququn mənbəyi), yəni hüquqi normaların xarici ifadə forması, hüquq normalarının təsbiti və ifadə forması başa düşülür. D.A.Kərimov hüququn mənbələrinə hüquq qaydalarının və normalarının müəyyən edilməsi və ifadə olunması forması kimi anlayış verir [13, s. 22]. S.S.Alekseyevə görə, **hüququn mənbələri** dedikdə, sənədli şəkildə obyektivləşdirilmiş normayaratma aktı başa düşülür [8, s. 314]. Burada “formal mənada hüququn mənbəyi” anlayışından söhbət gedir və bu zaman “hüququn mənbəyi” anlayışı hüququn formalaşdırılması üzrə dövlətin və ya dövlət orqanlarının fəaliyyətinin nəticələrini – qanunların, fərmanların, qərarların və digər normativ hüquqi aktların təzahürü kimi hüquqyaratma prosesinin son nəticəsini özündə əks etdirir. Hüquqyaratma aktının qüvvəyə minməsi ilə akt özü hüququn mənbəyi keyfiyyətlərini kəsb edir. Q.F.Şerşeneviç «hüququn mənbəyi» terminini yararsız hesab edərək göstərirdi ki, bu termin altında, *birincisi*, hüququ əmələ gətirən qüvvə başa düşülür. «Allahın iradəsi» xalqın iradəsi, hüquqi şüur, ədalət ideyası, dövlət hakimiyyəti hüququn mənbəyi hesab olunur». *İkincisi*, bu və ya digər qanunvericiliyin əsasını təşkil edən materiallar başa düşülür. *Üçüncüsü*, «bir vaxtlar qüvvədə olan hüquq əhəmiyyəti daşımış» tarixi abidələr başa düşülür... Nəhayət, *dördüncüsü*, qüvvədə olan hüququn dərki vasitələri başa düşülür. Hüququn mənbəyinin bu mənasından hüququ qanuna əsasən, dərk etmək olar deyildikdə istifadə olunur. S.A. Qolunski və M.S.Stroqoviç dövlət və hüquq nəzəriyyəsinə dair ilk dərslərin birində göstərirlər ki, hüququn mənbəyi iradənin ifadəsinin bu və ya digər qaydalara hüquq norması əhəmiyyəti verən xüsusi üsulları,

formalarıdır [11, s. 173-176]. S.L. Zivs qeyd edir ki, hüququn mənbəyi dövlət tərəfindən (yaxud dövlətin tapşırığı ilə və ya dövlətin sanksiyası ilə) hüquq normasının müəyyən edilməsinin xarici formasıdır [12, s. 10].

Son dövrlər daha əhatəli anlayış olan «sosial mənada hüququn mənbəyi» getdikcə daha geniş yayılmaqdadır. Bəzi müəlliflər «hüququn sosial mənbələri»ni (sosial amilləri) dar mənada nəzərdən keçirərək, iqtisadi amili sosial amillərin məcmusundan istisna edir və göstərirlər ki, hüququn mənbəyi anlayışında sosial amillər xüsusi yer tutur. Bu zaman, bir qayda olaraq, hüququn məzmununa, onun mənbələrinə və formasına dolayı təsir göstərən sosial amillərə aşağıdakılar aid edilir: siyasi, ideoloji, mədəni və s [14, s. 47].

Hüququn əsas ifadə forması (mənbəyi) kimi çıxış edən normativ hüquqi aktlar içərisində həlledici rol yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan aktlar kimi, qanunlara məxsusdur. Hüququn mənbəyi kimi həmçinin, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsipləri çıxış edir.

Ümumiyyətlə, hüquq ədəbiyyatında hüququn mənbələrinin əsasən, dörd qrupu fərqləndirilir:

- *normativ hüquqi akt*;
- *normativ müqavilə*;
- *məhkəmə presedenti*;
- *adət* [6, s. 38].

Bəzi müəlliflər hüququn mənbələrinə, həmçinin hüququn prinsiplərini [17, s. 183], hüquq doktrinasını, dini abidəni, təbii hüququ da aid edirlər.

“Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsində qeyd olunur ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr, bu Qanun, Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və Konstitusiyaya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsi təşkil edir [5, s. 2-3]. Həmin Qanunun

8-ci maddəsinə əsasən,, Konstitusiyaya Məhkəməsinin daxili fəaliyyətinə dair və digər məsələlərin baxılıb həll edilməsi üçün Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimlərinin yığıncağı keçirilir və onlar digər məsələlərlə yanaşı, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsini də qəbul edirlər.

Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının, bələdiyyələrin və məhkəmələrin qəbul etdikləri hüquqi aktlardan fərqli olaraq, Konstitusiyaya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan, cəmiyyət, dövlət və şəxsiyyət arasında yaranan hüquq münasibətlərinin əsaslarını tənzimləyən qanunvericilik aktıdır. Bütün normativ hüquqi aktların əsasını Konstitusiyaya təşkil edir və dövlətdə fəaliyyət göstərən bütün vacib dövlət-hüquq institutları ilə bağlı başlanğıc normalar məhz Konstitusiyada öz əksini tapır. Bu baxımdan konstitusiyaya icraatının əsas mənbəyi kimi Konstitusiyaya Məhkəməsinin formalaşdırılması qaydasını, səlahiyyətlərini, Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək səlahiyyətinə malik olan orqanların və şəxslərin dairəsini, onun qərarlarının hüquqi qüvvəsini və hüquqi nəticələrini nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsi çıxış edir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin statusunun və dolaylı şəkildə olsa da konstitusiyaya icraatı ilə bağlı müddələrin konstitusion səviyyədə təsbit edilməsi onların cəmiyyətin və dövlətin həyatında olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

Konstitusiyada bilavasitə konstitusiyaya icraatını tənzim edən normalar nəzərdə tutulmasa da, 130-cu maddədə əks olunan Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı normalar ümumilikdə konstitusiyaya icraatının üsulları və növlərini, habelə onun hədlərini və əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin VIII hissəsinə əsasən,, «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi bu Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri də həyata keçirir» [2, s. 69]. Bu

müddəa bir daha konstitusiyaya icraatının hüquqi tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mühüm yer tutduğunu təsdiq edir.

Konstitusiyaya icraatının hüquqi tənzimlənməsində əsas mənbə kimi «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2003-cü il tarixli Qanunu çıxış edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təşkili və fəaliyyəti qaydalarını nəzərdə tutan bu Qanun öz spesifikliyi ilə digər aktlardan fərqlənir. Belə ki, burada həm maddi, həm də prosessual normalar cəmlənmişdir [1, s. 100].

Dünya təcrübəsi göstərir ki, konstitusiyaya nəzarətinin ixtisaslaşdırılmış məhkəmə və ya kvaziməhkəmə orqanları tərəfindən həyata keçirildiyi ölkələrdə onların təşkili və fəaliyyətinin normativ tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir qayda olaraq, konstitusiyalarda məhkəmə konstitusiyaya nəzarətinə geniş bir fəsil və ya maddə həsr edilir. Bundan başqa, məhkəmə konstitusiyaya nəzarətinin ayrı-ayrı aspektləri, ixtisaslaşdırılmış konstitusiyaya nəzarəti orqanlarının səlahiyyətləri Konstitusiyanın digər fəsilərində, o cümlədən dövlət başçısının impiçmenti, referendum, seçkilər, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqları, ombudsmana aid bölmələrdə öz əksini tapır (məsələn, Avstriya, İspaniya, İtaliya və s. ölkələrin konstitusiyalarında).

Təbiidir ki, konstitusiyalar konstitusiyaya icraatını həyata keçirən məhkəmə orqanının təşkili və fəaliyyəti ilə əlaqədar bütün kompleks münasibətləri tənzimləyən normaları əks etdirə bilməzlər. Adətən, konstitusiyalarda konstitusiyaya icraatını həyata keçirən məhkəmə orqanı üzrə qanunun qəbul edilməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Keçid müddələrinin” 11-ci bəndində qeyd edilir ki, Konstitusiyaya qüvvəyə mindiyi gündən bir il müddətində Azərbaycan Respublikası Kon-

stitusiya Məhkəməsi haqqında Qanun qəbul edilməlidir [2, s. 86].

Konstitusiya icraatı ilə bağlı münasibətlər ümumi (bütün məhkəmə hakimiyyətinə, bütün məhkəmələrə aid olan), xüsusi (bilavasitə Konstitusiya Məhkəməsinə aid olan) və istinadedici (ümumi və ya xüsusi normaları konkretləşdirən) xarakterli konstitusiya normalarla tənzimlənir. Ümumi xarakterli konstitusiya normalarına məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının müstəqilliyini bəyan edən, belə müstəqilliyin maliyyə və digər təminatlarını müəyyən edən, ədalət mühakiməsi prinsiplərini əks etdirən, hakimliyə namizədlərə olan tələbləri, hakimlik vəzifəsinin digər dövlət və ictimai vəzifələrlə bir araya sığmamasını əks etdirən normalar və s. aiddir. Xüsusi xarakterli konstitusiya normalarına ixtisaslaşdırılmış məhkəmə konstitusiya nəzarəti orqanlarının tərkibini və formalaşdırılmasını, hakimlərin səlahiyyət müddətini, Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyətlərini, Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ olan subyektlərin dairəsini, Konstitusiya Məhkəmələrinin qərarlarının hüquqi qüvvəsini müəyyənləşdirən normalar aiddir.

Təcrübə göstərir ki, konstitusiya məhkəmələrinin təşkili və fəaliyyəti bir və ya iki və daha artıq qanunla tənzimlənir. Sonuncu halda, adətən, bir qanun konstitusiya məhkəməsinin təşkili və fəaliyyəti, hakimlərin statusu və s., digər qanun isə konstitusiya məhkəmə icraatına aid edilir. Məsələn, Moldova Respublikasında “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Qanun və Konstitusiya Yurisdiksiyası Məcəlləsi, Gürcüstanda “Gürcüstanın Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Qanun və “Konstitusiya məhkəmə mühakiməsi haqqında” Qanun qəbul edilmişdir. Bundan başqa, Gürcüstanda “Gürcüstanın Konstitusiya Məhkəməsi üzvlərinin sosial müdafiəsinin təminatları haqqında” Qanun da qəbul edilmişdir [18].

Konstitusiya nəzarətini həyata keçirən məhkəmə orqanlarının təşkili və fəaliyyətini

tənzim edən xüsusi qanunlarla yanaşı, bu orqanlar barədə normalar digər qanunlar və normativ aktlarda əks olunurlar. Bir qayda olaraq, belə normalar referenduma, ümum-xalq səsverməsinə, seçkilərə, dövlət başçısının impiçmentinə və s. həsr edilmiş qanunlarda və digər normativ aktlarda qeyd olunur. Konstitusiya Məhkəməsinə aid normalara habelə parlamentlərin reqlamentlərində, dövlət və hökumət başçısının aktlarında da rast gəlmək olur.

Adətən, ümumi məhkəmə icraatına dair aktlarda məhkəmə konstitusiya nəzarəti barədə müddəalara rast gəlinmir və ya burada ümumi yurisdiksiya məhkəməsinin icraatında olan işlərin Konstitusiya Məhkəməsinə təqdim edilməsinin bəzi aspektləri və digər xüsusi məsələlər əks olunur.

Konstitusiya icraatını həyata keçirən məhkəmə orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin normativ əsasına, hüquqi tənzimləmə mənbələrinə həmin orqanların qəbul etdikləri aktlar da daxildir. Göstərmək lazımdır ki, Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən konstitusiya icraatı qaydasında qəbul edilmiş qərarların bütövlükdə hüquq sistemi üçün əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilmiş qərarlarla yeni hüquq düşüncəsinin formalaşması və konstitusionalizm ideyalarının reallaşdırılması kimi mühüm vəzifələr yerinə yetirilir. Məsələn, 12 yanvar 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Cinayət Məcəlləsinin əmlak müsadirəsinə dair müddəalarının tətbiqi təcrübəsinin konstitusiyaya uyğunluğu haqqında iş üzrə qərar qəbul etmişdir. Qərarla Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsində məhkumun xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakının məcburi qaydada, əvəzsiz olaraq dövlət mülkiyyətinə alınmasını nəzərdə tutan müddəaların AR Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğun olmadığı müəyyən edilmişdi [3, s. 27-28]. Məhkəmənin bu qərarının 1 fevral 1999-cu il tarixdən qüvvəyə minməsi

nəticəsində mübahisə olunan norma qismən qüvvədən düşmüş hesab edilərək, Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsində və həmin Məcəllənin xüsusi hissəsindəki maddələrin sanksiyalarında əlavə cəza növü kimi nəzərdə tutulan əmlak müsadirəsinin yalnız cinayət törədilərkən istifadə edilmiş alət və vasitələr, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak barəsində tətbiq edilməsinin mümkünlüyü təsdiq olundu ki, bu da təbii olaraq, məhkəmə təcrübəsinin dəyişilməsi ilə nəticələndi.

Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 143-cü maddəsinin birinci hissəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25, 37-ci maddələrinə və 149-cu maddəsinin I hissəsinə uyğunluğu haqqında» 23 fevral 2000-ci il, «Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 409-cu maddəsinin şərh edilməsinə dair» 17 mart 2000-ci il, «Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 16-cı maddəsinin ikinci hissəsinə dair» 29 noyabr 2000-ci il, «Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 228-ci maddəsinin və Mənzil Məcəlləsinin 123-cü maddəsinin birinci hissəsinin şərh edilməsinə dair» 27 iyul 2001-ci il, «Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 56.1-ci maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75 və 213-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair» 8 aprel 2002-ci il və bir sıra digər qərarlar dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının formalaşması və fəaliyyətinə, qanunvericilik və dövlət quruluşunun möhkəmləndirilməsinə dair əsas məsələləri tənzimləmişdir. Vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının məzmunu, realizə mexanizmləri və müdafiəsi məsələləri üzrə Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqelərini ifadə edəndən digər qərarları da qeyd etmək olar. Məsələn, köçürülmüş şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatı alınmasından imtina edilməsinin mənzil norması ilə əlaqələndirilməsi həmin şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb olduğuna görə yolverilməzliyini təsbit

edən 12 iyul 2000-ci il tarixli qərar, eyni əsaslarla işə qəbul olunmuş, eyni iş vaxtını işləmiş və eyni şəraitdə fəaliyyət göstərmiş, lakin əmək qanunvericiliyində nəzərdə tutulan əmək stajını bir müəssisədə deyil, bir neçə müəssisədə əldə edən işçi isə həmin əlavə məzuniyyətdən məhrum olunması ilə bağlı qeyri-bərabərliyin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin I hissəsində təsbit edilmiş normativ-hüquqi aktların hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafələrə bərabər münasibətdə) əsaslanması prinsipinə zidd olduğunu təsbit edən 29 noyabr 2000-ci il tarixli qərar. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin 30 oktyabr 2007-ci il tarixli qərarı ilə kassasiya şikayətində apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən iddia müddətlərinin tətbiq edilməməsinə dair dəlillərin irəli sürülməsinə baxmayaraq, kasassiya instansiyası məhkəməsi apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən prosesual hüquq normalarının düzgün tətbiq edilməsinə lazımi diqqət yetirməmiş, nəticədə AR MPM-in 416 və 418-ci maddələrinin tələblərinə cavab verməyən qərar qəbul etmişdir. Bu isə öz növbəsində, ərizəçinin Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin I hissəsi ilə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarının məhkəmə təminatının mühüm elementlərindən biri olan müstəqil məhkəmə tərəfindən ədalətli məhkəmə araşdırması əsasında hüquqlarının səmərəli bərpa edilməsi prinsipinin pozulmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 333.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair 18 iyul 2005-ci il tarixli qərarında həmin maddədə göstərilən müddətlərin əvvəlki hərbi qulluğunun öz hərbi hissəsini və ya xidmət yerini özbaşına tərk etdiyi andan və ya üzrlü səbəblər olmadan öz xidmət yerinə müəyyən edilmiş müddətdə gəlmədiyi vaxtdan hesablanmasını bildirmişdir [7, s. 7].

Demokratik hüquqi islahatların sürətləndirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının müda-

fiasinin hüquqi mexanizmlərinin və məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, Avropa Şurası qarşısında götürülmüş öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycanda konstitusiyaya ədalət mühakiməsinin əsaslı surətdə yenidən qurulması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruriliyi meydana gəlmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsinə dair» 21 iyun 2002-ci il tarixli qərarının qəbul edilməsi nəticəsində 2002-ci il avqustun 24-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsi yolu ilə Konstitusiyanın mətnində dəyişikliklər edilmiş, Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ olan subyektlərin dairəsi xeyli genişləndirilmiş və hər kəs Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət etmək hüququ əldə etmişdir.

Əsas Qanunun aliliyini və birbaşa qüvvəsini təmin edən Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyətini yeni tələblərə uyğun surətdə tənzimləmək məqsədilə 23 dekabr 2003-cü il tarixdə «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının yeni Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin Qanun Konstitusiyaya şikayətlərinə dair tələbləri və Konstitusiyaya məhkəmə icraatının prosedur qaydalarını tənzimləməklə, Konstitusiyaya Məhkəməsinin insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsi sahəsində səlahiyyətlərini təsbit edir.

Qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklər vətəndaşlara 2004-cü ilin fevral ayından Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət hüquqlarından fəal istifadə etmək imkanı vermişdir. Qüvvədə olan qanunun tətbiqi onun Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyətini hərtərəfli təmin etdiyini göstərir. Hüquq ədəbiyyatında göstəriləndiyi kimi, qanunda prosedur məsələlərin hərtərəfli tənzim edilməsi məhkəmənin fəaliyyətinin «legitimləşdirilməsinə» gətirib çıxarır. Belə ki, çıxarılan qərarlar çox vaxt prosessual qanunvericiliklə həll edilməsi mümkün olmayan məsələlərin ortaya çıxarılmasına səbəb olur [9, s. 56-61].

Konstitusiyaya Məhkəməsi səlahiyyətlərin aidiyyətliyi ilə bağlı mübahisələr üzrə dövlət orqanlarını vətəndaşların hüquqlarının və azadlıqlarının tənzimlənməsini və müdafiəsini təmin edən qərarlar qəbul etməyə və tədbirlər həyata keçirməyə məcbur edə bilər [15, s. 30]. Konstitusiyaya Məhkəməsi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması və müdafiəsi sahəsində qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsinin vəhdətini təmin edir.

Konstitusiyaya icraatının hüquqi tənzimlənməsində Konstitusiyaya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinin də rolunu qeyd etmək zəruridir. Belə ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyətinin təşkilati-hüquqi əsasları, həmçinin, onun Nizamnaməsi ilə müəyyən olunur. Dünya dövlətlərinin təcrübəsi göstərir ki, məhkəmə tərəfindən reqlamentin və ya nizamnamənin qəbul edilməsi imkanı ya birbaşa Konstitusiyada, ya da konstitusiyaya məhkəmələrinin təşkili və fəaliyyəti barədə qanunlarda öz əksini tapır və bu reqlamentin əhatə edəcəyi məsələlər qısaca olaraq qeyd edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi hakimlərinin yığıncağının 25 may 2005-ci il tarixli protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsi Məhkəmənin fəaliyyətinin prosessual qaydalarını müəyyən edir. Bu aktın əsas məqsədi onun preambulasında göstərilmişdir: “bu Daxili Nizamnamə Konstitusiyaya Məhkəməsinin təşkilinin hüquqi əsasının möhkəmləndirilməsinə və işinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmişdir”.

Ümumiyyətlə, Daxili Nizamnamə və ya Reqlament Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi statusunun üzvi tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Reqlamentin hüquqi təbiəti onunla şərtlənir ki, o, qanunverici tərəfindən deyil, qanunvericiliklə ona verilmiş səlahiyyətlər

çərçivəsində Konstitusiya Məhkəməsinin özü tərəfindən qəbul olunur. Reqlament Konstitusiya Məhkəməsi və konstitusiya mühakimə icraatı ilə bağlı Konstitusiya və qanunda təsbit edilmiş normaları konkretləşdirir, inkişaf etdirir və tamamlayır, Konstitusiya Məhkəməsinin və onun Aparatının işinin təşkili qaydalarını müəyyən edir. Reqlament qanunla müəyyən edilmiş tənzimləmə predmeti ilə məhdudlaşır və yalnız Konstitusiya Məhkəməsinin daxili fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri əhatə edir. Konstitusiya Məhkəməsinin Reqlamenti hüquqi təbiətinə görə elə aktdır ki, onun göstərişləri prosesin bütün iştirakçıları – tərəflər, onların nümayəndələri, şahidlər, ekspertlər, tərcüməçilər, Konstitusiya Məhkəməsinin iclaslarında iştirak edən hər kəs, Aparatın bütün bölmələri və əməkdaşları üçün məcburi xarakter daşıyır. Təbii ki, Reqlamenti Konstitusiya Məhkəməsinin hakimləri də rəhbər tutmalıdırlar.

Konstitusiya və qanun əsasında reqlament normalalarının formalaşdırılması prosesi gündəlik konstitusiya mühakimə icraatı təcrübəsində həmin təcrübənin ümumiləşdirilməsi, təhlili və tənqidi qiymətləndirilməsi nəticəsində baş verir. N.V.Vitruk Reqlamenti Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyəti prosesində yaranan praktiki qaydaları, əsasən, də prosedur və təşkilati xarakterli qaydaları təsbit edən daxili istifadə aktı kimi xarakterizə edir [10, s. 59].

Konstitusiya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsi 57 maddəni birləşdirən 8 fəsildən ibarət olmaqla tərtib edilmişdir. Daxili Nizamnamənin 57-ci maddəsində ona əlavə və dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı müddəalar müəyyən olunmuş və burada göstərilmişdir ki, «Konstitusiya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında təklif Konstitusiya Məhkəməsinin hər hansı bir hakimi tərəfindən əsaslandırılmaqla irəli sürülə bilər. Konstitusiya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında təkliflərə

Konstitusiya Məhkəməsinin hakimlərinin yığılmağında baxılır. Daxili Nizamnaməyə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında hər bir təklif üzrə Konstitusiya Məhkəməsi hakimlərinin yığılmağı ayrıca qərar qəbul edir».

Tədqiq edilən bu müddəalar belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, Konstitusiya Məhkəməsi digər məhkəmə orqanlarından fərqli olaraq öz fəaliyyətinin prosesual qaydalarını Daxili Nizamnaməsi ilə müəyyən etmək səlahiyyətinə malikdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətinin və konstitusiya icraatının hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı normalar, həmçinin, “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununda, “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsində və digər normativ hüquqi aktlarda təsbit olunmuşdur.

Beləliklə, bütün yuxarıda göstərilənlərin ümumiləşdirilməsi nəticəsində aşağıdakıları qeyd etmək olar:

Konstitusiya məhkəmə icraatı hüquqi əsaslarına görə də müstəqil və fərqli prosesual sahə kimi çıxış edir. Ölkəmizdə konstitusiya məhkəmə icraatının hüquqi tənzimləmə mənbələrinə, əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr, «Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və Konstitusiya Məhkəməsinin Daxili Nizamnaməsi aiddir. Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının məhkəmə hakimiyyətində xüsusi yerə malik olan Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi əsasları digər ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrdən fərqlənir.

12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyası Konstitusiya Məhkəməsinin konstitusiya normalarına

riayət edilməsinin təminatı qismində yaradılmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə Azərbaycanda məhkəmə hakimiyyətinin əsaslarını təsbit edən ümumi normalar – Konstitusiyasının 125-132-ci maddələrinin göstərişləri tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Məhkəmə hakimiyyəti” fəslində Konstitusiyaya Məhkəməsinə aid xüsusi, 130-cu maddə təsbit edilmişdir ki, həm həcminə, həm də tərkibinə görə kifayət qədər geniş olan bu 10 hissədən ibarət maddədə Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimlərinin say tərkibi, onun formalaşdırılması qaydası, səlahiyyətləri, məhkəməyə müraciət etmək hüququ olan subyektlərin siyahısı, məhkəmə qərarlarının qəbul edilməsi və s. ilə bağlı rəhbər müddəalar öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına daxil olması ilə əlaqədar olaraq mövcud

Konstitusiyaya zəruri dəyişikliklər edilməsi tələbi yaranmış və 24 avqust 2002-ci il tarixində keçirilmiş referendumun nəticəsində Konstitusiyanın bir çox maddələrində, o cümlədən 130-cu maddədə dəyişikliklər edilmişdir.

Konstitusiyaya edilmiş dəyişikliklərə müvafiq olaraq 23 dekabr 2003-cü ildə özündə bir sıra mühüm dəyişiklikləri əks etdirən Azərbaycan Respublikası “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” yeni Qanun qəbul edilmişdir. «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Qanunda mülki və cinayət mühakimə icraatlarına nisbətən təfərrüatı ilə tənzimlənmə səviyyəsi aşağıdır. Digər tərəfdən, Konstitusiyaya Məhkəməsi müəyyən prosesual məsələləri bilavasitə öz Daxili Nizamnaməsi və qərarları ilə də tənzim etmək səlahiyyətinə malik olmaqla, özünəməxsus və geniş imkanlara malik olan qurumdur.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Abdullayev F.S. Azərbaycan Respublikasında konstitusiyaya icraatının nəzəri və praktiki problemləri. Bakı: Elm, 2009, 396 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2017, 100 s.
3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları. Bakı: Azərbaycan, 2003, 720 s.
4. Əsgərov Z.A. Konstitusiyaya hüququ. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 697 s.
5. “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2012, 60 s.
6. Qasimov A.M. Əmək hüququ. Dərslük. Bakı: Adiloğlu, 2007, 565 s.
7. «Respublika» qəz., Bakı, 2007, 30 oktyabr № 243 (3083), s. 7
8. Алексеев С.С. Общая теория права. Т.2. М.: Юридическая литература, 1982, 359 с.
9. Бланкенагель А. Теория и практика конституционного контроля в ФРГ // Советское государство и право, 1989, № 1, с. 56-61.
10. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Учебное пособие. М.: Юристъ, 1998, 381 с.
11. Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. М.: Юриздат, 1940, 305 с.
12. Зивс С.Л. Источники права. М.: Наука, 1981, 240 с
13. Керимов Д.А. Философские проблемы права. М., 1972, 379 с.
14. Марченко М.Н. Источники права. М.: Проспект, 2005, 759 с.
15. Морщакова Т. Судебная защита основных прав граждан в общем и конституционном судопроизводстве: соотношение и особенности / Судебный контроль и права человека М.: Городец издат, 1996, 256 с.
16. Правотворчество в СССР / Под ред. А.В.Мицкевича. М.: Юридическая литература, 1974, 317 с.
17. Трудовое право России: Учебник / Под ред. С.П.Маврина, Е.Б.Хохлова. М.: Норма, 2007, 656 с.
18. http://www.constcourt.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=13

**ОРГАНИЗАЦИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И
ПРАВОВЫЕ ИСТОЧНИКИ РЕГУЛИРОВАНИЕ
ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

РЕЗЮМЕ

Статья содержит множество концепций, связанных с «источником права», указывает на то, что среди нормативных актов, являющихся источником права, основным и решающим, наделенным наивысшей правовой силой, является Конституция, а также нормы и принципы международного права.

В статье также излагаются такие вопросы, как развитие правовой системы в целом, формирование новой правовой мысли и реализация конституционных идей в результате принятых решений относительно правил исполнения предписаний Конституции.

Shukurov Nasib Heybat

**ORGANIZATION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF
AZERBAIJAN AND LEGAL SOURCES OF REGULATION
OF ITS ACTIVITY**

SUMMARY

The article contains a set of concepts connected with the “legal source”, points out that among the regulations which are the legal source, is the main and decisive, with the highest legal force, and is the Constitution and also the norms and the principles of international law.

The article also dwells on such questions as development of legal system in general, formation of a new legal thought and realization of the constitutional ideas as a result of the made decisions concerning rules of execution of the instructions of the Constitution.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. S.F.Əliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasımov

Daxil olma tarixi: 05.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 30.01.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Əlibəyli Qulamhüseyn Surxay oğlu,
Bakı Dövlət Universitetinin
“Konstitusiya hüququ” kafedrasının
baş müəllimi
G_alibeyli@yahoo.com

QANUNVERİCİLİK PROSESİNİN HÜQUQİ NİZAMLANMASI: AVSTRİYA VƏ İSVEÇRƏ TƏCRÜBƏSİ

Açar sözlər: *parlament, hökumət, qanunvericilik prosesi, qanunvericilik təşəbbüsü, qanun layihələri, postulatlar, xalq təşəbbüsü, daimi komitə, müzakirə.*

Ключевые слова: *парламент, правительство, законодательный процесс, законодательная инициатива, законопроект, постулаты, народная инициатива, постоянный комитет, обсуждение.*

Keywords: *parliament, government, legislative process, legislative initiative, bills, postulates, people's initiative, standing committee, discussion.*

Avstriyanın Federal Konstitusiya Qanununun 41-ci maddəsinə uyğun olaraq [10, s.52] Milli Şuranın müzakirəsinə qanun layihələri deputatlar, Federal Şura, Federal Şura üzvlərinin 1/3 hissəsi, Federal Hökumət tərəfindən və “xalq təşəbbüsü” qaydasında təqdim edilə bilər. Federal Şura yalnız Federal Hökumət vasitəsilə Milli Şuraya qanun layihələri təqdim edə bilər. “Xalq təşəbbüsü” qaydasında qanun layihələri seçki hüququna malik olan azı 100 min vətəndaşın və ya 3 əyalətin (torpağın) seçki hüququna malik əhalisinin 1/6 hissəsinin imzası ilə irəli sürülə bilər. “Xalq təşəbbüsü” qaydasında irəli sürülən

qanun layihəsi və onu müdafiə etmək üçün toplanmış seçici imzaları əvvəlcə Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim olunur. Mərkəzi Seçki Komissiyası prosedur qaydalarının pozulmadığını müəyyən edərsə, qanun layihəsini və toplanmış imzaları Milli Şuraya təqdim edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Avstriya Respublikasında “xalq təşəbbüsü” qaydasında qanun layihələri Milli Şuraya nadir hallarda təqdim olunur [4, s.106].

Qeyd etmək lazımdır ki, Avstriya qanunvericiliyi “xalq təşəbbüsü” qaydasında qanun layihələrinin irəli sürülməsi ilə yanaşı, “vətəndaş təşəbbüsü” qaydasında Milli Şuraya müraciət etməni də nəzərdə tutur. Vətəndaş təşəbbüsü məzmun etibarilə konkret qanun (qərar) layihəsi şəklində deyil, müəyyən normativ-hüquqi aktın qəbulunun zəruriliyi barədə ümumi təklif şəklində təqdim olunur və seçki hüququna malik azı 500 Avstriya vətəndaşı tərəfindən imzalanmalıdır. “Xalq təşəbbüsü”ndən fərqli olaraq “vətəndaş təşəbbüsü” qaydasında irəli sürülən təkliflər qanunvericilik təşəbbüsü hesab olunmur və qanun layihəsi kimi hökmən parlamentin plenar iclasının müzakirəsinə çıxarılmır. “Vətəndaş təşəbbüsü” qaydasında irəli sürülən təkliflər Milli Şuranın petisiya və vətəndaş təşəbbüsləri üzrə komitəsində ilkin qaydada müzakirə olunur [9, s.125-126]. Bu komitə ilkin müzakirələrdən sonra “vətəndaş

təşəbbüsü” qaydasında irəli sürülən təkliflərin sonrakı müzakirələrini, məqsədəuyğun hesab etdikdə, onları ombudsman kollegiyasının müzakirəsinə verə bilər və ya Milli Şuranın uyğun sahə üzrə ixtisaslaşan komitəsinə göndərməyi palata sədrindən xahiş edə bilər, yaxud da “vətəndaş təşəbbüsü” qaydasında irəli sürülən təkliflərin sonrakı müzakirələrini məqsədəuyğun hesab etməyə bilər.

Qanun layihələri Milli Şurada, bir qayda olaraq, 3 oxunuşdan keçir [1]. Federal Şuranın, Federal Şura üzvlərinin 1/3 hissəsinin və federal hökumətin irəli sürdüyü, habelə “xalq təşəbbüsü” qaydasında təqdim olunan qanun layihələri Milli Şuranın qərarı ilə birinci oxunuşa qəbul edilir. Deputatların irəli sürdüyü qanun layihələri o halda birinci oxunuş üçün müzakirəyə qəbul edilir ki, həmin layihəni irəli sürən deputatlar onun birinci oxunuşda müzakirəsinə tələb etsinlər; bu halda birinci oxunuşda ilk çıxışı qanun layihəsini təqdim edən deputat (qanun layihəsi bir neçə deputat tərəfindən birgə irəli sürülsə, onlardan biri) edir. Layihəni irəli sürən deputat (deputatlar) onun birinci oxunuşda müzakirəsinə tələb etmədiyi hallarda deputatların irəli sürdüyü qanun layihələri üzrə müzakirə birbaşa ikinci oxunuşdan başlanır.

Qanun layihəsinin birinci oxunuşu yalnız onun ümumi prinsipləri ilə məhdudlaşır. Birinci oxunuş zamanı yalnız layihənin ilkin müzakirəsinə təşkil etmək üçün xüsusi komitənin yaradılması haqqında təkliflər verə bilər. Birinci oxunuş üzrə müzakirələr başa çatdıqdan sonra Milli Şuranın Sədri (prezidenti) həmin qanun layihəsinin müvafiq komitəyə göndərilməsi haqqında sərəncam verir.

Qanun layihəsi müvafiq komitədə ilkin müzakirə edildikdən sonra Milli Şuranın iclasında ikinci oxunuşda baxılır. İkinci oxunuş bütövlükdə layihə üzrə olan ümumi müzakirələrdən və layihənin ayrı-ayrı bölmələrinə dair xüsusi müzakirələrdən ibarətdir və səsvermə ilə başa çatır. Məruzəçinin təklifi ilə Milli Şura qanun layihəsinin ikinci oxunuşu zamanı ümumi və xüsusi müzakirələrin ayrı-

ayrılıqda keçirilməsi barədə qərar qəbul edə bilər. Belə qərar olmadığı hallarda ümumi və xüsusi müzakirələr birlikdə keçirilir [11].

Əgər qanun layihəsinin ikinci oxunuşu zamanı ümumi və xüsusi müzakirələr ayrı-ayrılıqda keçirilsə, ümumi müzakirələrin gedişində müzakirələrin təxirə salınması, layihənin müvafiq komitəyə qaytarılması və ya başqa komitəyə göndərilməsi barədə təkliflər verə bilər. Belə təkliflər üzrə qərarlar ümumi müzakirələrin axırında qəbul edilir. Ümumi müzakirələrin axırında, həmçinin, səsvermə yolu ilə xüsusi müzakirələrə başlamaq barədə də qərar qəbul edilməlidir. Əgər xüsusi müzakirələrin keçirilməsi haqqında qərar qəbul edilərsə, bu halda ümumi müzakirələr başa çatdıqdan dərhal sonra xüsusi müzakirələr başlanır. Əgər xüsusi müzakirələrin keçirilməməsi haqqında qərar qəbul edilərsə, layihə rədd olunmuş hesab edilir. Xüsusi müzakirələrin əvvəlində Milli Şuranın Sədri məruzənin müzakirəyə çıxarılan bölmələrini və onlar üzrə qərarların qəbul olunması qaydasını (ayrı-ayrılıqda və ya birlikdə) müəyyənləşdirir. Sədr bu zaman belə bir prinsipi nəzərə almalıdır ki, xüsusi müzakirələrin ayrı-ayrı hissələrə ayrılmaqla keçirilməsi müzakirələrin bütövlüyünə kömək etməlidir [2, s. 225-226]. Deputatların hər hansı biri xüsusi oxunuşun bu qaydada aparılmasına etiraz edərsə, məsələ müzakirə açılmadan səsvermə yolu ilə həll edilir. Bir neçə ümumi təklif barədə xüsusi müzakirələr üçün onların hansının əsas kimi qəbul edilməsi məsələsi də səsvermə yolu ilə Milli Şura tərəfindən həll olunur.

Qanun layihəsinin ayrı-ayrı bölmələr üzrə xüsusi müzakirəsinin açıldığı hallarda dəyişiklik və əlavələr barədə təkliflər deputatlar tərəfindən hər bir bölmə üzrə ayrıca verə bilər. Belə təklif azı 8 deputatın imzası ilə təqdim olunarsa, yaxud parlamentin iclasında müdafiə olunarsa, müzakirəyə çıxarılır. Dəyişiklik və əlavələr barədə təkliflər yazılı şəkildə sədrlik edənə təqdim olunur, onu irəli sürən (müdafiə edən) deputatlardan biri tərəfindən elan edilir. Sədrlik edənin göstərişi

ilə daxil olan təkliflər katib tərəfindən də elan edilə bilər.

Milli Şura dəyişikliklər və əlavələr barədə daxil olmuş təkliflərin hər birini müvafiq daimi komitənin müzakirəsinə verə və komitə tərəfindən qanun layihəsi üzrə yeni məruzə təqdim olunana qədər müzakirələrin təxirə salınması haqqında qərar qəbul edə bilər.

Qanun layihəsinin hər hansı bölməsi müzakirə olunduqdan sonra ayrı-aylılıqda səsə qoyulur. Səsvərmə başlanana qədər Milli Şura qanun layihəsinin 2-ci oxunuşda müzakirəsinin təxirə salınması, qanun layihəsinin yenidən müvafiq daimi komitənin müzakirəsinə verilməsi, yaxud növbəti məsələnin müzakirəsinə keçilməsi haqqında qərarlardan birini qəbul edə bilər [14].

Gündəlikdə duran növbəti məsələnin müzakirəsinə keçilməsi haqqında qərar qəbul edildikdə, qanun layihəsi rədd edilmiş hesab olunur, gündəlikdən və bütün müzakirələrdən çıxarılır.

Qanun layihəsinin 2-ci oxunuşda müzakirəsi başa çatdıqdan sonra, bir qayda olaraq, 3-cü oxunuş dərhal başlanır. Sədrin və ya deputatlardan hər hansı birinin təklifi ilə Milli Şura qanun layihəsinin 3-cü oxunuşda müzakirəsinin 2-ci oxunuşdan dərhal sonra keçirilməməsi və müəyyən müddət təxirə salınması barədə qərar qəbul edə bilər.

Üçüncü oxunuş zamanı qanun layihəsi, adətən, bütövlükdə səsə qoyulur. Üçüncü oxunuşun gedişində qanun layihəsindəki ziddiyyətlərin aradan qaldırılması barədə təkliflər verilir, səhvlər və qüsurlar aradan qaldırıla bilər. Konkret hala münasibətdə Milli Şuranın qərarı ilə 3-cü oxunuşda verilmiş təkliflər üzrə müzakirələr aparıla bilər. Bu halda çıxış etmə müddəti 5 dəqiqə ilə məhdudlaşır.

Milli Şura tərəfindən qəbul edilmiş qanun layihəsi onun sədri tərəfindən dərhal Federal Şuraya verilir. Federal Şura bu layihəyə əsaslandırılmış etiraz etmədikdə qanun imzalanmaq üçün Federal Prezidentə göndərilir [10, s. 52]. Qanunlar imzalanmaq üçün Federal Prezidentə Federal kansler tərəfindən təqdim

olunur. Federal Prezidentin imzası Federal kanslerin imzası ilə təsdiq olunduqdan sonra layihə qanun qüvvəsinə malik olur. Qanunların dərc olunmasını da Federal kansler həyata keçirir.

Federal Şura qanun layihəsini aldıqdan sonra 8 həftə müddətində öz etirazını yazılı şəkildə bildirə bilər. Bu etiraz, həmçinin, Federal kanslerin də nəzərinə çatdırılır. Federal Şuranın etirazlarını Federal kansler Milli Şuraya təqdim edir. Bu etiraz deputatlara paylanır və qanun layihəsini ilkin müzakirə etmiş daimi komitəyə göndərilir. Komitə mümkün 2 variantdan birinin qəbul edilməsi – ya əvvəlki qanun layihəsinin təsdiqi barədə təklif verə bilər, ya da yeni qanun layihəsini hazırlaya bilər.

Komitənin tövsiyəsi ilə Milli Şura deputatların azı yarısının iştirak etdiyi iclasda əvvəlki qanun layihəsini olduğu kimi yenidən təsdiq edərsə, qanun layihəsi təkrar Federal Şuraya göndərilmədən imzalanmaq üçün Federal Prezidentə təqdim olunur [2, s.138]. Komitə yeni qanun layihəsi təqdim edərsə, o, ikinci oxunuşda müzakirəyə çıxarılır.

Bir sıra qanun layihələrinin müzakirəsində Federal Şura ümumiyyətlə iştirak etmir. Belə ki, Milli Şuranın rəqlamentinin qəbulu, ona əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə aid olan qanunlar, Milli Şuranın buraxılması haqqında qanunlar, maliyyə qanunları, federal əmlaka sərəncam barədə, federal maliyyə öhdəliklərinin qəbulu və dəyişdirilməsi, federal smetanın təsdiqi barədə qanunlar Milli Şura tərəfindən qəbul edildikdən sonra Federal Şuraya göndərilmədən birbaşa imzalanmaq üçün Federal Prezidentə təqdim olunur.

Qəbul edilmiş qanun Federal Prezident tərəfindən imzalanana qədər Milli Şuranın qərarı və ya onun üzvlərinin əksəriyyətinin tələbi ilə xalq səsvərməsinə çıxarıla bilər.

İsveçrə parlamentində qanunvericilik təşəbbüsü hüququ ayrı-ayrılıqda hər 2 palatanın üzvlərinə (deputatlara), parlament qruplarına (fraksiyalara), parlament komitələrinə, kantonlara və Hökumətə (İttifaq Şurasına)

məxsusdur [8, s. 567]. Təcrübədə qanunvericilik təşəbbüsünün əksəriyyətini Hökumət irəli sürür. Parlament Hökumətin təqdim etdiyi qanun layihələrinə baxmaqdan imtina edə bilməz, lakin qanun layihələrinə yenidən baxmağı, onların üzərində əlavə işləməyi Hökumətə təklif edə bilər. Hökumət hər dəfə parlamentin müzakirəsinə qanun layihəsi təqdim edərkən onun ölkə Konstitusiyasına zidd olmadığını ayrıca qeyd etməlidir. Qanun layihəsi palatalardan hər hansı birinin müzakirəsinə təqdim edilə bilər.

Deputatlar qanunvericilik təşəbbüsü hüququnu üzvü olduqları palataya konkret qanun layihəsi, yaxud hər hansı qanunun hazırlanması və qəbulu barədə təkliflərdən ibarət qətnamə və ya postulat layihəsi təqdim etməklə həyata keçirə bilərlər.

Təklif edilən qanunun və ya Hökumət tədbirlərinin əsas cəhətləri, prinsipləri qətnamə layihəsində müəyyən olunur. Bu layihə əvvəlcə təqdim edildiyi palatada, sonra isə digər palatada müzakirə olunur. Palataların hər ikincisi qətnamə layihəsini bəyəndikdən və qəbul etdikdən sonra o, hökumət üçün məcburi xarakter daşıyır. Belə ki, Hökumət həmin qətnamə əsasında və onda nəzərdə tutulanlara uyğun olaraq konkret qanun layihəsi hazırlamağa və parlamentə təqdim etməyə borcludur.

Postulata isə Hökumətə təklif olunur ki, hər hansı qanun və ya qərar layihəsinin hazırlanmasının, yaxud müəyyən tədbirlər görülməsinin zəruriliyi məsələsinə baxsın. Qətnamədən fərqli olaraq postulata yalnız ümumi şəkildə təklif irəli sürülür, qanun layihəsinin və ya Hökumət tədbirlərinin əsas cəhətləri nəzərdə tutulmur. Postulata yalnız təqdim olunduğu palata müzakirə edir və qəbul edildikdən sonra o, digər palataya verilmədən Hökumətə göndərilir. Yəni postulat bütün parlamentin deyil, yalnız bir palatanın mövqeyini ifadə edir və Hökuməti konkret qanun layihəsi hazırlamağa məcbur etmir. Lakin Hökumət postulata göstərilən məsələ üzrə uyğun palataya məruzə və ya təkliflər təqdim etməlidir [3, s. 455].

Qətnamə və postulat layihəsini bir, yaxud bir neçə deputat təklif edə bilər. Təklif hökmən yazılı formada olmalı və onu verən deputat (deputatlar) imzalamaqlıdır.

Parlamentə təqdim edilmiş qanun layihəsi əvvəlcə bir, sonra isə digər palatada müzakirə edilir. Milli Şuraya və ya Kantonlar Şurasına təqdim edilməsindən asılı olmayaraq layihənin müzakirə olunma ardıcılığı, yəni əvvəlcə hansı palatada baxılması məsələsi hər ikincisi palatanın sədrlərinin birgə məsləhətləşməsi ilə müəyyən edilir və palatalarda təsdiq olunur. Palata sədrləri qanun layihəsinə əvvəlcə hansı palatada baxılması barədə razılığa gələ bilmədikdə məsələ püşkatma ilə həll edilir.

Qanun layihəsi əvvəlcə uyğun daimi daimi komitəyə göndərilir və həmin komitədə Hökumət üzvlərinin iştirakı ilə ilkin qaydada müzakirə edilir. Daimi komitədə bəyənilmiş layihə onun barəsində öz mövqələrini qabaqcadan hazırlamaq üçün parlament qruplarına (partiya fraksiyalarına) verilir və yalnız bundan sonra palatanın iclasına çıxarılmaq üçün gündəliyə daxil edilir.

Milli Şuranın və ya Kantonlar Şurasının iclasında qanun layihələrinin müzakirəsi üç oxunuşda həyata keçirilir. Birinci oxunuş zamanı qanun layihəsinə ümumi prinsiplial qiymət verilir, onun sonrakı müzakirəsinin məqsədəuyğun olub-olmaması həll edilir. Birinci oxunuş, adətən, qanun layihəsini ilkin qaydada müzakirə etmiş uyğun daimi komitənin məruzəsi ilə başlanır. Məruzə dinləndikdən sonra həmin qanun layihəsinə palatanın iclasında baxılmasının məqsədəuyğunluğu müzakirə edilir. Palata qanun layihəsinə baxılmasını məqsədəuyğun hesab etdikdən sonra ikinci oxunuş başlanır.

Qanun layihəsinin 2-ci oxunuşu, adətən, sərbəst müzakirə formasında keçirilir. Bu zaman qanun layihəsi mahiyyəti üzrə müfəssəl müzakirə edilir. Müzakirələrin gedişində deputatlar həmin qanun layihəsi ilə bağlı məsələlər üzrə Mərkəzi Hökumətə sorğu ilə müraciət edə, düzəliş və əlavələr təklif edə bilərlər. Müzakirələrdə iştirak edənlər 20 dəqiqəyədək çıxış edə bilərlər. Əsas daimi komitə-

nin məruzəçisi və Mərkəzi Hökumətin nümayəndəsi istisna olmaqla, heç kəs eyni bir məsələ üzrə 2 dəfədən artıq çıxış edə bilməz. Müzakirələrin sonunda qanun layihəsi maddə - maddə səsə qoyulur. Layihənin hər hansı bir maddəsinə düzəliş təklif edilmədikdə o, səsvermə keçirilmədən qəbul edilmiş sayılır; düzəliş təklif edildikdə isə əvvəlcə düzəliş, sonra isə bütövlükdə maddə üzrə səsvermə keçirilir [11].

Üçüncü oxunuş zamanı qanun layihəsi üzrə bütövlükdə səsvermə keçirilir.

Daimi komitənin məruzəsindən sonra Milli Şura 2 dəfə ixtisaslı səs çoxluğu ilə (palatanın bütün üzvlərinin 2/3 hissəsinin səsi ilə), Kantonlar Şurası isə palatanın bütün üzvlərinin yarısından çoxunun səsi ilə qanun layihəsinə baxılmasını məqsədəuyğun saymadıqda, yəni onun müzakirəsindən imtina etdikdə layihə həmin palatanın gündəliyindən çıxarılmış hesab olunur [6, s. 475]. Ancaq bu, digər palatayı həmin layihəyə baxmaq hüququndan məhrum etmir. Digər palatanın həmin layihəni bəyənməsi onun yenidən əvvəlki palatanın müzakirəsinə qaytarılması və müzakirələrin yenidən başlanması üçün əsasdır.

Bir palatada qəbul edilmiş qanun layihəsinə həmin palatanın prezidenti (sədri) və katibi imzalayır və o, 2 gündən gec olmayaraq uyğun müşayiət məktubu ilə birlikdə digər palataya göndərilir. Mürəkkəb qanun layihələri hissə-hissə qəbul edilib başqa palataya göndərilə bilər.

Bir palatada qəbul edilmiş layihə digər palatada da olduğu kimi bəyənilərsə, qanun parlament tərəfindən qəbul edilmiş sayılır və parlamentin rəsmi bülletenində dərc edilir. Digər palata fərqli mövqedə olduqda, layihəni bəyənmədikdə və ya onu düzəliş və əlavələrlə qəbul etdikdə, qanun layihəsi yenidən müzakirə üçün ona əvvəlcə baxmış palataya qaytarılır. Beləliklə, Milli Şura və Kantonlar Şurası vahid mövqe formalaşdırıb razılıq əldə edəndə qədər qanun layihəsi bir palatadan başqasına keçə bilər.

Yuxarıda göstərilən üsulla qanun layihəsi hər ikincisi palatada razılaşdırıla bilmədikdə barışdırıcı müşavirə çağırılır; İsveçrədə bunu “kiçik parlament” də adlandırırlar. Barışdırıcı müşavirə hər ikincisi palatanın həmin qanun layihəsi üzrə aparıcı (əsas) hesab edilən daimi komitələrindən ibarət tərkibdə çağırılır. Milli Şura və Kantonlar Şurası barışdırıcı müşavirədə bərabər əsaslarla təmsil olunmalıdır. Kantonlar Şurasında uyğun daimi komitənin üzvləri sayca azlıq təşkil edəndə, palata başqa deputatları da barışdırıcı müşavirənin tərkibinə daxil edir. Barışdırıcı müşavirənin qərarı palatalarda müzakirə və təsdiq edilməlidir. Hər 2 palata barışdırıcı müşavirənin qərarını təsdiq edərsə, qanun qəbul edilmiş, əks halda isə parlamentin müzakirəsindən çıxmış hesab olunur.

İsveçrə parlamenti qanunvericilik fəaliyyətini həyata keçirərkən ümumməcburi federal qərarlar adlandırılan aktlar da qəbul edir. Ümumməcburi federal qərarlar, adətən, Konstitusiyaya ilə qanun formasında aktın qəbulunun məcburi olmadığı məsələlər üzrə qəbul edilir. Parlamentdə müzakirə və qəbul olunma qaydalarına görə ümumməcburi federal qərarlar qanun layihələrindən heç nə ilə fərqlənmir. Lakin ümumməcburi federal qərarlar müvəqqəti səciyyə daşıyır və onların qüvvədə olma müddəti parlamentdə qabaqcadan müəyyən edilməlidir.

Parlamentin qəbul etdiyi qanun və ümumməcburi federal qərarlar, bir qayda olaraq, 90 gün sonra qüvvəyə minir. Həmin müddətdə seçki hüquqlu 50 min İsveçrə vətəndaşı və ya 8 kanton qəbul edilmiş qanun və qərar üzrə referendum keçirilməsini tələb edə bilər. Bu halda referendumun nəticələrindən asılı olaraq parlamentin qəbul etdiyi qanun və ya ümumməcburi federal qərar qüvvəyə minir, yaxud da ləğv edilmiş sayılır (belə referendumlar, adətən, “qanunvericilik referendumları” adlanır və İsveçrədə tez-tez keçirilir). Referendum haqqında tələb olmadıqda müəyyən edilmiş müddət keçdikdən sonra qanun və ya ümumməcburi federal qərar qüvvəyə minir.

Bəzi hallarda parlament qanunları və ümumməcburi federal qərarları təcili (təxirəsalınmaz) hesab edib onların dərhal qüvvəyə minməsi haqqında qərar qəbul edə bilər. Təcili qanunlar və ümumməcburi federal qərarların dərhal qüvvəyə minməsi haqqında parlamentin qərarı hər 2 palatada üzvlərin ümumi sayının yarısından çoxunun səsi ilə qəbul edilir. Dərhal qüvvəyə minməsinə baxmayaraq, 50 min seçici və ya 8 kanton təcili ümumməcburi federal qərarların referendumuna çıxarılmasını tələb edə bilərlər. Bu halda təcili ümumməcburi federal qərarlar bir il müddətində referendum yolu ilə təsdiq olunmazsa, dərhal qüvvədən düşür və yenidən qəbul edilə bilməz [8, s. 568].

Konstitusiyada dəyişikliklər edilməsini nəzərdə tutan qanunlar bütün hallarda referendum yolu ilə təsdiq edilməlidir. Bu tipli qanunlar həm də xalq təşəbbüsü qaydasında irəli sürülə bilər. Belə ki, seçki hüquqlu azı 100 min vətəndaş Konstitusiyada dəyişikliklər barədə təklif və ya qanun layihəsi irəli sürə bilər. Lakin xalq təşəbbüsü qaydasında irəli sürülmüş qanun layihəsi və ya təklif Konstitusiyanın yalnız bir maddəsinə aid ola bilər.

Xalq təşəbbüsü qaydasında Konstitusiyanın dəyişdirilməsi barədə irəli sürülmüş təklif parlamentdə (və ya palatalardan birində) bəyənilmədikdə Konstitusiya dəyişiklikliyinin məqsədəuyğunluğu haqqında məsələ referendumuna çıxarılır. Palataların hər ikisi təklifə tərəfdar olduqda və ya referendum yolu ilə

Konstitusiya dəyişikliyi məqsədəuyğun sayıldıqda, parlament dərhal qanun layihəsi hazırlamağa borcludur. Həmin qanun layihəsi hər 2 palatada qəbul edildikdən sonra təsdiq olunmaq üçün referendumuna çıxarılır.

Konstitusiyanın dəyişdirilməsi haqqında xalq təşəbbüsü qaydasında konkret qanun layihəsi irəli sürüldükdə və hər 2 palatada bəyənildikdə təsdiq olunmaq üçün referendumuna çıxarılır. Parlament (və ya palatalardan biri) həmin qanun layihəsinə tərəfdar çıxmıdıqda da məsələ referendum yolu ilə həll edilir. Lakin bu zaman parlament xalq təşəbbüsü qaydasında irəli sürülmüş qanun layihəsi ilə birlikdə onun qəbulunun məqsədəuyğun olmaması haqqında təklif, yaxud alternativ layihə çıxara bilər.

Konstitusiya dəyişikliyi haqqında qanun o zaman qüvvəyə minir ki, bütün ölkə üzrə referendumda “xalq və kantonlar tərəfindən” təsdiq edilsin.

Referendumda iştirak edən vətəndaşların və kantonların yarısından çoxu (azı 14 kanton) həmin qanun layihəsinə tərəfdar olmalıdır. Hər bir kantonun bir səsi olur. Kantonların səsi onların ərazisində daimi yaşayan seçicilərin necə səs verməsi ilə müəyyən edilir. Belə ki, əgər uyğun kantonun referendumda iştirak edən əhalisinin yarısından çoxu qanun layihəsinin lehinə səs verərsə, həmin kanton da lehinə, əks halda isə əleyhinə səs vermiş hesab olunur.

İstifadə olunmuş mənbələr:

1. Водяницкая Е.А. Законодательный процесс в Австрии // Законодательный процесс в зарубежных странах / Отв. ред. Ю.И. Лейбо. М.: МГИМО-Университет, 2012, с. 93-128
2. Касаткина Н.М. Национальный совет и Федеральный совет Федерального Собрания Австрии / Институты конституционного права иностранных государств. М.: «Городец-издат», 2002, с. 128-139
3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник. В 4-х томах. Т. 3. Особенная часть. Страны Европы / Отв. Ред. Б.А. Страшун. М.: Издательство БЕК, 1998, 764 с.
4. Кордик Д. Н. Законодательный процесс в европейских государствах: Россия, Германия, Австрия, Швейцария (сравнительно-правовой анализ): дис. ... канд. юрид. наук: М., 2007 198 с.
5. Королева-Борсоди Н.В. Основы конституционного права Швейцарии. М.: Юстиниан, 2009, 536 с.
6. Лейбо Ю. И. Парламент Швейцарии / Парламенты мира. М.: Интерпракс, 1991, с.441-482

7. Пилипенко А.Н. Национальный совет и Совет кантонов Федерального Собрания Швейцарии / Институты конституционного права иностранных государств. М.: «Городец-издат», 2002, 238-242
8. Союзная Конституция Швейцарской Конфедерации / Конституции государств Европы: В 3-х т. Т. 3. М.: Норма, 2001, с. 537-580
9. Тороп Ю. В. Законодательный процесс в федеративных государствах Западной Европы (Австрия, Бельгия, Германия, Швейцария): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Екатеринбург, 2006, 223 с.
10. Федеральный Конституционный закон от 10 ноября 1920 года / Конституции государств Европы: В 3-х т. Т. 1. М.: Норма, 2001, с.26-114
11. Federal Law on the Rules of Procedure of the Austrian National Council. Vienna - Parliament Vienna, 2010, 390 p.
12. Rules of Procedure of the Austrian Federal Council (Bundesrat). Vienna - Parliament Vienna, 2010, 37 p.
13. Standing Orders of the Council of States / <http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/171.14.en.pdf>
14. Standing Orders of the National Council / <http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/171.13.en.pdf>

Алибейли Гуламгусейн Сурхай оглу

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА:
ОПЫТ АВСТРИИ И ШВЕЙЦАРИИ**

РЕЗЮМЕ

В данной статье на основе Конституции, регламентов палат парламента соответствующего государства и других законодательных актах, исследуется законодательный процесс в Австрии и Швейцарии. Рассматривается порядок реализации право законодательных инициатив, порядок обсуждения законопроектов в комиссиях и пленарном заседании палат. Анализируются общие черты и специфики законодательного процесса указанных стран.

Alibayli Gulamhuseyn Surkhay

**LEGAL REGULATION OF THE LEGISLATIVE PROCESS: EXPERIENCE OF
AUSTRIA AND SWITZERLAND**

SUMMARY

In the article, on the basis of the Constitution, the regulations of the chambers of the parliament of the respective state and other legislative acts, the author investigates legislative process in Austria and Switzerland. Under consideration is the order of realization of the right of legislative initiatives, the order of discussion of bills in commissions and plenary session of chambers. It is also given the analysis of general features and specific features of the legislative process of these countries.

Рәүғи: h.ü.f.d., dos. F.T. Nağıyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. Z.İ.Cəfərov

Daxil olma tarixi: 02.02.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 24.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Cahangirova Turan Eyvaz qızı,
Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə
Müvəkkili (Ombudsman) Aparatının sektor müdiri,
Dövlət qulluğunun kiçik müşaviri,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
turan.jahangirova@mail.ru

UOT 34: 342.7

İNSAN HÜQUQLARI HAQQINDA ÜMUMİ BƏYANNAMƏ QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNİN TƏMƏL SƏNƏDİ KİMİ

Açar sözlər: ixtisaslaşma, Konvensiya, liberallaşdırma, humanizm, Bəyannamə.

Ключевые слова: специализация, Конвенция, либерализация, гуманизм, Декларация.

Keywords: specialization, convention, liberalization, humanism, Declaration.

Müasir beynəlxalq hüquqa görə, beynəlxalq təşkilatların ümum-demokratik prinsiplərinə uyğun olaraq müvafiq təsisədi sənəd əsasında yaradılıb fəaliyyət göstərməsi və daimi orqanlarının olması əsas şərtlərindəndir. Beynəlxalq standartların yaradılması BMT-nin İnformasiya Departamenti tərəfindən insan hüquqları sahəsinin və beynəlxalq standartların özülünü təşkil edən vacib sənədlərin siyahısına daxil edilmişdir [5].

İkinci Dünya müharibəsi dövründə sülhsevər xalqların antihitler ittifaqı yaradılmış və bununla yeni beynəlxalq sülh təşkilatının bünövrəsi qoyulmuşdur. Bu bünövrə əsasında BMT və onun beynəlxalq hüquqi əsası olan Nizamnaməsi yaradılmışdır. BMT Nizamna-

məsi 1945-ci il iyunun 26-da San-Fransisko Konfransında 50 dövlət tərəfindən imzalanmış və 1945-ci ilin oktyabrında qüvvəyə minmişdir.

Bu Nizamnamənin birinci maddəsinə əsasən, onun məramı xalqların hüquq bərabərliyi, sülh üçün törənə bilən təhlükənin qarşısını almaq, təcavüzkarlıq hərəkətlərinə yol verməmək, beynəlxalq mübahisələri ədalət və beynəlxalq hüquq prinsipinə müvafiq həll etmək, iqtisadi, ictimai, mədəni və humanist səciyyəli beynəlxalq problemlərin həllində və insan hüquqlarına hörmət edilməsində beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirməkdən ibarətdir.

Nüfuzlu beynəlxalq qurumların münaqişənin həllinə dair qəbul etdikləri qətnamələrin hələ də yerinə yetirilməməsi, beynəlxalq güclərin münaqişənin həllinə ikili standartlarla yanaşmaları bir daha sübut edir ki, bütün bunlar ayrı-seçkiliyin, ədalətsizliyin bariz nümunələridir.

Yeri gəlmişkən, Qarabağ problemi ilə bağlı 1995-ci ildən işləyən ATƏT-in fəaliyyəti sanki fəsillərlə bağlı olub, hansısa bir proqnozlaşmadan asılıdır. Birmənalı olaraq,

ATƏT Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllində acizdir və demək olar ki, bugünkü qayda ilə ATƏT-in fəaliyyəti qeyri-məqbuldur.

Ancaq bu, o demək deyil ki, Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməməlidir. Əksinə, işğal olunmuş torpaqlarımızın azadlığı uğrunda mübarizədə bütün üsul və vasitələr arasında variasiya etmək müqəddəs işimiz olmalıdır.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə II Dünya müharibəsindən sonra əmələ gəlmiş yeni baxışlara uyğun olaraq BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən 1948-ci il dekabrın 10-da qəbul olunmuşdur. 2018-ci ildə beynəlxalq ictimaiyyət İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin qəbul edilməsinin 70 illiyini qeyd edəcəkdir. Bu sənəddə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində əsas demokratik prinsip və tələblər əks etdirilməklə bütövlükdə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq sisteminin formalaşmasının ideoloji-siyasi və hüquqi əsası, həmçinin, bu istiqamətdə köklü islahatların özülü qoyulmuşdur. Məhz həmin Bəyannamədən irəli gələn çoxsaylı beynəlxalq sazişlərdə müasir səviyyə öz əksini tapmışdır [1, s. 12].

Yeri gəlmişkən, BMT tərəfindən qəbul edilən ilk sənədlərdə artıq “Standart qaydalar” müəyyən edilmişdir. Daha sonra bu standartlar çoxsaylı beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmışdır [2]

Bəyannamənin qəbul edilməsi insan hüquqlarının müdafiəsi ideyasının, əhalinin müxtəlif qruplarının, o cümlədən də qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının bərabər imkanlar əsasında beynəlxalq səviyyədə tanınmasına, insan hüquqlarının beynəlmilləşməsinə və təşviqinə imkan vermişdir.

Hüquqi cəhətdən məcburi sənəd olmasa da, miqyasına və əhəmiyyətinə görə şübhəsiz ki, ən önəmli sənəd olan, ən əsası BMT Baş Assambleyasının qətnaməsi şəklində qəbul

olunmasına baxmayaraq, Bəyannamənin bir sıra müddəaları bütün beynəlxalq birlik üçün məcburi xarakter daşıyan normalara çevrilmişdir.

Bu sənəddə təsbit olunmuş hüquqlar ümumbəşəri dəyərlərdir. Bəyannamədə kişi və ya qadın, uşaq, əlilliyi olan şəxs, ahıl və ya gənc, vətəndaş və ya əcnəbi olmasından asılı olmayaraq, hər kəsin bərabər hüquqlara malik olduğu bəyan edilir. Dünya birliyi bu sənəd vasitəsilə insan hüquqlarının təbii xarakter daşdığını və dövlətlərin qanunvericiliyindən asılı olmayaraq mövcud olduğunu bəyan etmiş oldu.

Bəyannamə məcburi hüquqi qüvvəyə malik olmasa da, insan hüquqlarının inkişafında onun xidmətləri misilsizdir. Onun başlıca müddəaları 1948-ci ildən sonra tərtib edilən 100-ə yaxın ölkənin milli konstitusiyalarında və digər qanunvericilik aktlarında əsk olunmaqla yanaşı, bir çox məhkəmə qərarlarının əsasını təşkil etmişdir. Bəyannamənin milli qanunvericiliklərə daxil edilməsi və məhkəmə qərarlarında ona istinad edilməsi bu müddəaların bəzi istisnalarla adət hüquq normalarına çevrilməsinə səbəb olmuşdur.

Bəyannamə Azərbaycan Respublikasında dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsindən sonra qəbul olunmuş ilk beynəlxalq-hüquqi sənəd olmuşdur. Bu da, öz növbəsində, demokratik, hüquqi və güclü vətəndaş cəmiyyətinin qurulması, habelə cəmiyyətin ümumi inkişafı, dövlət quruculuğunun, daxili və xarici siyasətinin formalaşması və təşkili səviyyəsinin artırılması istiqamətində irəliyə doğru atılan iri addım olmuşdur. Beləliklə də, ölkəmizdə insan hüquqlarının təmini dövlət siyasətinin əsas prioriteti kimi müəyyən edilmişdir.

Müstəqilliyimizin bərpa olunması dövründə ən mühüm hadisələrdən olan 1993-cü ildə xalqımızın Ümummillə lideri Heydər

Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıtması ölkəmizin hərtərəfli inkişafına güclü təkan verdi. Azərbaycan qısa tarixi dövrdə hərtərəfli, ardıcıl, sistemli islahatlar nəticəsində iqtisadi, sosial, mədəni sahələrdə, habelə xalqımızın layiqli həyat səviyyəsi, rifahının yüksəlməsi ilə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsində də böyük uğurlar əldə edib. Ölkəmiz 250-dən çox beynəlxalq konvensiyaya qoşulub, bunlara uyğun yüzlərlə qanunvericilik, normativ-hüquqi aktlar qəbul olunub, bu sənədlərin icrasını təmin etmək üçün institutlaşma, müvafiq dövlət qurumlarının yaradılması prosesi həyata keçirilib.

Ötən dövr ərzində həm BMT, həm də onun ixtisaslaşdırılmış qurumları ilə siyasi, iqtisadi, elmi-texniki, mədəni və humanitar sahələrdə qurulmuş əməkdaşlıq əlaqələri genişləndirilmişdir.

Yeri gəlmişkən, qeyd olunmalıdır ki, Bəyannamədə təbii hüquq kimi təsbit olunmuş yaşamaq hüququnun bərqərar olması baxımından Ulu öndərin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasında 1993-cü ildə ölüm hökmünün icrasına moratorium qoyulması və 1998-ci ilin fevral ayının 10-da isə tamamilə ləğv edilməsi də atılan mütərəqqi addımlardan oldu.

Bəyannamənin əsas müddəaları Azərbaycan Respublikasının Kontitusiyasında, o cümlədən siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və s. hüquq və azadlıqlarının effektiv müdafiəsini təmin etmək məqsədilə milli qanunvericilikdə əks olunmuşdur.

Ölkədə insan hüquqları sahəsində yaradılmış ixtisaslaşmış institutlar sistemi fəaliyyət göstərir. Onların arasında İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) və AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutlarını, həmçinin Kontitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, Ədliyyə Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi və s. qurumları da insan hüquqları sahəsində yaradılmış xüsusi struktur bölmələrini qeyd etmək olar.

Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində ölkəmiz günü-gündən inkişaf edir, beynəlxalq aləmdə uğurla irəliləyir. Həyata keçirilən tədbirlər və islahatlar, idarəetmənin təkmilləşməsi insanların öz hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün böyük imkanlar yaradır. Bu səbəbdən də ölkəmizə beynəlxalq aləmin marağı daha da artır və ölkəmizdə bir sıra beynəlxalq tədbirlər uğurla həyata keçirilir.

Azərbaycanda qısa vaxt ərzində hərtərəfli, ardıcıl, sistemli islahatlar nəticəsində “Gənclər ili”, “Uşaq ili”, “ Ekologiya ili”, “Multikulturalizm ili”, “İslam həmrəyliyi ili” və irimiqyaslı dövlət sosial proqramları uğurla həyata keçirilmişdir. Ölkəmizdə, ilk növbədə, əhəlinin həssas qruplarına aid olan uşaq, qadın, məcburi köçkünlər, əlilliyi olan şəxslərin və digərlərinin bütün sahələrdə ahəngdar inkişafı, o cümlədən daha geniş miqyasda hər bir kəsin heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün lazımi şərait yaradılmışdır.

Yeri gəlmişkən, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə 2018-ci il ölkəmizdə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilmiş, müsəlman Şərqində demokratik prinsip və ənənələrə əsaslanan ilk müstəqil respublikanın, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyi ilə əlaqədar ölkədə və ölkə xaricində silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bundan əlavə, vətəndaşların siyasi hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə yaradılmış mexanizmlər səmərəli fəaliyyət göstərməkdədir. Cəmiyyət və dövlət quruculuğu sahəsində çoxsaylı qeyri-kommersiya məqsədli qeyri-hökumət təşkilatlarının, o cümlədən siyasi partiyaların rolu artmışdır. Eyni zamanda, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, əhəlinin siyasi və sosial aktivliyinin artırılması de-

mokratik, dünyəvi cəmiyyətin qurulmasının göstəricisidir. Bu da, öz növbəsində, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə demokratik imicinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Eyni zamanda, ölkə başçısının qanunvericilik təşəbbüsü əsasında məhkəmə-hüquq sistemində ardıcıl humanistləşdirmə, liberallaşdırma, azadlıqdan məhrumetmə cəzalarının azaldılması insan hüquqlarının təmininin əsas zəmini olmuşdur. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinə 300-ə yaxın dəyişikliklər edilmişdir ki, müvafiq maddələrdə azadlıqdan məhrumetmə ilə yanaşı, müxtəlif məbləğlərdə cərimə cəzası da tətbiq olunmuş, cinayət tərkiblərinin qeyd edilən Məcəllədən çıxarılması yolu ilə bəzi əməllər dekriminallaşdırılmışdır.

Bundan başqa, ölkə prezidentinin “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamı cinayət təqibi və cəzaların icrası sahələrində hüquqi islahatların yeni mərhələsinə qədəm qoyulmuşdur. Sərəncam, həmçinin, cinayət təqibi və cəzaların icrası sahəsində korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması və müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi üçün kompleks institusional, qanunverici və praktiki tədbirlərin görülməsini təmin etməklə yanaşı, qeyd olunan hər bir istiqamətdə növbəti islahatlar dalğasının həyata keçirilməsinə təkan vermişdir.

Eyni zamanda, məhkəmə sisteminin müstəqilliyinin, vətəndaşların məhkəmə qaydasında insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Ölkədə yaradılmış birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyalarından ibarət üçpilləli müstəqil məhkəmə sistemi fəaliyyət göstərir, habelə hüquqi yardımın ən əsas mənbəyi olan

vəkillik institutunun inkişaf etdirilməsi məqsədilə qanunvericiliyə edilən dəyişikliklərə müvafiq olaraq, nümayəndəlik institutunun fəaliyyəti məhdudlaşdırılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu uğurlar dünya birliyinin gözü qarşısında baş vermiş bir erməni təcavüzü, bəyan olunmamış və artıq 25 ildən çox davam edən münaqişə fonunda əldə olunmuşdur. Belə ki, səbəbi yalnız ölkəmizin məhsuldar torpaqlarına, təbii sərvətlərinə göz tikmək, kənardan dəstəyə arxalanan, öz ölkələrinin ərazilərini genişləndirmək niyyəti ilə, dinc əhalinin həyatına, insan hüquqlarına, ən əvvəl yaşamaq hüququna təcavüz etməklə min illərlə yaşadıkları ata-baba yurdlarından, özgə silahı və gücü hesabına soydaşlarımızı qaçqın və məcburi köçkün ömrünə düşürən Azərbaycan vətəndaşlarının demək olar ki, Bəyannamədə və digər beynəlxalq sənədlərdə əks etdirilmiş bütün fundamental insan hüquq və azadlıqları - yaşamaq, azadlıq, mülkiyyət, əqli mülkiyyət, təhlükəsiz yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı, əmək, istirahət, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq, mədəniyyət, sağlamlığın qorunması, təhsil, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi, vicdan azadlığı və s. hüquqları pozulmuş və hələ də pozulmaqda davam etdirilir.

Bu gün Azərbaycan Respublikası əhalisinin hər 9 nəfərindən biri qaçqın və ya məcburi köçkündür. Bu da dünyada əhali nisbətində olan qaçqın və ya məcburi köçkünlərin sayına görə ən yüksək göstəricilərdəndir.

Nüfuzlu beynəlxalq qurumların münaqişənin həllinə dair qəbul etdikləri qətnamələrin hələ də yerinə yetirilməməsi, beynəlxalq güclərin münaqişənin həllinə ikili standartlarla yanaşmaları bir daha sübut edir ki, bütün bunlar ayrı-seçkiliyin, ədalətsizliyin bariz nümunələridir.

İnsan hüquqları sahəsində məqsədyönlü şəkildə fasiləsiz təhsil və maarifləndirmə sistemi formalaşdırılmışdır. Eyni zamanda, ölkəmizdə bu sahədə çoxsaylı ixtisaslaşmış qazet və jurnallar yüksək tirajla dərc olunur, habelə bütün məktəb, kollec və liseylərdə, ali məktəblərdə müxtəlif proqramlara müvafiq olaraq, bütövlükdə insan hüquqlarının əsasları və onun ayrı-ayrı kateqoriyaları üzrə tədris aparılır.

Yeri gəlmişkən, İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil Təhsil Nazirliyi ilə birgə əməkdaşlıq çərçivəsində 2009-2010 tədris ilindən etibarən orta ümumtəhsil məktəblərində Uşaq hüquqları üzrə pilləli tədris proqramı həyata keçirir. Qeyd olunmalıdır ki, uşaqların iştirakı ilə gerçəkləşdirilən, müvafiq modullar əsasında tətbiq olunan tədris proqramı uşaq hüquqlarının öyrənilməsinə öz töhfəsini verməklə yanaşı, şagirdlərin bilik və nətiqlik bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, onların ictimai fəallığının artırılması, eləcə də müvafiq fənn müəllimlərinin insan hüquqları sahəsində ixtisaslaşmasında mühüm rol oynayır. İnteraktiv şəkildə aparılan pilləli tədris prosesində əsas diqqət şagirdlərin uşaq hüquqları sahəsində bilik səviyyəsinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. İndiyədək bu proqrama ölkədəki 150-dən çox məktəb cəlb edilmişdir.

Ölkəmiz insan hüquqları sahəsində üzərinə götürdüyü bütün beynəlxalq öhdəlik və

tələbləri ardıcıl şəkildə icra edir, mütəmadi olaraq BMT-nin saziş qurumlarına öz dövrü hesabatlarını təqdim edir. Bu qurumlar tərəfindən verilən tövsiyələrin icrasında dövlət qurumları, vətəndaş cəmiyyəti institutları, özünüidarətmə orqanları, KİV və birbaşa vətəndaşlar iştirak edirlər.

Yeri gəlmişkən, bu il ölkəmiz BMT-nin Universal Dövrü İcmal, BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Uşaq Hüquqları Konvensiyası və "Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında" Konvensiya üzrə müvafiq saziş qurumlarına hesabatını təqdim edəcək.

Həmçinin, qərb ölkələrinin nümayəndələri dövlətlər tərəfindən hər hansı bir zamanətin verilməsinə qarşı çıxaraq Bəyannamədə yalnız insan hüquqlarına aid müddəaların əks etdirilməsini məqsədmüvafiq saymışlar (4)

Beləliklə, insan hüquqları özündə bütün sosial norma və prinsipləri ehtiva edir, buraya yalnız hüquqi deyil, həmçinin, mənəvi, siyasi, fəlsəfi, iqtisadi və mənəvi normalar da daxildir [3].

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, Bəyannamə digər əhali qrupları ilə yanaşı, biz gənclər qarşısında da konkret vəzifələr qoymuş, vətənpərvər, yüksək intellektli gənclər kimi yetişməyimizə, ölkənin layiqli vətəndaşı olmağımıza, ayrı-ayrı sahələrdə davamlı inkişaf etməyimizə xidmət edir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. İnsan hüquqları: şərhlər və beynəlxalq sənədlər. Tərtib edən V.Pərvizov. Bakı, 2001
2. Yetkinlik yaşına çatmayanların mühakiməsində BMT-nin minimal standart qaydaları <http://www.un.org/ru/documents> (14.10.2012)
3. Глухова Л.И. Права человека в системе права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы. М., 2004
4. Мовчан А.В. Международная защита прав человека. М., 1982
5. URL: <http://www.un.org/rights/dri1774e.htm> (14.10.2012).

Джахангирова Туран Ейваз гызы

**ВСЕОБЩАЯ ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК БАЗОВЫЙ ДОКУМЕНТ В ОБЛАСТИ
ЗАЩИТЫ ПРАВ БЕЖЕНЦЕВ И ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ**

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена определению роли Всеобщей Декларации прав человека в становлении и развитии международных стандартов в области прав всех слоев населения, в том числе беженцев и вынужденных переселенцев. В статье проанализированы точки зрения широкого круга представлений различных правовых систем. Отмечено, что Декларация является первым международно-правовым документом, в котором государства предприняли попытку отразить перечень прав, которые должны принадлежать каждому человеку и которые все государства должны принимать во внимание и соответствующим образом проводить обеспечительные меры.

Jahangirova Turan Eyvaz

**UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS AS THE BASIC DOCUMENT
IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF REFUGEES
AND DISPLACED PERSONS**

SUMMARY

The article is dedicated to the definition of the role of the Universal Declaration of Human Rights in formation and development of the international standards in the field of the rights of all segments of the population, including refugees and displaced persons. The author analyzes a wide range of representations of various legal systems. It is noted that the Declaration is the first international legal document in which the states have made an attempt to reflect the list of the rights which have to belong to each person and which all states have to take into account and as appropriate carry out secured measures.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. A.Səfixanlı

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. Z.İ. Cəfərov

Daxil olma tarixi: 26.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 19.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Гусейнова Кенуль Шамиль гызы,
доктор философии по праву,
старший консультант отдела
Международного права и международного
сотрудничества Конституционного Суда
Азербайджанской Республики

UDK 34: 342.331.95

ОСОБЕННОСТИ ПРИНЦИПОВ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Açar sözlər: prinsip, konstitusiya icraatı, konstitusiya proses, hüquq prosesı, konstitusiya məhkəməsi.

Ключевые слова: принципы, конституционное производство, конституционный процесс, правовой процес, Конституционный Суд.

Keywords: principles of constitutional proceedings, constitutional process, legal process, Constitutional Court.

Анализ конституционного разбирательства требует связывания таких понятий, как «конституционное судопроизводство» и «конституционный процесс». Понятие «конституционный процесс» многозначно и многопозиционно. Конституционный процесс делится на правосозидательную и правоприменительную формы.

Правосозидательный конституционный процесс включает в себя разработку, принятие, изменение и аннулирование конституций.

Понятие «правоприменительный конституционный процесс» равносильно понятию конституционного судопроиз-

водства и представляет собой деятельность органов конституционного судебного контроля по обеспечению верховенства Конституции. В теории права конституционное судопроизводство редко включают в структуру правового процесса. Правовой процесс определяется как деятельность, состоящая из трех компонентов: конституционный, гражданский и уголовный процессы, с характерными особенностями [1; 10].

Так, в пользу того, что конституционный процесс является независимой сферой правового процесса говорят нормы Закона «О Конституционном Суде», не предусматривающие возможность применения в конституционном судопроизводстве норм гражданско-процессуального, уголовно-процессуального или административного законодательства.

В анализе конституционного процесса особое внимание следует уделить таким понятиям, как «процесс» и «процедура».

Правовой процесс представляет собой деятельность уполномоченных государственных органов и должностных лиц по проведению операций с правовыми нормами, которые закрепляются в соответствующей

щих правовых актах, регулируются процессуально-процедурными нормами и обеспечиваются соответствующими правотехническими средствами и методами [5].

Процедура же определяется как порядок действия по разрешению какого-либо вопроса уполномоченным государственным органом. Таким образом, «процесс» является понятием с более широким содержанием, чем «процедура».

При изучении конституционного процесса в центре внимания находятся его содержание и структуры. Учитывая, что каждый вид правового процесса отличается различными процессуальными видами производства, то под понятие «производство в Конституционном Суде» подпадает порядок рассмотрения и разрешения дел в рамках компетенции Конституционного Суда Азербайджанской Республики. Производство в конституционном процессе может быть различным в зависимости от круга субъектов, пределов проверки, особенностей процедуры рассмотрения дела и особенностей вынесенного решения. В рамках конституционного процесса производство можно разделить на следующие виды:

- проверка соответствия Конституции Азербайджанской Республики нормативно-правовых актов органов государственной власти;
- проверка соответствия Конституции Азербайджанской Республики не вступивших в юридическую силу международных договоров;
- разрешение споров, связанных с разграничением полномочий между органами государственной власти;
- толкование Конституции Азербайджанской Республики;
- рассмотрение материалов об отстранении от должности Президента Азербайджанской Республики;

- рассмотрение материалов о назначении референдума Азербайджанской Республики.

Этап процесса можно охарактеризовать как систему процессуальных действий и отношений, выделяющихся общностью процессуальных целей. В рамках конституционного процесса можно перечислить следующие этапы:

- подача жалобы в Конституционный Суд и предварительное ее изучение;
- назначение производства дела и подготовка его к рассмотрению;
- судебное разбирательство;
- принятие решения со стороны Конституционного Суда;
- публикация и вступление в силу решения Конституционного Суда;
- исполнение решения Конституционного Суда.

Хотелось бы остановиться на принципах конституционного процесса, регулирующих весь процесс рассмотрения и разрешения дела в Конституционном Суде в пределах его компетенции.

Принципы конституционного процесса – это основные идеи, выраженные в нормах и институтах, определяющие сущность и содержание конституционного судопроизводства, его главное назначение по проведению конституционного контроля.

Принципы нормативно закрепляются в конституциях и законах о конституционных судах. К их числу относятся принципы верховенства Конституции, независимости судей и конституционного суда, независимости, коллегиальности, а также гласность, язык судопроизводства, устность разбирательства. Указанные принципы совпадают с принципами гражданского, административного и уголовного судопроизводства, но отличаются определенными особенностями.

Обычно в научной литературе все принципы конституционного судопроиз-

водства, исходя из степени их воздействия на регулируемые общественные отношения, принято классифицировать на две группы: общие и специальные.

Среди таких ведущих принципов конституционного судопроизводства можно выделить: справедливость судебного разбирательства, независимость суда и судей, коллегиальность, гласность и открытость, свободный выбор языка общения, обязательность исполнения вступивших в силу судебных решений, непрерывность судебного заседания, состязательность и равноправие сторон.

К числу специальных принципов, вытекающих из природы самого конституционного судопроизводства, следует отнести: процессуальную активность Конституционного Суда, использование процедуры устного и письменного разбирательства, наличие высшей юридической силы решений Конституционного Суда, связанность суда с вынесенными предыдущими правовыми позициями.

Преобладание прав и свобод человека и гражданина в Азербайджанской Республике является одним из основных принципов конституционного судопроизводства. Этот принцип нашел свое отражение в статьях 12 и 71 Конституции в таких выражениях, как «высшей целью государства является обеспечение человеческих и гражданских прав» и «соблюдение и защита человеческих и гражданских прав и свобод являются долгом органов законодательства, исполнительной и судебной властей». Указанные положения определяют направление всей деятельности Конституционного суда в Азербайджане [9].

следующим важным принципом конституционного судопроизводства является независимость Конституционного Суда.

В соответствии с частью I статьи 127 Конституции, судьи независимы, подчиняются только Конституции и законам

Азербайджанской Республики, несменяемы в течение срока своих полномочий.

Этот принцип закреплен и в статье 5 Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде». Так, статья гласит, что Конституционный суд является самостоятельным государственным органом и не зависит с организационной, финансовой, а также любой другой стороны от органов законодательной, исполнительной и судебной власти, органов местного самоуправления, а также юридических и физических лиц [7].

Под независимостью судей следует понимать принцип конституционного строя, в соответствии с которым профессиональные судьи, участвующие в осуществлении правосудия, организационно самостоятельны и защищены от какого-либо вмешательства со стороны государственных органов, политических деятелей, сторон процесса и других заинтересованных лиц в рамках компетенции судебной власти, установленной Конституцией и законодательством. Состояние подобной защищенности судебной власти от противоправного вмешательства со стороны третьих лиц должно гарантироваться развернутой системой конституционно-правовых институтов, предоставляющих необходимые для этого материально-правовые и процедурные гарантии.

Среди конституционных средств правового регулирования и реализации принципа независимости судей можно выделить институциональные, процессуальные и социальные гарантии. Под институциональными гарантиями следует понимать демократическую систему отбора и назначения на должности судей; конституционно-правовые институты предполагают несменяемость, неприкосновенность судей и невмешательство в их деятель-

ность. Процессуальные гарантии подразумевают преимущественно коллегиальную форму рассмотрения судебных дел, определенные процессуальным законом принципы и процедуры; социальные гарантии независимости судей включают предоставление судье за счет государства материального и социального обеспечения, соответствующего его высокому статусу.

Независимость Конституционного Суда в целом складывается из независимости его судей. Независимость судей, в свою очередь, гарантирует независимость самого Суда как коллегиального органа. Независимость судей определяется их подчинением Конституции и законам страны. Так, в соответствии со ст. 15.1. Закона «О Конституционном Суде» судьи Конституционного суда независимы, подчиняются лишь Конституции и законам Азербайджанской Республики [7].

Как было отмечено, независимость гарантируется финансированием Конституционного Суда из государственного бюджета, обеспечением своей деятельности кадрами и технологией. Условия деятельности Конституционного Суда ограничиваются в соответствии с Законом «О Конституционном Суде».

Согласно ч. II ст. 130 Конституции Азербайджанской Республики судей Конституционного Суда Азербайджанской Республики назначает Милли Меджлис Азербайджанской Республики в соответствии с представлением Президента Азербайджанской Республики. Так, в соответствии с частью IV статьи 8 Конституции Президент Азербайджанской Республики является гарантом независимости судебной власти. То есть Президент как глава государства, выдвигая в Милли Меджлисе кандидатов на пост судьи Конституционного Суда, гарантирует также их независимость [9].

Независимость судей Конституционного Суда также обеспечивается особым порядком назначения их на должность, привлечения к ответственности, досрочного прекращения их полномочий и отстранения от должности; недопустимостью неуважения к Конституционному Суду или вмешательства в его работу; несменяемостью и неприкосновенностью в течение срока действия их полномочий; соответствующим уровнем материальных и социальных гарантий, а также высоким профессионализмом судей и аппарата Конституционного Суда. Председатель суда не имеет административных полномочий по отношению к судьям. Судья не может быть привлечен к административной ответственности.

В соответствии со ст. 98 Закона Азербайджанской Республики «О судах и судьях», регулирующей права судей, судьи обладают правами независимости, несменяемости, неприкосновенности, правом объединяться в сообщества для выражения своих интересов, а также правами обеспечения личной безопасности, защиты имущества и социальной защиты со стороны государства. Статья 100 Закона устанавливает, что независимость судей обеспечивается деполитизированностью, несменяемостью и неприкосновенностью на период действия их полномочий, ограничениями при назначении на другую должность, при привлечении к ответственности, при лишении полномочий и отстранения от должности, независимостью функционирования судебной власти и предусмотренной законом процедурой осуществления правосудия, недопустимостью кем-либо устанавливать ограничения и вмешиваться в судопроизводство, обеспечением личной безопасности судей и предоставлением материальных и социальных гарантий, соответ-

ствующих их должности. Судебные решения должны основываться на независимости убеждений судей и результатах судебного разбирательства.

Независимость судей Конституционного Суда гарантируется и недопустимостью вмешательства в работу Конституционного Суда. В статье 5.2 Закона «О Конституционном Суде» определено, что введение каким-либо лицом по какой-либо причине прямо или косвенно ограничения на конституционное производство, оказание на него воздействия, создание угрозы и вмешательство в него, а также проявление к суду неуважения недопустимы и влекут за собой ответственность в соответствии с законодательством Азербайджанской Республики. Следует отметить, что в действующем законодательстве нет норм, устанавливающих состав преступлений или иных видов правонарушений, связанных с вмешательством в деятельность Конституционного Суда. Считаем, что требуется законодательное определение указанной ответственности.

Следующим принципом конституционного процесса является принцип коллегиальности, сущность которого сводится к тому, что рассмотрение дел или вопросов и принятие соответствующих решений должны быть осуществлены в коллегиальном порядке. Таким образом, Конституционный Суд республики действует как коллегиальный орган судебной власти. Особенность отнесения данного принципа к компетенции конституционного судопроизводства заключается в том, что в конституционном процессе не допускается единоличное рассмотрение дела, как это делается в суде общей инстанции. На заседаниях Палат и Пленума Конституционного Суда дела рассматриваются также в коллегиальном порядке.

Деятельность и статус судей Конституционного Суда определяется Законом Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде».

В соответствии со ст. 27 Закона «О Конституционном Суде», в организации деятельности Конституционного Суда Азербайджанской Республики должен быть соблюден принцип гласности. По этому принципу суд, предоставляя возможность гражданам присутствовать в зале судебного заседания, наблюдать за ходом заседания и делать необходимые записи, дает представителям средств массовой информации возможность осветить все случаи, происходящие в ходе судебного заседания; для широкого обнародования содержания и итогов процесса заседание ведется открыто. Действующий Закон закрепляет открытое производство дел в Конституционном Суде. Рассмотрение дела на закрытом заседании допускается только в том случае, если Конституционный Суд предполагает, что открытое производство приведет к раскрытию государственной, профессиональной и коммерческой тайны, и определяет необходимость защиты тайны личной и семейной жизни граждан.

Следует отметить, что принцип гласности не относится к правилам организации внутренней деятельности Конституционного Суда, приема запросов, обращений и жалоб.

Производство Конституционного Суда, как правило, ведется в устном порядке, но существует и исключение. Так, согласно Закону (ст. 27.2), при наличии согласия сторон или заинтересованных субъектов Пленум Конституционного Суда может рассматривать дело письменной процедурой в порядке, установленном Внутренним Уставом Конституционного Суда. Так, в соответствии со ст. 39 Внутреннего

Устава, при наличии согласия сторон или заинтересованных субъектов Пленум Конституционного Суда принимает определение о рассмотрении дела письменной процедурой без проведения судебного заседания и без участия сторон. Дело рассматривается в совещательной комнате [4].

В общих судах такие исключения не допускаются. Так, в соответствии с частью 3 статьи 175 ГПК Азербайджанской Республики, разбирательство дела происходит устно и при неизменном составе судей [6].

Таким образом, предусмотренные Конституцией и законами гарантии независимости конституционного правосудия заключаются в принципах формирования и функционирования Конституционного Суда, порядке назначения судей, сроке их полномочий, административной и финансовой независимости Суда, иммунитете и особом порядке привлечения к ответственности судей, их материальном обеспечении. Перечисленные гарантии, будучи объективными основаниями независимости конституционного правосудия, позволяют Конституционному Суду занимать в условиях разделения властей особое место в государственном механизме по защите конституционного строя, прав и свобод граждан.

Одним из принципов деятельности Конституционного Суда является использование государственного языка в конституционном судопроизводстве. Настоящий принцип закреплен в ст. 29 Закона «О Конституционном Суде». Производство, осуществляемое в Конституционном Суде Азербайджанской Республики, ведется на государственном языке. Для лиц, являющихся участниками процесса и не владеющих языком, на котором ведется производство, обеспечивается перевод всех материалов дела на язык, которым владеют

данные лица, и выступление на заседаниях Конституционного Суда.

Конституционное судопроизводство осуществляется на основе принципов равноправия и состязательности сторон. Данный принцип предусмотрен ст. 28 Закона «О Конституционном Суде». Состязательный характер судопроизводства способствует независимости Суда при осуществлении правосудия. При участии в заседании сторон и иных участников судопроизводства, обладающих возможностью отстаивать свою точку зрения, Суд, всесторонне рассматривая дело, принимает независимое и обоснованное постановление.

Согласно ст. 25 Закона «О Конституционном Суде», при производстве, осуществляемом в Конституционном Суде, судьи рассматривают дела независимо, беспристрастно и справедливо. Выполнение этого принципа в судебном процессе имеет особое значение в обеспечении верховенства Конституции и в окончательности справедливого разбирательства.

В соответствии со ст. 26 Закона «О Конституционном Суде», конституционное правосудие осуществляется на основе равенства каждого перед законом. Настоящий принцип направлен на предупреждение ограничения прав и свобод человека и гражданина по признакам расовой, гражданской, религиозной, половой, родословной, идейной, политической и социальной принадлежности [7].

Решения, принятые Пленумом Конституционного суда, окончательны и не могут быть отменены, изменены или официально истолкованы каким-либо органом или лицом (ст. 63.4).

Таким образом, проведенное исследование позволило выявить особенности принципов конституционного процесса.

К особенностям процесса исследования в Конституционном Суде относятся также специфическое содержание и значе-

ние экспертизы в конституционном судопроизводстве. Закон «О Конституционном Суде» в ст. 45 предъявляет к эксперту требование, общее для всех видов экспертизы в судопроизводстве – эксперт должен обладать научными или другими специальными знаниями по вопросу, рассматриваемому в заседании Конституционного Суда. Однако круг этих вопросов в конституционном судопроизводстве, факты, которые подлежат в нем установлению, определяются тем, что Конституционный Суд рассматривает как правовые позиции законодателя, так и правовое содержание конституционного регулирования. В связи с этим, в отличие от иных видов судопроизводства, экспертиза в Конституционном Суде имеет характер правового исследования. Сложность возникающих правовых вопросов, их спорность в юридической науке объясняет необходимость привлечения судом экспертов – специалистов в области права. В отличие от экспертизы, в других видах судопроизводства перед

Конституционным Судом не стоит цель сближения или согласования выводов разных экспертов [11].

Анализ принципов конституционного разбирательства позволяет сделать следующие выводы:

- особенности конституционного процесса непосредственно связаны с отдельными видами производства;
- структуру конституционного процесса составляют такие элементы, как конституционно-процессуальные отношения, доказывание, процессуальная документация;
- для положительного регулирования конституционного процесса существенную роль играет принятие к сведению этапов производства;
- нормы конституционного процессуального права определены в различных источниках.

Считаем, что усовершенствование конституционного судопроизводства Законом Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» послужит улучшению конституционного разбирательства.

Использованные источники:

1. Баландин В.Н., Павлушина А.А. Принципы юридического процесса. Тольятти: ВУИТ, 2001
2. Безнасюк А.С., Рустамов Х.У. Судебная власть: Учеб. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2002
3. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс. М.: Юристъ, 2005
4. Внутренний Устав Конституционного Суда Азербайджанской Республики
5. Громов Н.А., Николайченко В.В. Принципы уголовного процесса, их понятие и система // Государство и право, 1997, № 7
6. Гражданский Процессуальный Кодекс Азербайджанской Республики. Баку: Ганун, 2015
7. Закон Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде»
8. Ковалев Ю. С. Основы конституционного судопроизводства в России // Молодой ученый, 2015, № 22
9. Конституция Азербайджанской Республики. Баку: Ганун, 2016
10. Конституционный судебный процесс: Учебник для вузов / Отв. ред. М.С.Саликов. М.: Норма, 2003
11. Райкова Н. С. Система принципов конституционного судопроизводства (на материалах конституционного Суда Российской Федерации) // Вестник Томского государственного университета, 2009, № 322.

KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏ İCRAATI PRİNŞİPLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Konstitusion prosesin öyrənilməsi zamanı diqqət mərkəzində onun məzmunu və strukturu olur. Hər bir hüquq prosesi növünün müxtəlif icraat prosessual növləri ilə fərqləndiyini nəzərə alsaq, onda «Konstitusiyə Məhkəməsinə icraat» anlayışı dedikdə, Konstitusiyə Məhkəməsinin səlahiyyətləri çərçivəsində işlərə baxılması və həll edilməsi qaydası başa düşülür. Konstitusion prosesdə icraat subyektlərin dairəsindən, yoxlama hüdudundan, isə baxılması prosedurlarının və çıxarılan qərarların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər.

Huseynova Konul Shamil

PECULIARITIES OF CONSTITUTIONAL COURT PROCEEDINGS' PRINCIPLES

SUMMARY

During study of the constitution process its content and structure remains the center of attention. Taking into consideration that each kind of legal process differs from that of other procedural processes, the concept of "Proceedings at the Constitution Court" is understood as the rule of consideration and resolving of cases in the frame of powers of the Constitution Court". Proceedings in the constitutional process may be different depending on the subjects, the limit of control, the features of procedural consideration and making decision.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. H.S. Qurbanov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasimov

Daxil olma tarixi: 22.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 17.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Каландарли Нигяр Гусейн гызы,
 доктор философии по праву,
 преподаватель юридического факультета
 Бакинского Государственного Университета,
 консультант Конституционного Суда
 Азербайджанской Республики
 nigar_qh@hotmail.com

UDK 34: 342.41

ПРАВО В ОБЛАСТИ БИОЭТИКИ НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Açar sözlər: hüquq, bioetika, elmi və texniki tərəqqi, Azərbaycan Respublikası, qanunvericilik, hüquqi tənzimləmə, əxlaqi və mədəvi dəyərlər.

Ключевые слова: право, биоэтика, научно-технический прогресс, Азербайджанская Республика, законодательство, правовое урегулирование, морально-нравственные ценности.

Keywords: law, bioethics, scientific-technical progress, Republic of Azerbaijan, legislation, legal settlement, moral-ethical value.

Во второй половине XX столетия стали стремительно развиваться биомедицинские технологии, которые порождали серьезные морально-нравственные конфликты и проблемы. Стало очевидно, что от их разрешения зависит само существование человека как биологического вида. Гармония развития общечеловеческих ценностей в сфере обеспечения безопасности жизни и качественного уровня здоровья в значительной степени зависит от формирования соответствующих этических и, что самое главное, правовых тенденций. Современные новшества и новации, в корне меняющие

отношение человека к миру и к самому себе, опережают формирование систем правового регулирования в этой области.

Наращение проблем, связанных с негативным воздействием научно-технического прогресса на жизнь и здоровье человека, предопределяет необходимость создания национальных законодательных баз, ориентированных на международный опыт и максимально гарантирующих защиту прав пациента.

Запаздывание законотворческих мер и недостаточность правовых инструментов способствуют максимальному проникновению конкретных коммерциализированных интересов на «рынок здоровья». Минимизировать негативные последствия, которые потенциально заложены в научно-техническом прогрессе, предотвратить вызовы и угрозы частного предпринимательства, направленного на получение максимальной прибыли, – важная задача создания правовых систем обеспечения безопасности жизни человека и его здоровья [6, с. 704].

Сегодня существует потребность максимально объективно и на законодательном уровне решать вопросы в отношении того, что морально и что законно в отно-

шения личности и общества, потребителя и производителя, медицинского персонала и больных. А для этого необходима институционализация биоэтики, и не только в медицинском, но, в большей степени, в юридическом ключе.

Право на охрану здоровья является неотъемлемым правом, которым обладает каждый человек. Защита и обеспечение здоровья относятся к группе важнейших социальных и культурных прав, и поэтому им было уделено приоритетное внимание уже в самых первых международно-правовых актах. Во многих странах право на охрану здоровья является частью внутригосударственного права и закреплено в конституциях.

Биоэтика, как наука, призвана влиять на выработку человечеством таких установок и ориентаций, которые соответствуют общечеловеческим ценностям гуманизма, уважения достоинства, обеспечения высокого качества жизни [3, с. 115]. Юридическое признание независимости каждого человека подразумевает его неотъемлемое право на принятие решения относительно своего тела, здоровья, бытия. Общеизвестно, что основу прав человека составляют личностный статус, неприкосновенность жизни, обеспечение физического и психического здоровья [7, с. 305-311].

Обязательства и ответственность государств и правительств за здоровье наций определяются Конституцией, соглашениями, заключенными с другими правительствами, международными организациями и иными органами и документами. Их основной обязанностью являются поддержка и защита прав своих граждан, создание условий, которые направлены на максимизацию вклада всех сфер общества в содействие осуществлению фундаментальных прав человека в области биоэтики.

Для отдельных институтов, учреждений, организаций, физических и юридиче-

ских лиц, созданных в соответствии с национальными законодательствами, правовая ответственность в каждом из направлений биоэтики устанавливается законами государств, правилами и нормативными актами, регулирующими их деятельность.

Для профессиональных сообществ медиков, биологов, юристов, правозащитников международные стандарты в области биоэтики и прав человека являются целевой, программной установкой. Но это не распространяется в одинаковой мере на разные общества со своими особенностями и ценностями. Каждое из государств имеет собственные традиции населения, различия в культуре, экономике, политике. Опыт развития одних стран, имеющих высокие показатели жизни, здоровья, общечеловеческих ценностей, этики, не может в неизменном виде быть перенесен в другие страны, имеющие национальные особенности, собственный взгляд на мораль, нравственность, отношение к человеческой телесности. В зависимости от того, какая система ценностей господствует в обществе, конструируется его собственный комплект прав человека.

В Азербайджанском законодательстве в области охраны здоровья сложилась ситуация гармоничного взаимодействия с декларативными и рекомендательными документами мирового сообщества. Существует однозначное стремление соответствовать международным стандартам в законодательном строительстве. В Азербайджане базисный вектор правового регулирования в различных сферах биоэтики направлен на использование международных норм с учетом национальных особенностей и правосознания гражданского общества.

Азербайджанское национальное законодательство в области защиты прав пациентов обладает рядом прогрессивных эле-

ментов, так как включает в себя основные биоэтические принципы, которые содержатся как в Законе «Об охране здоровья населения Азербайджанской Республики» 1997 г., так и в других законодательных актах в сфере здравоохранения и правозащитного обеспечения. Так, в этих законах имеют место принципы согласия лиц, не обладающих правоспособностью давать согласие, признания уязвимости человека и уважения неприкосновенности личности, неприкосновенности частной жизни и конфиденциальности, равенства, справедливости и равноправия, недопущения дискриминации и стигматизации, уважения культурного разнообразия и плюрализма, солидарности и сотрудничества, социальной ответственности и здоровья, защиты будущих поколений и совместного использования благ. Все эти принципы входят в список общепризнанных мировым сообществом биоэтических принципов.

Как указано выше, реализуемые в Азербайджанской Республике процессы и планируемые законодательские проекты в области биоэтики и медицинского права осуществляются в тесной интеграции с международными. Это позволяет развивать интегрированную структуру баз данных совместных этических экспертиз, сформировать действенную сеть этических комитетов и комиссий, осуществлять подготовку высококвалифицированных экспертов и специалистов.

В то же время, многие из задекларированных в законах принципов или не раскрыты в полной мере, как это предусмотрено в международно-правовых нормативных актах, или же лишены юридических механизмов их исполнения. Продолжают оставаться нормы, которые пока не имплементированы в силу особенностей развития азербайджанского законодательства.

Наряду с рядом прогрессивных норм национального законодательства сущест-

вует определенная правовая пробельность Закона «Об охране здоровья населения Азербайджанской Республики» конкретно в сфере защиты прав пациентов. Неполнота перечня прав пациентов очевидна при сравнении с перечнем Европейской Хартии Прав Пациентов. В этот перечень включены лишь некоторые из прав пациентов и не учтено множество прав пациентов, вытекающих из положений Конституции АР и международных актов, участницей которых является Азербайджанская Республика, но при этом объективно требующих своего законодательного закрепления в указанном перечне.

Например, не нашли отражения фундаментальное право пациента на охрану и защиту достоинства личности, гарантии конституционного права на бесплатную медицинскую помощь в получении необходимых стандартов лечения, гарантии права человека с неизлечимой болезнью на достойную жизнь до самой смерти и достойный уход из жизни, право на избавление от боли и страданий, регламентация порядка обеспечения институтов представительства пациентов при получении медицинской помощи, реализация механизмов подачи жалобы и возмещения ущерба, причиняемого здоровью и жизни при нахождении в медицинских учреждениях, назначение независимых экспертиз медицинского характера и медицинских адвокатов.

Важно подчеркнуть, что в развитых демократических государствах закрепление гарантий прав пациентов в законодательных актах о здравоохранении занимает несколько десятков статей, а порою сотни, как это имеет место во Франции, а во многих странах – в Бельгии, Литве, Исландии, Аргентине и др. – приняты специальные законы о правах пациентов. Безусловно, количество статей закона не является единственным критерием качест-

ва правового регулирования. Но остается чрезвычайно важным то, что в такой актуальной сфере, как права пациентов, необходима разработка конкретных механизмов их реализации.

Также необходимо устранить имеющиеся в нормативно-правовой базе пробелы, дать определенность базовым понятиям, установить юридическую ответственность за нарушения прав пациентов, реализовать распределение полномочий и обязанностей государственных органов по обеспечению и защите прав пациентов, сделать реальным, а не декларативным, право на информированное согласие, на свободный выбор врача, на паллиативную поддержку, на медицинское страхование, на возмещение ущерба за нанесенный здоровью и жизни пациента вред и многое другое. Недостаточная, а в некоторых случаях, полностью отсутствующая детализация законодательства в области биоэтики и медицинского права, коллизии и лакуны не отвечают современным требованиям во взаимоотношениях государства, пациентов и медицинского сообщества, минимизируют, а зачастую сводят к нулю гарантированные Конституцией и законами права пациентов.

Эти и другие проблемы ставят национальное законодательство перед необходимостью имплементации правовых норм в области биоэтики в свете новых вызовов и угроз, их гармонизации с международно-правовыми нормами. В тех случаях, когда это необходимо, в случаях имеющих правовых пробелов и юридических противоречий, с целью их устранения нужны пересмотр и доработка существующей внутригосударственной нормативно-правовой базы в области обеспечения и защиты прав пациентов. Следует особо отметить, что принцип равенства в правах пациентов зачастую нарушается из-за неразвитости системы медицинского страхования, призванной обеспечивать

регулятивность платежеспособности населения в вопросах лечения, реабилитации, профилактики и т.п. Медицинское страхование во всем мире представляется как важная дополнительная гарантия защиты интересов пациентов. Системы медицинского страхования имеют отработанные механизмы во всех развитых государствах мира, в Азербайджане же оно остается на декларативном уровне. В этом направлении должны быть предприняты форсированные меры.

Также можно утверждать, что есть необходимость введения в отечественное уголовное право норм об ответственности за такие, получившие реальное распространение во всем мире, новые вызовы и общественно опасные деяния, как дискриминация человека по генетическим признакам, не связанное с лечением изменение генотипа человека, проблемы эвтаназии, терапевтического и репродуктивного клонирования человека и его органов, другие манипуляции с генами человека, которые способны привести к утрате личной генетической индивидуальности, незаконные генетические испытания на молекулярном уровне для создания генно-модифицированных организмов (микроорганизмов, вирусов, трансгенных растений и животных, а также их клеток), эксперименты, связанные с телесностью человека.

Исходя из предпосылок, которые могут проявиться через несколько лет, в целях сохранения генетического потенциала будущих поколений, следует дополнять действующую законодательную базу рядом актуальных нормативно-правовых актов в области генного конструирования, репродуктивных технологий, манипуляций с человеческим эмбрионом, создания резервных человеческих органов и др.

Анализ законодательной базы в Азербайджанской Республике показывает, что биоэтическая концепция, правовое бес-

печение реализации научных достижений не должны концентрироваться только на человеке. Современное правотворчество в этой области может пойти еще дальше и интегрировать проблемы растений и животных, воды и почвы, воздуха и окружающей среды обитания в целом. Все эти вопросы, затрагивающие жизнь человека как составной части всего живого на Земле, несущие в себе в равной степени как позитив, так и негатив для будущих поколений, вызывают необходимость активизации деятельности научного и правозащитного сообществ по регламентированию этических экспертиз, соответствию правовым требованиям при технологических разработках во всех сферах жизнедеятельности человека.

Закон «Об охране здоровья населения Азербайджанской Республики» [2], принятый полтора десятилетия назад, поддерживается ведомственными механизмами исполнения, но он не получил развития другими, более конкретизированными нормативно-правовыми актами в каждой из сфер биоэтики, в том числе и в сфере защиты прав пациентов, и поэтому нуждается в дополнениях и пересмотрах. Эту задачу можно реализовать двумя путями:

1) путем внесения изменений и дополнений в действующий закон;

2) принятием нового закона «О правах пациентов» и необходимых подзаконных актов.

Также необходимо присоединение Азербайджана к важным международно-правовым документам в области защиты прав пациентов, например, к «Конвенции о защите прав и достоинства человека в связи с применением достижений биологии и медицины» [1, с. 176] и др., их развитие в формате Азербайджанского законодательства и с учетом национальных особенностей.

Система правового регулирования в области биоэтики должна включать меры по:

- изменению патерналистской модели деонтологических отношений медперсонала с пациентами;

- учреждению должности уполномоченного по правам пациентов;

- гарантированному отсутствию любой дискриминации;

- гарантированному предоставлению пациенту необходимой информации;

- гарантированному соблюдению прав пациента;

- определению возраста несовершеннолетних для принятия ими самостоятельного решения в отношении своего здоровья, запрету на отказ от лечения родителем ребенка или опекуном.

Также целесообразно включить в Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики нормы следующего содержания:

- посягательство на эмбрион (плод) человека – экспериментальное создание эмбрионов, не связанное с бесплодием, проведение исследований эмбриона без необходимости лечения, трансплантация тканей или клеток эмбриона и использование их в коммерческих целях, селекция эмбрионов и их коррекция без необходимости лечения;

- общественно опасное поведение в сфере генетики человека, узаконивание генетической информации в статусе собственности человека;

- определение понятия медицинского риска (в том числе, обоснованного) как акта действия (или бездействия) медицинского работника, сопряженного с опасностью причинения вреда правоохраняемым интересам;

- определение наказания за причинение медицинским персоналом вреда здоровью пациентов;

- определение уголовной ответственности за пропаганду и активизацию усилий в

области биоэтики, противоречащих общечеловеческим и национальным ценностям.

Биоэтика тесным образом переплетается с уголовно-правовой наукой и практикой. Преступления, совершаемые в сфере биомедицинской деятельности, необходимо выделить в самостоятельные законодательные нормы.

Имплементация в законодательство прав пациентов, провозглашенных в международно-правовых документах, приведет к значительному повышению прозрачности и транспарентности в системе здравоохранения и других сферах, обеспечивающих нормальную жизнедеятельность человека, целевому распределению материальных и других ресурсов, в том числе бюджетных ассигнований, максимальному соблюдению прав человека на безопасность жизни и охрану здоровья не только в медицинских учреждениях, но и во всех других институтах общества.

В условиях стремительно развивающейся повседневной практики здравоохранения при помощи достижений научно-технического прогресса, профессиональные сообщества и ученые пришли к такому выводу, что необходимо создавать более действенные механизмы для решения этически сложных или трудно решаемых проблем.

В основе биоэтики лежат представления о том, что одностороннее медицинское толкование телесного благополучия является недостаточным. Вкупе с этим представлением должен быть реализован междисциплинарный диалог медиков, в первую очередь, с правоведами, а также с представителями широкого круга гуманитарных наук, диалог с пациентами и представителями общественности. Только так может быть адекватно выражено человеческое восприятие блага как для отдельного индивида, так и для общественного здравоохранения в целом.

Действенным социальным и правовым институтом могут стать биоэтические комитеты (комиссии), которые призваны вырабатывать нравственные правила функционирования научных, исследовательских и медицинских учреждений, давать этико-правовую экспертизу и рекомендации по сложным ситуациям, требующим социального, философского, морального разрешения в полном соответствии с общечеловеческими ценностями. Это могут быть разнообразные по составу и статусу структуры, их функции могут быть аналитически-консультативными или контролирующими. В разных странах они разнятся в силу неодинаковости национальных законодательств, служб здравоохранения, экономических условий, социальных, культурных и морально-нравственных ценностей. Международными организациями разработаны ряд нормативно-правовых документов, которые рекомендуют некоторые общие принципы политики государств в области защиты прав человека на жизнь и здоровье и которые могут быть должным образом адаптированы к условиям каждой отдельно взятой страны.

Этические комитеты наиболее эффективны тогда, когда они становятся уставными государственными (правительственными) структурами, что значительно повышает их статус и придает им стабильность и легитимность.

Главными и необходимыми условиями для создания комитетов по биоэтике являются гарантии со стороны государства:

- уважать права человека, защищать и обеспечивать свободу личности всех людей;
- постоянно осуществлять программы по правовому обеспечению биоэтики.

Очевидно, комитеты по биоэтике могут стать механизмом осуществления умеренного контроля и исполнения норм, не

доводящим конфликтные ситуации до суда или применения других юридических рычагов. В настоящее время из всех механизмов, которые существуют в современных государствах для обсуждения и анализа трудных моральных проблем, комитеты по биоэтике являются лучшей основой для принятия решений и разрешения конфликтных ситуаций. Это демократические механизмы, которые учитывают различные позиции и точки зрения, разные дисциплины и сферы и обеспечивают оптимальный синтез гарантированной защиты прав человека и всеобщего блага со свободой проведения исследований, получения научных и профессиональных знаний [5, с. 21-23].

В независимой Азербайджанской Республике сложилась гармоничная ситуация взаимодействия национально-научного сообщества с мировыми трендами и направлениями деятельности в области биоэтики и защиты прав пациентов. При поддержке ЮНЕСКО в Азербайджане был создан Национальный комитет по биоэтике, этике науки и технологий при Президиуме Национальной Академии наук Азербайджана (НАНА), который призван заниматься вопросами разработки государственной правовой политики, концепций и доктрин в области биоэтики и медицинского права, выработкой рекомендаций для принятия правовых норм и совершенствования законодательной базы, созданием институциональных механизмов, способных обеспечить сохранность человека как вида и сделать реальной ответственность ныне живущего поколения перед будущими.

Этические комитеты могут существовать только в демократических обществах, каковым является Азербайджан. Даже если государство имеет высокий технологический уровень развития, отсутствие

плюрализма не позволит реализовать справедливый морально-этический и правовой выбор в принятии того или иного решения в конфликтной ситуации.

Резюме государственной политики в области медицинского права и защиты прав пациентов на должно состоять из: 1) создания институциональной среды в области биоэтики; 2) законодательных мер и правового обеспечения защиты прав пациентов; 3) мер по обеспечению специального образования и общественного просвещения в области биоэтики, медицинского права и защиты прав пациентов [4, с. 306].

Исследование международного опыта, присоединение Азербайджанской Республики к декларациям, конвенциям и другим нормативно-правовым и рекомендательным международным актам, имплементация общепризнанных мировых стандартов и демократических ценностей в области медицинского права и прав пациентов, заимствуя при этом позитивный международный опыт и учитывая национальные особенности, – важные компоненты нормотворческого процесса.

Важно переориентирование современных научных и технологических исследований, равно как и научно-технического прогресса в целом, на позитивное использование их достижений, на защиту будущих поколений, среды обитания, биосферы и биоразнообразия, на производство продуктов питания, свободных от ГМО и т.п. Эти предложения полностью соответствуют задачам, поставленным Концепцией развития «Азербайджан – 2020: взгляд в будущее», которая отмечает, что к 2020 г. «будет обеспечен переход к обязательному медицинскому страхованию и на его основе созданы условия для усовершенствования механизмов контроля за качеством медицинской помощи, защитой прав пациентов».

Использованные источники:

1. Биоэтика: документы, термины. / Под ред. А.Мустафаевой. Баку, 2009
2. Закон Азербайджанской Республики «Об охране здоровья населения Азербайджанской Республики». Собрание законодательства Азербайджанской Республики. 1997, № 6
3. Зеленин А. Генная терапия сегодня и завтра. М.: Прогресс, 2000
4. Каландарли Н. Права пациентов в Азербайджанском законодательстве и международный опыт. Баку, 2016
5. Руководство по созданию комитетов по биоэтике. ЮНЕСКО, 2005
6. Sieghart P. The International Law of Human Rights. London. Oxford un-ty. 1990
7. Sherwin B.D. Reflaming rights / The J of Legal Medicine. 2012, v.33. № 2

Qələndərli Nigar Hüseyn qızı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TİMSALINDA BİOETİKA SAHƏSİNDƏ HÜQUQ

XÜLASƏ

Məqalədə göstərilir ki, insan həyatının təhlükəsizliyi və keyfiyyətli sağlamlıq səviyyəsində ümumbəşəri dəyərlərin harmoniyasına nail olmaq bu sahədə lazımi səviyyədə etik və hüquqi tendensiyaların formalaşmasından asılıdır. Elmi və texnoloji inkişafın insan həyatının təhlükəsizliyinə və sağlamlıq səviyyəsinə mənfi təsirləri ilə əlaqədar beynəlxalq təcrübəyə və insan hüquqlarının maksimal dərəcədə qorunmasına əsaslanan milli qanunvericilik bazasına böyük ehtiyac vardır.

Galandarli Nigar Huseyn

LAW IN BIOETHICS IN EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUMMARY

Achievement of harmony at the level of universal values depends on formulation of necessary ethical and legal tendencies in security of human life and health quality. According to the author, the country needs national legislation basing on maximum protection of international experience and human rights connected with the negative impact of scientific-technological development to the security of human life and health quality.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. Ə.İ. Sadıqov

Təqdim edən: t.ü.e.d., prof. H.C. Əlibəyli

Daxil olma tarixi: 31.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 23.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Исмайлова Севиндж Рауф гызы,
докторант Академии Государственного
Управления при Президенте
Азербайджанской Республики

УДК 34: 342.413

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ КАК СИСТЕМА ОБЩЕСТВЕННЫХ И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНТЕРЕСОВ

Açar sözlər: milli maraqlar, dövlət maraqları, ictimai maraqlar, xarici siyasət, siyasi realizm.

Ключевые слова: национальные интересы, государственные интересы, общественные интересы, внешняя политика, политический реализм.

Keywords: national interests, state interests, public interests, foreign policy, political realism.

Понятие «национальный интерес» пришло в российскую политологию, а оттуда перекочевало в политические учения стран постсоветского пространства из англоязычной политической литературы, в которой изначально имело дословное значение «государственного интереса». В последующем, в зависимости от обстоятельств, наряду с ним, стало употребляться понятие «national interest» (национальный интерес), в то время как в итальянском языке продолжало использоваться в формулировке Макиавелли словосочетание «ragion di Stato» (государственный интерес), во французском «Raison d'État» и немецком «Staatsräson».

Таким образом, «усилиями» исследователей «государственный интерес» трансформировался в «национальный интерес», что, однако, не сделало эти понятия равнозначными, а наоборот, породило новые проблемы.

Учение об интересах государства восходит к древнегреческому историку Фукидиду, в последующем было обосновано Николло Макиавелли, в XVI-XVIII веках обстоятельно развито Джованни Ботеро, Жаном Боденом и другими мыслителями.

Суть учения состояла в определении, сформулированном Луи де Роганом «Князья командуют народами, но князьями командуют интересы». В конце XVII века Самуэль фон Пуфендорф трансформировал учение о государственных интересах в принцип понимания политических действий, исследовали это понятие Генри Болингброк, Руссо, Вольтер, Фридрих Мейнеке и др.

Согласно Оксфордскому толковому словарю, «национальные интересы» – (national interest) интересы государства, обычно определяемые его правительством. В одном из значений это средство анализа внешней политики, используемое, в частности, политическими реалистами вроде Ганса Моргентау. В этом случае тер-

мин аналогичен внешнеполитическому варианту «общественных интересов», т.к. подразумевает наиболее благоприятную для нации систему отношений с другими государствами [7].

Согласно «Толковому словарю русского языка», интерес – особое внимание к чему-нибудь, желание вникнуть в суть, узнать, понять, а нация – это исторически сложившаяся устойчивая общность людей, образующаяся в процессе формирования общности их территории, экономических связей, литературного языка, особенностей культуры и духовного облика; в некоторых сочетаниях: страна, государство. [6].

Как указывается в Оксфордском словаре, среди идеологов школы «политического реализма» наибольшую известность приобрел Г. Моргентау, рассматривавший национальный интерес в тесной взаимосвязи с понятием силы: «Цели внешней политики должны определяться в терминах национального интереса и подкрепляться соответствующей силой». Силу же государства, по мнению Моргентау, формируют такие компоненты, как: географическое положение, природные и людские ресурсы, промышленный и военный потенциал, национальный характер, качество государственного руководства и дипломатии. Моргентау считал, что национальный интерес относится к сфере внешней политики государства и в то же время связан с системой законов, регулирующих внутригосударственную политику [5, с. 137].

Попытка соединить реалистическое понимание национального интереса с субъективистским течением была предпринята американским исследователем А. Уолферсом, утверждающим, что существующие объективно по отношению к государству факторы могут определить его внешнюю политику сквозь призму личностного отношения субъекта, при-

мающего решения, т.е. «национальный интерес» может означать разные вещи для людей. Исследуя феномен национального интереса и отмечая отсутствие его четкого общепризнанного определения, А. Уолферс больше склоняется к такому термину, как «национальные цели», описывая взаимосвязь государственных интересов и интересов отдельного индивида через соотношение «прямых» и «косвенных» национальных целей. К «прямым» национальным целям им относятся, в частности, обеспечение национальной независимости и национальной безопасности. Такие цели имеют значение для отдельных индивидов исключительно в том случае, если те отождествляют себя со своим национальным государством [1, с. 10].

По мнению французского ученого Р. Арона, плюрализм целей, средств и ресурсов, которыми располагают различные индивиды и группы внутри государств, не образует некую равнодействующую и не позволяет оценить «национальный интерес» как критерий анализа или идеал для политического деятеля [11, с. 101]. Внешняя политика государства, как считал Арон, выражается в действиях его лидеров, а при этом большое значение имеют личные мотивы и амбициозные устремления. Однако положение государственных лидеров обуславливает их стремление создать такое впечатление, будто в основе всех их действий лежит национальный интерес [10, с. 292].

Согласно утверждениям другого французского исследователя Ж.Б.Дюрозеля, интерес, по сути, непознаваем: «Было бы, конечно, хорошо, если бы существовала возможность определить объективный национальный интерес. Тогда можно было бы довольно просто исследовать международные отношения путем сравнения национального интереса, предлагаемого лидерами, и объективного национального

интереса. Беда, однако, состоит в том, что любое размышление об объективном национальном интересе является субъективным» [12, с. 88].

Представители либерального направления подвергают сомнению саму правомерность использования понятия «национальный интерес» в целях анализа или же в качестве критерия внешней политики. В этой связи предлагается в качестве побудительных мотивов действий участников международных отношений считать не интерес, а «национальную идентичность» [10, с. 292-293].

Вместе с тем, некоторые исследователи считают, что в настоящее время в связи с процессами глобализации традиционно понимаемые национальные интересы теряют свою значимость. Так, канадский ученый М. А. Молчанов утверждает: «...в нынешнюю эпоху глобализации, или, точнее, глобального капитализма, по мере успехов последнего и особенно после ухода с исторической сцены «социалистического лагеря» понятие национального интереса на Западе выходит из моды. Рост и институционализация межнациональных и транснациональных связей в сферах производства (ТНК), финансов (свободное движение капитала), политики и управления (международные органы, соглашения, режимы торговли и коммуникаций), наконец, гражданского общества (международные неправительственные организации и неформальные объединения) ведут, по всеобщему убеждению, к ослаблению роли нации-государства» [4, с. 12].

Анализ дискуссий о правомерности использования и содержания понятия «национальный интерес» позволяет выделить два основных подхода – реалистский и либеральный (либерально-идеалистский). Представители реализма исходят из того, что «...национальный интерес остается базовой категорией всех без исключе-

ния государств мира. И пренебрегать им было бы не просто ошибочно, но и крайне опасно» [3, с. 80]. Национальный интерес с позиций сторонников реализма является базовой категорией всех без исключения государств мира и не может сводиться к совокупности интересов граждан, поскольку учитывает множество объективных факторов – социально-экономических, геополитических, демографических и др.

Сторонники либерального подхода, исходя из того, что в основе национальных интересов лежат соображения экономического благосостояния, а не политического и военного влияния, первоначально стремились отмежеваться от этого понятия, показать его несущественность как инструмента анализа и опоры внешней политики. Так, по словам Д.Фурмана, «...мы... резко преувеличиваем роль национальных интересов (термин не очень определенный (...), но подразумевающий нечто материальное – нефть, деньги, территорию, военную мощь) и недооцениваем роль более «тонких» психологических факторов» [9, с. 11]. «Национальный интерес, – утверждает ученый, – псевдопонятие, аналогичное другому родственному псевдопонятию «классового интереса», очень удобное, в силу своей неопределенности и эмоциональной «заряженности», для политической полемики, но непригодное для научного обсуждения и анализа» [2, с. 66].

Таким образом, согласно утверждениям Д.Фурмана, в демократическом обществе национальный интерес должен формироваться на основе обобщения интересов граждан, в противовес авторитарным обществам, для которых, по мнению сторонников либерального подхода, свойственно преобладание интересов государства над интересами личности.

Ряд исследователей и политиков пытался найти компромисс между попытками абсолютизации национальных интересов

и их отрицанием путем выявления неких постоянных и неизменных факторов, которые формируют национальный интерес государства, знание и учет которых позволяют проводить правильную государственную политику. Они сближали национальный интерес с интересом государства, рассматривая государство в качестве основного средства выражения национальных интересов. Так, по мнению Э.А. Позднякова, национальный интерес возникает при единстве интересов общества и государства. «Высший и, быть может, конечный национально-государственный интерес – в создании гармоничного единства частного интереса граждан с общей целью государства на основе самобытной природы и духа его народа. От степени этого соединения существенным образом зависят устойчивость и безопасность общества и государства, взятых во внутреннем их измерении» [8, с. 94].

Тем не менее, к концу 1990-х гг. подавляющее большинство ученых и политиков бывшего СССР оценивали понятие

«национальный интерес» как вполне приемлемое и с теоретической, и с практической точек зрения, чему способствовало нормативное закрепление категории национальные интересы в ряде официальных документов.

Несмотря на ведущиеся дискуссии, можно утверждать, что национальные интересы, как категория, являются основополагающим, методологически важным понятием государственной политики, обеспечивающим понимание важнейших ориентиров развития страны, во благо государства и общества. По объему она шире используемых в политической практике понятий «государственные интересы», «жизненно важные интересы», поскольку ассоциирует с масштабом нации-государства или страны в целом. Национальные интересы – это системная совокупность интересов государства и общества – государственных и общественных интересов, где этнические составляющие поглощены интересами общества и государства в целом.

Использованные источники:

1. Запад: новые измерения национальной и международной безопасности / О.А.Колобов, Д.Г.Балуев, Д.В. Кабешев и др. Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 1997
2. Концепция национальных интересов: общие параметры и российская специфика (материалы «круглого стола») // *Мировая экономика и международные отношения*. 1996, № 7, с. 53-69
3. Кортунов С.В. «Имперское» и национальное в российском сознании / *Международная жизнь*, 1998, № 6, с. 78-84
4. Молчанов М.А. Дискуссионные проблемы понятия «национальный интерес» / *Полис*, 2000, № 1, с. 7-22.
5. Моргентау Г. Реалистическая теория международной политики / *Теория международных отношений*. Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2001, с. 130-141
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М.: ООО «А ТЕМП», 2006
7. Оксфордский толковый словарь [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://politike.ru/slovari/politika-oxsfordskii-tolkovyi-slovar.html>
8. Поздняков Э.А. *Нация, национализм, национальные интересы*. М.: Прогресс-Культура, 1994.
9. Фурман Д. Внешнеполитические ориентиры России / *Россия и мусульманский мир* // *Бюллетень реферативно-аналитической информации*, 1995, № 12 (42)
10. Цыганков П.А. *Теория международных отношений*. М.: Гардарики, 2005
11. Aron R. *Paix et Guerre entrée* / R. Aron. Paris: Calmann-Levy, 1984.
12. Duroselle J.-B. *Tout empire perira. Une vision theoriqu des relations scene international*. Paris: Armand Colin, 1992.

MİLLİ MARAQLAR İCTİMAİ VƏ DÖVLƏT MARAQLARININ SİSTEMİ KİMİ

XÜLASƏ

Milli maraqlar, kateqoriya olaraq dövlət siyasətinin əsasını təşkil edir, Milli maraqlar, kateqoriya kimi, dövlət və cəmiyyətin rifahı naminə ölkənin inkişafının ən mühüm istiqamətlərinin dərk edilməsini təmin edən dövlət siyasətinin əsası, vacib metodoloji anlayışdır. Metodoloji cəhətdən əsas anlayışdır və dövlət və cəmiyyətin rifahı naminə ölkənin inkişafının mühüm istiqamətlərinin dərk edilməsini təmin edir.

Milli maraqlar – dövlətin və cəmiyyət maraqlarının, yəni dövlət və cəmiyyət maraqlarının sistemli məcmusudur, burada ümumilikdə cəmiyyət və dövlət maraqları etnik tərkib hissələrə üstün gəlir.

İsmayılov Sevinj Rauf

NATIONAL INTERESTS AS THE SYSTEM OF PUBLIC AND STATE INTERESTS

SUMMARY

The national interests as a category are the basis for state policy. They are necessary methodological concept for state policy promoting to understand the most important trends of the country's development for welfare of state and society. The national interests are the systematic whole of the state and public interests. Here, the public and society interests prevail the ethnic interests.

Rəyçi: h.ü.e.d., dos. Ş.D. Şirəliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. A.M. Qasimov

Daxil olma tarixi: 31.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 24.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Гасымов Алыш Мамиш оглу,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой
“Трудового и экологического права”
Бакинского Государственного Университета

Алескерова Лала Гаджибала гызы,
доктор философии по праву,
доцент кафедры
“Трудового и экологического права”
Бакинского Государственного Университета

УДК 34: 349.222

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОСНОВАНИЙ К ИЗМЕНЕНИЮ И РАСТОРЖЕНИЮ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА

Açar sözlər: əmək müqaviləsi, əmək müqaviləsinin dəyişdirilməsi, əmək müqaviləsinin ləğv edilməsi.

Ключевые слова: трудовой договор, изменение трудового договора, расторжение трудового договора.

Keywords: employment contract, change of the employment contract, cancellation of the employment contract.

В развитых странах мира и Европы, несмотря на достаточно высокий процент безработных, трудовые ресурсы характеризуются высокой мобильностью и эффективностью их использования. Наличие постоянного, устойчивого рынка труда и опасность наемным работникам оказаться в стане безработных часто выступают в качестве той мощной доминанты, которая с исключительной силой удерживает их в рамках правовой связи с работодателем и, таким образом, в известной мере снижает объективно не обусловленную текучесть

рабочей силы и нередко исключает нестабильность трудовых правоотношений [2, с. 9-10].

Проблему оснований расторжения трудового договора можно анализировать с позиций внутренних причин и мотивов, т.е. с позиций свободного волеизъявления сторон трудового договора, с точки зрения принципа свободы трудового договора. Проще говоря, принцип свободы труда и свободы трудового договора должен действовать не только при заключении трудового договора и не только при увольнении работника по собственному желанию, но и работодатель, если следовать названному выше принципу, должен обладать правом расторжения трудового договора по своему желанию. Такая модель трудового договора, имевшая место в историческом прошлом, к настоящему времени своего значения не утратила.

Система расторжения трудовых договоров, базирующаяся на принципе предпринимательского усмотрения, т.е. принципа

свободного увольнения наемного работника по одностороннему волеизъявлению работодателя-собственника, в целом выдержала испытание длительной практикой. И действительно, имеется ли в законодательстве перечень оснований увольнения или таковой отсутствует в реальной жизни у работодателя-нанимателя рабочей силы, пожалуй, всегда найдутся способы избавиться от неугодных ему работников. Стало быть, законодательно закрепленный порядок и перечень оснований лишь в известной мере ограждает лиц наемного труда от произвольных увольнений. И, тем не менее, роль законодательства нельзя принижать, так как в любом случае исчерпывающий перечень оснований (лишь бы он не был слишком длинным) и закрепленный порядок расторжения трудового договора по воле собственника являются важной правовой гарантией, служат своеобразным препятствием, ограждающим работников от произвольных увольнений, т.е. увольнений ничем не мотивированных, без уважительной причины, при отсутствии каких-либо претензий к труду работника или его личности.

В целях обеспечения стабильности трудовых правоотношений и уменьшения случаев произвольных увольнений, т.е. совершенно не мотивированных со стороны работодателя, Международная Организация труда (МОТ) в 1982 г. приняла специальную Конвенцию № 158 «О прекращении трудовых отношений». В Конвенции указано, что ее положения «применяются посредством национального законодательства», т.е. нормы Конвенции носят лишь рекомендательный характер. Конвенция № 158 МОТ определяет нормы обоснования прекращения трудовых отношений по трем следующим направлениям:

а) увольнение наемного работника связано с его профессиональными способностями; б) увольнение связано с поведением наемного работника; в) увольнение вызвано производственной необходимостью предприятия или службы. Важным является и то обстоятельство, что в Конвенции №158 МОТ дан перечень причин, которые во всех случаях не являются законным основанием для прекращения трудовых отношений, например, членство в профсоюзе или участие в профсоюзной деятельности в соответствующее время, намерение стать представителем трудящихся или выполнение функций представителя трудящихся, подача жалобы или участие в деле, возбужденном против предпринимателя по обвинению в нарушении законодательства, раса, цвет кожи, пол, семейное положение, семейные обязанности, беременность, вероисповедание, политические взгляды, национальность или социальное происхождение, отсутствие на работе в период пребывания в отпуске по материнству, временное отсутствие на работе в связи с болезнью или травмой. Следует иметь ввиду, что Рекомендацией МОТ № 166 за 1982 г. вышеприведенный перечень причин дополнен такими, как: возраст (в зависимости от норм, касающихся выхода на пенсию), прохождение обязательной военной службы и выполнение других гражданских обязанностей.

Конвенция излагает некоторые процедуры, применяемые до и во время прекращения трудовых отношений, так и процедуру обжалования решения о прекращении. Конвенция предусматривает весьма важную юридическую гарантию увольнения наемного работника, состоящую в том, что так называемое бремя доказывания необоснованности (незаконности) увольнения возлагается на работодателя-собственника. Азербайджанская Республика

пока что, к сожалению, не ратифицировала Конвенцию № 158 МОТ, однако детальный анализ Трудового Кодекса Азербайджанской Республики (далее: ТК АР) дает нам основание считать, что его положения (его нормы), устанавливающие основания и порядок прекращения трудовых договоров, не противоречат положениям вышеупомянутой Конвенции № 158 МОТ.

Анализируя перечень оснований расторжения трудового договора с точки зрения ретроспективной, можно видеть, как он менялся – то увеличивался, то уменьшался, в зависимости от конкретных социально-политико-экономических условий. В дореволюционные годы, в условиях царской России, согласно действующему в то время на территории Азербайджана «Уставу о промышленном труде», насчитывалось пять оснований прекращения трудового договора, а с учетом «Положения о найме на сельскохозяйственные работы» – значительно больше.

В советский период, т.е. в период действия Кодекса Законов о Труде РСФСР, 1922 г. число оснований, в силу которых возможно прекращение трудового договора, было внушительным, так, только знаменитая ст. 47 КЗоТ РСФСР включала в себя восемь основных пунктов. Мало изменилось положение и с принятием Азербайджанской ССР Кодекса Законов о Труде 10 декабря 1971 г.; так, ст. 38 КЗоТ предусматривалось восемь случаев расторжения трудового договора по инициативе администрации, кроме того, предусматривались так называемые дополнительные основания (ст.39 КЗоТ). Интересно, что советские юристы-трудовики, весьма критически подходившие к оценке трудового законодательства капиталистических стран в целом, особенно неодобрительно относились к тем правовым системам, в которых вообще отсутствовал пере-

чень оснований расторжения трудового договора по инициативе работодателя. Причем упрекались эти страны не более и не менее как в сознательном стремлении сохранить неограниченную власть собственника, произвол хозяйственной власти. По нашему убеждению, наличие длинного списка оснований расторжения трудового договора по инициативе администрации, сохранявшегося на протяжении всего советского периода истории Азербайджана, с не меньшей наглядностью демонстрирует всю силу и мощь государственной административно-командной системы. Советские юристы-трудовики, да и ученые-юристы других стран, в качестве непреходящей ценности социалистической демократии преподносили тот факт, что социалистическое трудовое законодательство содержит исчерпывающий перечень оснований расторжения трудового договора по инициативе администрации. Распространенной была точка зрения о том, что якобы закрепленный в законодательстве перечень оснований расторжения трудового договора по инициативе администрации является особой юридической гарантией конституционного права граждан на труд. На самом же деле длинный перечень оснований расторжения трудового договора по инициативе работодателя можно рассматривать как узаконенный произвол со стороны государства к лицам наемного труда. Поэтому мы в данном вопросе занимаем позицию, в принципе сходную с Конвенцией №158 МОТ, которая вписывается в либеральную модель трудового договора, свойственную передовым странам с рыночной экономикой и развитой системой трудового законодательства.

Законодатель, как нам представляется, при разработке ТК АР учел наиболее

прогрессивные достижения передовых правовых систем, а также не очень удачный опыт недалекого социалистического прошлого. В отличие от КЗоТ Азербайджанской ССР 1971 г., который включал в себя 12 оснований расторжения трудового договора по инициативе администрации (ст. ст. 38, 39 КЗоТ Азербайджанской ССР), в ст.70 ТК АР в первичной редакции было предусмотрено всего лишь четыре следующих пункта:

а) при ликвидации или реорганизации предприятия либо в случае смены его собственника;

б) при сокращении на предприятии численности или штатов работников;

в) в случае принятия компетентным органом (аттестационной комиссией, научным советом и т.д.) решения о несоответствии работника профессионально-квалификационному уровню занимаемой должности;

г) при нарушении работником своих трудовых функций или обязательств, определенных индивидуальным трудовым договором, без уважительных причин .

Особенно заметным является сокращение тех оснований расторжения трудового договора, которые были связаны с виновным поведением работника, т.е. ТК АР исключил пункты 3, 4, 7, 8 ст. 38 КЗоТ Азербайджанской ССР. Избранный законодателем путь представляется верным, во-первых, потому, что довольно сложно предусмотреть все возможные виды и нюансы виновного поведения работника, трудно перечислить многочисленные виды дисциплинарных нарушений, в том числе и грубых, за которые следовало бы увольнять работника, во-вторых, в реальной жизни, как правило, бывает весьма затруднительно определить виновность работника и решить вопрос справедливо. Либеральная модель трудового договора,

которую, как нам думается, избрал наш законодатель и которая к тому же согласуется со ст. 7 Конституции Азербайджанской Республики, провозглашающей Азербайджанское государство демократическим и правовым, должна исключить случаи злоупотребления властью в целом, в том числе и властью предпринимательской, хозяйской властью работодателя. Это означает, что при увольнениях работника по инициативе работодателя следует использовать метод согласования воли бывших партнеров. Во всяком случае, работодатель должен убедить (доказать) увольняемому работнику его несостоятельность и невозможность их дальнейшего трудового сотрудничества.

Если в отношении сокращения оснований расторжения трудового договора по инициативе работодателя, которые связаны с виновным поведением работника, мы полностью согласны с законодателем, то в отношении сокращений, ранее предусмотренных пп. 5 и 6 ст. 38 КЗоТ Азербайджанской ССР, согласиться безоговорочно нельзя. Нам представляется, что отсутствие в ТК АР вышеназванных двух оснований может поставить работодателя-собственника (особенно на мелких частных предприятиях) в трудное положение, ибо в числе постоянно работающих будут числиться практически малопригодные работники. Неоправданным является и исключение из числа оснований п.5 ст. 38 КЗоТ Азербайджанской ССР: «Неявка на работу в течение более четырех месяцев подряд вследствие временной нетрудоспособности». Это ставит работодателя в сложное положение, поскольку ст. 79 ТК АР установила, что «трудовой договор не может быть расторгнут по инициативе работодателя в период временной нетрудоспособности работника». Нам понятны

благие намерения законодателя стабилизировать трудовые правоотношения, уменьшить текучесть рабочей силы хотя бы в каких-то пределах за счет сокращения оснований. Это, очевидно, можно, но лишь частично, ибо за внешними показателями занятости будет завуалированная, так называемая скрытая безработица. Думается также, что тяготы безработицы не следует перекладывать на работодателя, обременять его функцией, которую должно и обязано осуществлять само государство.

Стабильность трудового договора и, стало быть, стабильность трудовых правоотношений в некотором смысле необходимая предпосылка устойчивости и правопорядка во всем обществе. Стремясь к стабильности трудовых правоотношений, законодатель закрепляет прежде всего неизменность, т.е. определенность трудовой функции работника. «Перевод работника, – гласит ст. 59 ТК АР, на другую постоянную работу (изменение трудовой функции работника), поручение ему работы по другой профессии, специальности и должности допускается только с согласия самого работника». Из этого общего правила законодатель установил лишь два основных исключения: перевод на другую работу в связи с производственной необходимостью и в целях предотвращения простоев.

В реальной жизни стабильность трудовых правоотношений нередко нарушается, как в силу причин внутреннего порядка, организационно-производственного, так и внешних обстоятельств, т.е. независимо от воли сторон трудового договора (ст. 74 ТК АР), по инициативе самого работника (ст. ст. 69), по взаимному согласию сторон (п. «а» ч. 2 ст. 75). Однако принцип свободы трудового договора проявляет себя не

только при разрыве или аннулировании трудовых правоотношений и не только при заключении трудового договора, когда стороны имеют равную юридическую возможность на добровольной основе договориться об условиях труда в весьма широком диапазоне. Принцип свободы труда и свободы трудового договора, с нашей точки зрения, проявляет себя в период действия трудового договора, т.е. в период нормального функционирования трудовых отношений, являющихся по своей природе длящимися. По нашему мнению, стороны, работодатель и работник, вольны и каждый из них в любое время вправе предложить новые условия, т.е. изменить содержание ранее заключенного трудового договора. Изменение первоначального содержания трудового договора, а также его перезаключение в пределах той же трудовой функции, на том же предприятии можно определить как новацию, т.е. существенные изменения содержания ранее заключенного трудового договора. В ТК АР установлено правило, при соблюдении которого новация будет считаться законной. Оно гласит: «Внесение изменений в трудовой договор осуществляется с согласия сторон. Согласованные изменения включаются в трудовой договор. В случае, когда внесение изменений в трудовой договор невозможно из-за множества пунктов, первичный трудовой договор может быть составлен заново» (ч. 6 ст. 46 ТК АР).

Законодатель, таким образом, стремясь к корреспондирующей взаимосвязи прав и обязанностей сторон трудового договора (контракта), достигает устойчивого баланса сил и баланса интересов как работодателя-собственника, так и наемного работника.

Использованные источники:

1. Аитов Н.А. Технический прогресс и движение рабочих кадров. М., 1972
2. Заславская Т.И. Трудовая мобильность как предмет экономико-социологического исследования. Новосибирск, 1974
3. Молодцов М.В., Сойфер В.Г. Стабильность трудовых правоотношений. М., 1976
4. Ставцева А.И. Правовые вопросы перераспределения рабочей силы. М., 1974.

Qasimov Alish Məmiş oğlu
Ələsgərova Lalə Hacıbala gızı

**ƏMƏK MÜQAVİLƏSİNİN DƏYİŞDİRİLMƏSİ VƏ XİTAM EDİLMƏSİNƏ DAİR ƏSASLARIN
BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ**

XÜLASƏ

Məqalə müasir əmək hüququ elminin problemlərindən birinə – əmək müqaviləsinin dəyişdirilməsi və xitam edilməsi əsaslarının bəzi məsələlərinə həsr edilmişdir.

Gasimov Alish Mamish
Alaskarova Lala Hajibala

**SOME QUESTIONS OF THE ESSENTIALS ON CHANGE AND CANCELLATION
OF EMPLOYMENT CONTRACT**

SUMMARY

The article is dedicated to one of the problems of science of labor law – the questions of the essentials on change and cancellation of employment contract.

Rəyçi: h.ü.e.d., dos. Ə.İ.Hüseynov
Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S.Qurbanov
Daxil olma tarixi: 29.01.2018
Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib
Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Aslanov Zamiq Novruz oğlu,
 hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
 AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
 "Hüquq sahələrinin müqayisəli təhlili şöbəsinin" müdiri
 zamigaslanov@gmail.com

UOT 34: 347.1

SAĞLAMLIQ VƏ ONUN QORUNMASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *sağlamlıq, sağlamlığın mühafizəsi, anlayış, insan həyatı, keyfiyyət göstəricisi, səhiyyə, rifah.*

Ключевые слова: *здоровье, охрана здоровья, понятие, жизнь человека, показатель качества, здравоохранение, благосостояние.*

Keywords: *health, health protection, concept, human life, quality indicator, health care, welfare.*

Sağlamlıq çoxcəhətli, çoxaspektli anlayışdır. O, müxtəlif elm sahələrinin (məsələn, farmakologiya, biologiya, epidemiologiya, psixologiya, psixofiziologiya, tibbi antropologiya, dietologiya, psixiatriya və s.) tədqiqat obyektini kimi çıxış edir.

Sağlamlıq qeyri-maddi nemət kimi hüququn obyektini təşkil edir. Hüquq (o cümlədən tibb hüququ) normaları bilavasitə sağlamlığı bərpa etmək iqtidarında olmasa da, insanların sağlamlığının daha dolğun qorunması (təmin edilməsi) və itirilmiş sağlamlığın bərpası üçün zəruri və əlverişli zəmin yaradır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Nizamnaməsində müəyyən edilmişdir ki, sağlamlıq təkcə xəstəliklərin və ya fiziki qüsurların olmaması deyil, həm də tam fiziki, ruhi və sosial rifahdır. Sağlamlığın ən yüksək səviyyəsinə malik olmaq irqindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, iqtisadi və ya sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq, hər bir insanın əsas hüquqlarından biridir.

Sağlamlığın qorunması insanın normal həyat və fəaliyyəti üçün vacib məsələdir. Sağlam olmadıqda həyatın digər nemətləri bu və ya digər dərəcədə insan üçün əhəmiyyətini itirir. Hər bir fərdin yaşamasının mənası, ətraf aləmi qavraması və əmək qabiliyyəti onun sağlamlığından birbaşa asılıdır. Sağlamlıq insanın elə bir vəziyyətidir ki, onun tam fiziki, psixi və sosial salamatlığını ifadə etməklə, əmək, sosial və bioloji funksiyalarının dolğunluqla yerinə yetirilməsini, optimal iş qabiliyyətini və ictimai fəallığını təmin edir.

Fəlsəfədə sağlamlıq dəyərlər iyerarxiyasının ən yüksək pilləsində yer tutan ali dəyər kimi nəzərdən keçirilir.

Sağlamlıq sözü çox zaman insan həyatının bütün təzahürlərinin hərtərəfli mükəməlliyini ifadə etmək üçün işlədilir.

Sağlamlıq mürəkkəb və çoxsəviyyəli sistem kimi aşağıdakı mühüm tərkib hissələri özündə birləşdirir:

- orqanizmin bioloji xassələri;
- təbii ətraf mühit (landşaft, iqlim, bitkilər aləmi və s.);
- sosial ətraf mühit və sosial həyat şəraiti (elmin, texnikanın, sənayenin, kənd təsərrüfatının, təhsilin inkişaf səviyyəsi, mənzil, qida, ailə-məişət şəraiti) [5, s. 36-41].

Elmi ədəbiyyatda sağlamlıq anlayışının aşağıdakı keyfiyyət əlamətləri fərqləndirilir:

- orqanizmin normal iş fəaliyyəti;
- xəstəliyin olmaması;
- orqanizmin, onun funksiyalarının və ətraf mühit faktorlarının dinamik balansı;

– tam fiziki, ruhi, əqli və sosial rifah halı və s.

Prof. M.N.Əliyev haqlı olaraq göstərir ki, sağlamlıq firavan həyat keçirmək, fiziki, psixi, sosial, mədəni və mənəvi tələbatları təmin etmək üçün vacib olan vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Artıq hazırkı dövrdə sağlamlığın mühüm sosial fenomen olduğunu göstərir. Məhz onun vəziyyətinə, səviyyəsinə əsasən, cəmiyyətin inkişaf və rifah dərəcəsi barədə mühakimə irəli sürülür. İctimai sağlamlığın mənfi tendensiyaları və göstəriciləri mühüm sosial-siyasi problemdir və onun həlli bütün cəmiyyətin səyini tələb edir. Əhalinin sağlamlığı (ictimai sağlamlıq) cəmiyyətin hər bir fərdinin sağlamlığı əsasında formalaşır. Ayrıca bir insanın sağlamlıq vəziyyəti onun özünün və bütövlükdə cəmiyyətin rifahını və tələbatlarını təmin etmək qabiliyyətini müəyyən edir.

İnsanın sağlamlıq vəziyyəti bir çox faktorlarla, daha doğrusu həm səhiyyə sistemindən asılı olan (onlara səhiyyə təsir göstərə bilər), həm də səhiyyənin dəyişdirici təsir göstərə bilmədiyi faktorlar sistemi ilə müəyyən olunur. Sağlamlığa bütün dövlət orqanlarının və ictimai strukturların, ictimai proseslərdə iştirak edən vətəndaşların daimi səyləri nəticəsində nail olunur. Faktiki olaraq burada dövlət (bələdiyyə) hakimiyyəti ilə səhiyyə (ictimai hakimiyyətin bir hissəsi kimi), ictimai və fərdi sağlamlıq arasında qarşılıqlı münasibətlərdən söhbət gedir. Bu qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri fərdin və cəmiyyətin sağlamlıq vəziyyətini müəyyən edir [2, s. 11-12].

1960-cı illərin əvvəllərində demək olar ki, bütün ölkələrdə sağlamlığın dinamikasında mənfi tendensiya müşahidə olunmağa başlamışdı. Tibbi yardımın inkişafı ilə bağlı yeni yanaşma və konsepsiyalara zərurət yaranmışdı. Yeni yanaşma tərzinin mahiyyəti ondan ibarət oldu ki, əhalinin sağlamlığı yalnız səhiyyədən deyil, həm də insanların həyat tərzindən və şəraitindən, onların ictimai və fərdi-davranış xüsusiyyətlərindən, habelə ətraf mühitin vəziyyətindən asılıdır. Qeyd olunan yanaşma bir çox ölkələrdə “Hamı

üçün sağlamlıq” proqramı formasında həyata keçirilir [3, s. 18]. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı “XXI əsrdə hər kəs üçün sağlamlıq” proqramı çərçivəsində aşağıdakı əsas məqsədləri elan etmişdir: sağlamlıqla bağlı ədalətin gücləndirilməsi; sağ qalmaq imkanlarının yaxşılaşdırılması və həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi; beş əsas pandemiya (infeksion xəstəliklər, qeyri-infeksion xəstəliklər, travmatik xəstəliklər və zorakılıq, alkoqolizm və narkomaniya, siqaret çəkmə); müəyyən xəstəliklərin tam və ya qismən aradan qaldırılması (poliomelit və s.); su təchizatı, sanitariya, qida məhsulları və yaşayış yeri ilə bağlı imkanların yaxşılaşdırılması; sağlam həyat tərzinin dəstəklənməsi, qeyri-sağlam həyat tərzinə qarşı durma; kompleks, keyfiyyətli tibbi-sanitar yardımın yaxşılaşdırılması; səhiyyə sahəsində elmi tədqiqatların dəstəklənməsi; qlobal və milli tibbi informasiyanın və epidemioloji nəzarətin tətbiq edilməsi; bütün ölkələrdə “Hər kəs üçün sağlamlıq” siyasətinin hazırlanması, həyata keçirilməsi və monitorinq aparılmasına nail olunması [4].

Respublikanın iqtisadi potensialı artdıqca səhiyyənin inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmış və əhalinin sağlamlığının qorunması problemləri ardıcılıqla öz həllini tapmağa başlamışdır. Respublika əhalisinin sağlamlığının qorunması və tibbi xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün bir sıra zəruri tədbirlər görülmüşdür. Yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizə işində əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanılmışdır və bu sahə praktik səhiyyənin prioritet istiqaməti kimi daim diqqət mərkəzində saxlanılmaqdadır [1].

«Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında» Qanunda sağlamlığın qorunmasına verilən anlayışdan məlum olur ki, əhalinin sağlamlığının qorunması kompleks bir sistemdir və tibbi yardım bu sistemin bir hissəsini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ təsdiq edilməklə yanaşı, dövlətin müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən

səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görməsi, sanitariya-epidemiologiya salamatlığına təminat verməsi, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaratması da təsbit edilir [2, s. 16-17].

Sağlamlığın bir sıra səviyyələri mövcuddur. Onlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- fərdin sağlamlığı;
- qrupun (sosial və etnik qrupun) sağlamlığı;
- regional sağlamlıq (müəyyən bir inzibati ərazi vahidinin əhalisinin sağlamlığı);
- ictimai sağlamlıq (əhalinin, bütövlükdə cəmiyyətin sağlamlığı) və s.

Fərdin sağlamlığı ilə əhalinin (qeyri-müəyyən şəxslər dairəsinin) sağlamlığı anlayışları bir-birindən fərqlənirlər. Bütövlükdə, əhalinin sağlamlığı və insan qruplarının sağlamlığı (ictimai sağlamlıq) bir sıra göstəricilərlə müəyyən olunur: doğum səviyyəsi; ölüm səviyyəsi; xəstəlik səviyyəsi; insanların fiziki və psixi inkişaf səviyyəsi; orta ömür səviyyəsi və s. Həyat keyfiyyəti sağlamlıqla sıx surətdə bağlı olduğundan fərdin fiziki, psixi, sosial rifahının təmin olunma səviyyəsi sağlamlığın göstəriciləri kimi çıxış edə bilər.

İctimai sağlamlığa, həmçinin, bioloji, tibbi və sosial faktorlar da təsir göstərir. Əhalinin sağlamlığı xeyli dərəcədə insanların həyatının sosial şərtlərindən (əmək haqqının miqdarından, əmək şəraitindən, mənzil şəraitindən, qidalanmadan, həyat tərzindən və s.) asılıdır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının mövqeyinə görə əhalinin sağlamlığı sosial keyfiyyətdir və buna görə də ictimai sağlamlığı qiymətləndirmək üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunması tövsiyə edilir:

- ümumi daxili məhsuldan səhiyyəyə ayırmalar;
- ilkin tibbi-sanitar yardımın əlçatanlığı;
- əhalinin immunlaşdırılması səviyyəsi;
- hamilələrin ixtisaslı personal tərəfindən müayinə olunması dərəcəsi;
- uşaqların qidalanma səviyyəsi;
- orta ömür müddəti;

– əhalinin gigiyenik savadlılığı.

XX əsrdə tibb elminin inkişafı sağlamlıq və xəstəlik anlayışlarının mahiyyətinin daha dərinə və kompleks halda təhlili, biologiya, mikrobiologiya, virusologiya, immunologiya sahələrində nailiyyətlər, sinir və endokrin sistemin tənzimlənməsinin öyrənilməsi, irsiyyət və genetikanın inkişafı ilə bağlıdır [6, s. 15].

Sağlamlığın kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikaları mövcuddur. Sağlamlığın kəmiyyəti orqanizmin rezerv (ehtiyat) qüvvəsinin həcmi ifadə edir. Sağlamlığın kəmiyyət xarakteristikası orqanizmin dəyişən ətraf mühit şərtlərinə uyğunlaşması qabiliyyətini də ehtiva edir. Belə uyğunlaşma mexanizmləri nə qədər mükəmməl olarsa, sağlamlıq “ehtiyatı” da bir o qədər çox olar. Burada insanın yaşı faktoru da əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, insan qocaldıqca onun orqanizminin uyğunlaşma qabiliyyəti zəifləyir, xəstəlikləri artır, sağlamlığı azalır.

Sağlamlıq insan həyatının ayrılmaz keyfiyyət göstəricisidir. Sağlamlıq insanın harmonik inkişafını təmin edən zəruri tələbatdır. Sağlamlığın fiziki, psixi, mənəvi-sosial növləri fərqləndirilir. Fiziki sağlamlıq orqanizmin təbii vəziyyəti olub, onun bütün orqan və sistemlərinin normal fəaliyyəti ilə şərtlənir. Psixi sağlamlıq baş beyinin vəziyyətindən asılı olub, təfəkkür səviyyəsi və keyfiyyəti, diqqət və yaddaşın inkişafı, emosional sabitlik dərəcəsi, iradi keyfiyyətlərin inkişafı ilə xarakterizə olunur. Mənəvi-sosial sağlamlıq insanın sosial (cəmiyyət daxilində) həyatının əsasını təşkil edən mənəvi prinsiplərlə müəyyən olunur. Məsələn, normal həyat tərzinə zidd vərdislərdən uzaq insan mənəvi-sosial cəhətdən sağlam insan hesab oluna bilər.

Sağlamlıq obyektiv olaraq antropoloji, kliniki, fizioloji və bioloji göstəricilərin məcmusu üzrə cins-yaş faktoru, habelə iqlim və coğrafi şərtlər nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Sağlamlıq kimi dərin subyektiv anlayışın əhəmiyyəti və məzmunu insandan-insana və ya ölkədən-ölkəyə əhəmiyyətli

dərəcədə fərqlənə bilər. “Sağlamlıq” anlayışı müəyyən mənada şərti və nisbi anlayışdır. Sağlam insanların bədənlərinin kimyəvi tərkibində, orqanlarının fəaliyyətində fərdi xarakterli fərqli xüsusiyyətlər özünü göstərə bilər. Bəzən sağlam və xəstə insan fərqləndirmək çox çətin olur. İnsan orqanizmi müəyyən pozulmalara (zədə izləri, çapıqlar və s.) məruz qalsa da, ona qarşı irəli sürülən tələbləri təmin edir və bütün funksiyalarını

yerinə yetirə bilər. Buna görə də belə hallarda “praktiki sağlamdır” termini istifadə olunur.

Beləliklə, sağlamlığın qorunması hər kəsin fiziki və psixi sağlamlığının möhkəmləndirilməsinə, uzunmüddətli həyat fəallığının təmin edilməsinə, səhhətin pozulması ilə əlaqədar tibbi yardım göstərilməsinə yönəldilmiş siyasi, iqtisadi, hüquqi, sosial, mədəni, elmi, tibbi, sanitariya-epidemioloji tədbirlər sisteminin məcmusundan ibarətdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası / http://www.president.az/files/future_az.pdf
2. Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasında tibb hüququnun nəzəri aspektləri. Monoqrafiya. Bakı: “VƏTƏNOĞLU” NP MMC, 2016, 280 s.
3. Баженов А.М. Социология здравоохранения. Учебное пособие. М.: ЦСП 2015, 271 с.
4. Будаев С.Д. Концепция охраны здоровья населения и развития системы здравоохранения на современном уровне // Вестник Бурятского Госуниверситета, 2009, № 12, с. 36-41
5. Колоколов Г.Р., Махонько Н.И. Медицинское право. Учебное пособие. М.: Дашков и К, 2012, 452 с.
6. Медицинское право. Курс лекций /Под ред. Л.Н. Плеханова. Новосибирск: Изд- во СибАГС, 2015, 154 с

Асланов Замиг Новруз оглу

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗДОРОВЬЯ И ЕГО ОХРАНЫ

РЕЗЮМЕ

В этой статье анализируются понятие здоровья и его охраны. Автор характеризует здоровье как неотъемлемый показатель качества жизни человека и существенное требование, которая обеспечивает гармоничного развития человека и дает другое понимание охраны здоровья.

Aslanov Zamig Novruz

SOME QUESTIONS OF HEALTH AND ITS PROTECTION

SUMMARY

The article presents analysis of the concept of health and its protection. The author characterizes health as an integral indicator quality of human life and the essential requirement which provides harmonious development of the person and gives other understanding of health protection.

Рәуфи: h.ü.e.d., prof. M.N. Əliyev

Тәқдим едән: h.ü.e.d., prof. A.M. Qasımov

Daxil olma tarixi: 30.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 24.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Əliyev Nazim Kazım oğlu,
hüquq üzrə elmlər doktoru,
AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi

UOT 34: 343.6

TİBB İŞÇİLƏRİNİN PEŞƏ CİNAYƏTLƏRİNƏ GÖRƏ MƏSULİYYƏTİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ: QANUNVERİCİLİYİN İNKİŞAF TARİXİ KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: cinayət qanunu, peşə cinayətləri, tibb işçiləri, tarixi metod, hüquqi tənzimlənmə, cinayət məsuliyyəti.

Ключевые слова: уголовный закон, профессиональные преступления, медицинские работники, исторический метод, правовое регулирование, уголовная ответственность.

Keywords: criminal law, professional crimes, health workers, historical method, legal regulation, criminal liability.

Tarixi yanaşma idrakın əsasını təşkil edən mühüm metodlardan biri sayılır. Belə ki, keçmişə öyrənmədən gercəklikdə baş verən hadisə və proseslərin mahiyyətini dərk etmək, inkişafın düzgün istiqamətini müəyyən etmək çətin olur, gələcək haqqında təsəvvürlər tam aydın olmur. Görkəmli şəxsiyyətlərin bu barədə dəyərli fikirləri vardır. Bunlardan A.I.Gertsen demişdir: «Biz keçmişə dərk etməklə müasirliyi aydınlaşdırırıq, olub keçmişlərin mahiyyətinə dərindən vardırıqca, gələcəyin mənasını başa düşürük, keçmişə baxaraq irəliyə

gedirik». N.Q.Çernişevskiyə görə tarixi olmayan predmetin nəzəriyyəsi ola bilməz; nəzəriyyəsi olmayan predmetin isə tarixi haqqında fikir yürüdülməyə ola bilməz, çünki bu zaman predmet, onun əhəmiyyəti və sərhədləri haqqında hələ anlayış mövcud olmur. Tarixin mükəmməl öyrənilməsi nəzəriyyənin təkmilləşməsinə xidmət edir. İnsanlar faktları öyrəndikcə və onlardan nəticə çıxardıqca, tarix ilə nəzəriyyə arasında bu cür qarşılıqlı faydalı əlaqə sonsuzadək davam edəcəkdir [21, s. 3, 6]. Akademik B.M.Kedrov isə yazmışdır ki, keçmişin öyrənilməsi müasir dövrün başa düşülməsi, gələcəyin qabaqcadan görülməsinin vasitəsi ola bilər və olmalıdır. Bu, elmin tarixinin başlıca olması da, əsas vəzifələrindən biridir» [15, s. 81].

Beləliklə, hər bir mövzunun inkişaf perspektivinin müəyyən edilməsi onun tarixi öyrənilmədən, bu sahədə toplanmış təcrübə, əldə olunmuş nailiyyətlər, mövcud çatışmazlıqlar təhlil olunmadan və bunları nəzərə almadan mümkün deyildir. Odur ki, hər hansı bir növ cinayətlər üzrə qanunvericiliyin inkişaf tarixinin öyrənilməsi təkcə həmin növ cinayətlərlə mübarizəyə dair qanunvericilik

normalarının necə yaranması və formalaşmasının öyrənilməsi, müsbət təcrübənin ümumiləşdirilməsi üçün faydalı deyildir, həm də bu sahədə qüvvədə olan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və inkişafı üçün əhəmiyyətlidir. Tarixi yanaşma metodu, həmçinin, qanunvericiliyin təkamülündə sabit meyllərin aşkar olunmasına imkan verir. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi daimi proses olduğundan, tarixi metod bu zaman «velosepidi yəni icad etmək» haqqında deyil, ondan daha səmərəli istifadə etmək haqqında düşünməyə sövq edir [16, s. 17]. Bu baxımdan qanunvericilikdə tibb işçiləri tərəfindən törədilən cinayətlərlə mübarizə tarixinin tədqiqinin təkcə nəzəri deyil, həmçinin, praktiki əhəmiyyəti vardır.

Tarixi yanaşma metodu hadisə və proseslərin öyrənilməsində müntəzəmliyə, ardıcılığa və sistemliliyə riayət olunmasını tələb edir. Odur ki, tibb işçilərinin peşə fəaliyyəti ilə bağlı törədilən cinayətlərlə mübarizə tarixinin cinayət qanunvericiliyi və nəzəriyyəsinin ümumi inkişaf tarixi kontekstində öyrənilməsi məqsəduyğundur. Tarixilik metodunun başlıca şərtlərindən biri, həmçinin, tədqiqatın mərhələlər (tarixi dövrlər) üzrə aparılmasıdır. Tarixi dövrlərin təsnifatı zamanı isə cəmiyyət və dövlətin inkişafında mühüm siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni dəyişikliklərin baş verməsinə gətirib çıxaran hadisələr əsas götürülür.

Məlum olduğu kimi, ölkəmizin ərazisi insanların ən qədim yaşayış və dövlət qurumlarının olduğu məskənlərdən biridir. Tarixi materiallar ilə Azərbaycanda hələ bir neçə min il bundan əvvəl yaşamış insanların tibbi biliklərə malik olmaları sübut olunur. Belə ki, Çalağantəpədə aparılmış arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış insan kəlləsinin arxa tərəfində oval formada bir dəlik aşkar edilmişdir. Mütəxəssislərin fikrincə, bu, miladdan əvvəl VI - V minilliklərdə aparılmış cərrahiyyə əməliyyatının izləridir. Əməliyyat çınqıl daşından hazırlanmış skalpellə yerinə yetirilmişdir [8].

Ölkəmizin ərazisində miladdan əvvəl yaranmış və bizim eramın əvvəllərində mövcud olmuş Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya dövlətlərində hüququn ilkin mənbəyini bu dövlətlərin ərazisində yaşayan tayfaların adətləri, sonralar isə həmçinin, zər-düştiliyyənin müqəddəs kitabı olan Avesta, kilsə qanunları, çar və şahların sərəncamları təşkil etmişdir. Avestaya görə dünyanın birinci həkimi Trita olmuşdur və o, insanlara 9999 dərman bitkisinin xeyri və istifadə yolları haqqında məlumat vermişdir. Cərrahiyyə, dərman otları və sehrbazlıq əsas müalicə metodları sayılmışdır. Avestada həkimin hər müalicə növünə görə alacağı məbləğ də müəyyənləşdirilmişdir. Maraqlıdır ki, bu məbləğ xəstənin maddi durumu ilə əlaqələndirilmişdir. Varlılar müalicəyə görə daha çox, kasıblar isə daha az pul ödəyirdilər. Ödənişlər təkcə pulla deyil, mal-qara, at, kənd təsərrüfatı ərzaqları ilə də həyata keçirilmişdir. Alban tarixçisi Moisey Kalankatuklu özünün “Alban tarixi” əsərində ölkədə mövcud olmuş vacib peşələrin sırasında həkimliyin də adını çəkmişdir [8].

Qədim Azərbaycan hüququna görə (erkən feodalizm dövrü də daxil olmaqla, yəni ta VII əsrə kimi, cinayətlərin növləri aşağıdakılardan ibarət olmuşdur: a) dövlət və din əleyhinə olan cinayətlər; b) şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər; c) əmlak əleyhinə olan cinayətlər; ç) mənəviyyət əleyhinə olan cinayətlər; d) təbiət (torpağın, suyun, odun və s.) əleyhinə olan cinayətlər. Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərə insanın həyat və sağlamlığına yönələn cinayətlər ilə yanaşı, həkimlər tərəfindən edilən müvəffəqiyyətsiz müalicələr də (cərrahiyyə, abort və s.) aid edilmişdir [7, s. 31].

VII – IX əsrlərdə ölkəmiz ərəb xilafətinin hakimiyyəti altında olmuşdur. Bu dövrdən ta XIX əsrin axırlarına kimi Azərbaycanda hüququn əsas mənbəyini şəriət təşkil etmişdir. Beləliklə, uzun bir tarixi dövr ərzində ölkəmizdə digər növ hüquq münasibətləri

kimi, cinayət hüquq münasibətləri də müsəlman hüququ ilə tənzimlənmişdir. Ona görə də bu hüquq sistemində tibbi fəaliyyət sahəsində törədilən neqativ əməllərə görə məsuliyyətin həlli məsələsinə, qısa da olsa, diqqət yetirməyimiz zəruridir. Məlum olduğu kimi, müsəlman hüququnda hüququn sahələrə bölgüsü olmamışdır. Onun nəzəri əsası və əsas mənbəsi Quran sayılır. Quranın yalnız 2, 4 və 5-ci surələrində hüquqi normalara geniş verilmişdir, digər surələrində isə hüquqi normalar çox azdır. Orta əsrlər şərqində tibb və əczaçılıq tarixini tədqiq etmiş azərbaycanlı tarixçi alim F.U. Ələkbərli ərəb xilafəti ərazisində “islam”, yaxud “yunan-ərəb” təbabəti adlandırılmış ümumi tibb məktəbinin (cərəyanının) formalaşdığını göstərmişdir. Müəllifə görə, dünyəvi cərəyan olan islam təbabətini səciyyələndirən əsas müddəalar aşağıdakılardır: 1) dünyanın dörd ünsürdən (su, hava, od, torpaq) ibarət olması; 2) dörd ünsürün dörd keyfiyyətə malik olması (istilik, soyuqluq rütubət, quruqluq); 3) canlı məxluqların dörd mayedən ibarət olması - qan, sarı öd (səfəra), qara öd (sövda) və selik; 4) bütün məxluqların və əşyaların xüsusi məzaca malik olması; 5) anatomiya və fiziologiya ilə bağlı eyni təsəvvürlərin olması; 6) müalicə üsullarının təxminən eyni olması; 7) dərmanların və onların hazırlanma üsullarının eyni olması [9].

İslamda insan həyatı və sağlamlığı toxunulmaz sayılır. Qurani-Kərimin ən-Nisa surəsinin 92-ci ayəsində buyrulur: «Heç bir möminə başqa bir mömini öldürmək yaraşmaz. Bu səhvən (xəta üzündən) olduqda müstəsnadır. Hər kəs bir mömini səhvən öldürərsə, o zaman o, mömin bir qul azad etməli və öldürülmüş şəxsin ailəsi qanbahasını sədəqə olaraq bağışlamadıqda, onlara (ölən şəxsin varislərinə) tam şəkildə qanbahası verməlidir. Əgər öldürülən şəxsin özü mömin olduğu halda, sizə düşmən olan tayfadandırsa, o vaxt öldürən şəxs mömin bir qul azad etməlidir. Əgər öldürülən şəxs sizinlə əhd (müqavilə) bağla-

mış bir tərəfdən olarsa, o zaman onun ailəsinə qanbahası verməklə bərabər, mömin bir qulu dəxi azad etmək lazımdır. Hər kəs azad etməyə qul tapa bilməsə, o, Allah tərəfindən tövbəsinin qəbul edilməsi üçün bir-birinin ardınca (arası kəsilmədən) iki ay oruc tutmalıdır. Allah hər şeyi biləndir və hikmət sahibidir!» [12, s. 92]. Törədilən hər bir qətl əməlinə görə mömin qulun azad edilməsi islamın quldarlığı mühakimə etməsini göstərir. Mömin qulun azad edilməsi möminin öldürülməsinə kompensasiya sayılır, bununla ona öldürülmüş möminin əvəzinə həyat verilir. Öldürülmüş şəxsin ailəsinə qanbahasının ödənilməsi isə onun qohumlarının kədərinin azaldılması, maddi itkilərinin yerinin doldurulması məqsədini daşıyır. Beləliklə, islama görə qəsdən törədilən qətlə görə ölən qohumları (varisləri) qatili bağışlaya bilər və ya qətl üstündə ondan qan bahası – diyə tələb edə bilərlər. Qəsdən törədilməyən qətl üstündə isə ölən qohumları təqsirkarı, ümumiyyətlə, öldürə bilməzlər, yalnız qan bahası ala bilərlər. İslam bununla, bir tərəfdən, insan həyatının müdafiəsi üçün cəmiyyəti bu növ əməllərdən çəkindirir, digər tərəfdən, insanlara mərhəmət və bağışlamaq kimi keyfiyyətlərini göstərmək imkanını verir.

Qurani-Kərimin Bəqərə surəsinin 195-ci ayəsində buyrulur: “Öz əlinizlə özünüzü təhlükəyə atmayın”. Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.s.) buyurmuşdur: “İki nemət vardır ki, insanların çoxu bu haqda aldanmışdır. Bunlardan biri sağlamlıq, digəri isə boş vaxtdır”. Rəsulullahə görə xəstəlik gəlməmiş sağlamlığınızın qədrini bilin. Xəstəlikdən qorunmaq, sağlam həyat tərzini sürməyə çalışmaq dini vəzifə sayılır. Hz. Peyğəmbər (s.ə.s.) bunun ardınca buyurmuşdur: “Bir yerdə vəba olduğunu eşidəndə ora getməyin. Olduğunuz yerdə vəba olduqda isə oradan çıxmayın”. Sağlamlığın qorunması sahəsində həkimlərin və tibb elminin rolunun mühüm olduğunu göstərən digər hədislər də vardır. Məsələn, deyilir ki, ölümdən başqa elə bir xəstəlik yox-

dur ki, müalicəsi olmasın, yetər ki, dərmanını tapasınız. Uca Yaradan şəfasını yaratmadığı heç bir xəstəlik endirməmişdir. Ey Allahın bəndələri, dərmlərinizə dərman axtarın! [11].

Tibb elminin dünya elmləri sırasında özünəməxsus yeri vardır. Şafii məktəbinin yaradıcısı demişdir ki, halal və haramı bildiren elmdən sonra, tibb elmindən faydalısını tanımıram. “Nə zərər vermək var, nə də zərər görmək” – islam dininin əsasını təşkil edən əsas postulatlardan biri məhz budur. Bu baxımdan tibb peşəsinin faydası nə qədər çoxdursa, məsuliyyəti də bir o qədər böyükdür. Rəsulullah (s.ə.s.) buyurmuşdur: “Həkim olmadığı bəlli ikən, həkimlik edən məsuliyyət daşır”. Bu barədə islamın məşhur alimlərinin də dəyərli fikirləri vardır. İbn əl-Qeyyim demişdir: “Həkimin mənəvi və psixoloji problemlər, bunların müalicəsinə dair biliklərə yiyələnməsi vacibdir. Çünki fiziki hərəkətlər, qəlb və ruh arasında əlaqənin olması çox yaxşı məlumdur”. Əl-Xəttabi demişdir: “Həkim, əgər həddi aşaraq pasiyentin ölümünə səbəb olarsa, buna görə məsuliyyət daşır və hər kim elmi olmadığı halda həkimlik etsə, o, həddi aşmış sayılır”. İbn Rüşd əl-Hafizə görə həkim etdiyi səhvə görə qanbahası ödəməlidir, çünki bu xəta qəsdən törədilməyən cinayətlər qrupuna aiddir. Bu məsələdə Muhəmməd Əbu Zəhranın mövqeyi daha bütöv olması ilə diqqəti cəlb edir. O, hesab etmişdir ki, insanın həyatının, yaxud bədən üzvünün itirilməsi ilə nəticələnən səhvlərin həkimin savadsızlığı, yaxud səhlənkarlığı üzündən baş verdiyinin müəyyən edilməsi asan məsələ olmadığından, hüquqşünaslar arasında həkimin bundan ötrü cərimə ödəməli olması ilə bağlı vahid mövqə yoxdur. Bir mövqeyə görə, həkimə yol verdiyi xəta üstündə cərimənin tətbiqi onu riskə getməyərək bu xəstəliyi müalicə etməkdən çəkindirə bilər. Digər tərəfdən, səhvlər bəzən insanların həyatını xilas etməyə olan güclü istəkdən irəli gəlir və xoş niyyətli həkimin cəzalandırılması məqsəduyğun

deyildir. Başqa bir mövqeyə görə isə insanın ölümünə və ya sağlamlığının itirilməsinə səbəb olmuş əməl ciddi şəkildə qiymətləndirilməlidir. Səlahiyyət və səriştəsi olmadığı halda, fəsadlarının nə ola biləcəyini dərk etmədən, tamah niyyəti ilə xəstəyə müdaxilə edilməsi, habelə səlahiyyətli və səriştəsi olan həkimin pasiyentin müayinə və müalicəsi zamanı səhlənkarlıq etməsi yolverilməzdir. Tibb təhsili olmayan şəxsin pasiyentə müalicə təklif etməsi haram sayılır. Tibbi savada malik olmayan şəxs pasiyentə təbabət sahəsində elmi olması ilə bağlı yanlış məlumat verərsə və apardığı müalicə nəticəsində pasiyent vəfat edərsə və ya ona zərər dəyərsə, təqsirkar vurduğu zərərin əvəzi olaraq qanbahası ödəməlidir. Pasiyentin onun müalicəsinə razılıq verməsi qisas hüququnun tətbiqində qeyri-müəyyənlik yaradır. Özünü həkim kimi təqdim etmiş şəxsdən, onun həkim olmadığını bilə-bilə, müalicə almasına razılıq vermiş və nəticədə sağlamlığına zərər dəymiş pasiyent əslində aldadılmadığından, bu əməl məsuliyyət yaratmır [10].

Ümumiyyətlə, islam dünyasının bəşər sivilizasiyasının zirvəsini təşkil etdiyi X - XIV əsrlərdə həkimlə pasiyent arasında münasibətlərin tənzimlənməsinin təməl prinsipləri müəyyən edilmişdir. Fikrimizcə, İspaniyadan Hindistana qədər uzanan böyük bir ərazi boyunca yerləşən müxtəlif xalqların vahid bir dövlət - ərəb xilafəti tərkibində birləşməsi, bir-biri ilə ünsiyyətdə olması da buna öz təsirini göstərmiş, həmin dövrdə elmlərin və mədəniyyətlərin inkişafına gətirib çıxarmışdır.

1828-ci il 10 fevral Türkmənçay müqaviləsi ilə Şimali Azərbaycanın Rusiya İmperiyası tərəfindən ilhaqı rəsmiləşdirilmiş və bundan sonra ölkəmizin dini hüquq sistemindən dünyəvi hüquq sistemə keçidi başlanmışdır. Azərbaycanda xanlıqların ləğv edilib əyalətlərə çevrilməsi ilə yanaşı, imperiyanın cinayət qanunvericiliyi də təcridən tətbiq edilmişdir. Odur ki, Rusiya qanunveri-

ciliyi tarixində tibb işçilərinin peşə cinayətlərinə görə məsuliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi vəziyyətinə, qısa da olsa, baxış keçirməyimiz məqsəduyğun olar.

İlk növbədə, qeyd edək ki, Rusiyada tibbi fəaliyyətin müxtəlif növləri mövcud olmuşdur. Belə ki, X - XV əsrlərdə ölkədə tibbi fəaliyyət üç növ üzrə aparılmışdır: 1) monastr təbabəti; 2) dünyəvi (şəhər) təbabəti; 3) xalq təbabəti. Monastr təbabəti Vladimir Svyatoslavın “Kilsə Nizamnaməsi”, dünyəvi təbabət “Rus Pravdası”, xalq təbabəti isə mənəvi-etik norma və adətlər ilə tənzimlənmişdir [13, s. 67]. XV - XVII əsrlərdə Rusiyada tibbi fəaliyyətin həyata keçirilməsinə münasibət tədricən dəyişir, dövlət təbabəti xalq təbabətini və monastr təbabətini sıxışdırmağa başlayır. 1497 və 1597-ci il Qanunnamələrində həkim səhvləri üstündə məsuliyyət nəzərdə tutulsa da, 1716-cı il Hərbi Nizamnaməsində bu məsuliyyət daha sərtləşdirilmiş, həkimin şəxsi keyfiyyətlərinə dair bəzi tələblər irəli sürülmüş (təcrübəsinin, xoş rəftarının olması və s.), peşə hüquq pozuntuları cinayət kimi qiymətləndirilmişdir. Rusiyanın 1857-ci il tarixli Tibb Nizamnaməsi ilə müvafiq qanunvericiliyə əsaslı dəyişikliklər gətirildi. Universitet və hərbi tibb akademiyası təhsili olmayan həm Rusiya təbəələrinin, həm də xarici ölkə vətəndaşlarının tibb və baytarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa hüquqları yox idi. Rusiyada həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən xarici ölkə vətəndaşları üçün rus dilini bilmək şərt kimi müəyyən edilmişdi. Nizamnamənin 88-ci maddəsinə əsasən, həkim, cərrah və mama bilməyərəkdən aşkar, mühüm və ya mühüm olmayan səhvə yol verdikdə, onun tibbi fəaliyyəti yenidən təcrübə keçməsi və lazımı səviyyədə biliyinin olmasını təsdiq edən şəhadətnaməni aldığı müddətə dayandırılırdı [17, s. 54].

Lakin tibb işçilərinin peşə cinayətlərinə görə məsuliyyəti bu Nizamnamə ilə deyil, 1845-ci il Cinayət və İslah cəzaları haqqında Qanunnaməsi ilə tənzimlənmişdir. 1845-ci il

Qanunnaməsinin mühüm xidməti Rusiya cinayət qanunvericiliyini ilk dəfə Ümumi və Xüsusi hissə formalarında sistemləşdirməsi olmuşdur. İri həcmli (2224 maddə) və kazual xarakterli olan bu Qanunnamə forma və məzmun etibarını ilə feodal-monarxiya sosial-sinfi mahiyyətli, mühafizəkar hüquqi akt olmuşdur. Qanunnamənin 7-ci bölməsi “Tibb nizamnamələrinin pozulması” adlanmışdır. Burada həkimlik zamanı aşkar, az və ya mühüm əhəmiyyətli səhvlərin edilməsi (870-ci maddə), qanunla müəyyən edilmiş tələblərə cavab verməyən şəxslərə tibb fəaliyyəti ilə məşğul olmağa icazənin verilməsi (871-ci maddə), həkimin, mamanın xəstəyə baxmaq üçün gəlməməsi və vəzifəsini icra etməməsi (872 - 874-cü maddələr), maddi imkanı olmayan xəstələrdən müalicəyə görə pul istənilməsi, digər xəstələrdən isə qanunla müəyyən edilmiş məbləğdən artıq pul istənilməsi (876-cı maddə), qanunsuz olaraq dölün bətdən xaric edilməsi, yaxud mamanın eybəcər uşağın doğulması və ya doğuş edən qadının ölməsi barədə xəbər verməməsi (877-880-ci maddələr) əməlləri üstündə məsuliyyət müəyyən olunmuş və bu əməllərin törədilməsinə görə töhmətin verilməsi, tövbə üçün kilsəyə göndərilməsi, yenidən tibbi təcrübə keçməsi və lazımı səviyyədə biliyinin olmasını təsdiq edən yeni şəhadətnaməni aldığı müddətə tibbi fəaliyyət ilə məşğul olmağa qadağanın qoyulması kimi cəza növləri nəzərdə tutulmuşdu. Təhlükəli, zərərli maddələrin saxlanması, satılması qaydalarının pozulması üstündə (890, 891-ci maddələr) 300 rubladək cərimə, bu maddələrin ticarəti ilə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və ya iki aydan dörd ayədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən olunmuşdu [18, s. 66-68].

1861-ci ildə Rusiyada təhkimçilik hüququnun ləğv edilməsi ölkənin ictimai-iqtisadi quruluşunda əsaslı dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olan silsilə islahatların həyata keçirilməsini şərtləndirdi. İslahatların mü-

hüm hissəsi məhkəmə-hüquq sahəsini əhatə edirdi (1864-cü il islahatı). Nəticədə məhkəmələrin inzibati hakimiyyətə tabeçiliyi ləğv edilərək yalnız qanuna tabe olmaları, prokurorluğun və prosesual fiqurlar kimi müstəntiqin və vəkilliyin müstəqilliyi müəyyən edildi. Lakin 1845-ci il Qanunnaməsi geriliyi üzündən açıq aşkar həmin dövrün yeni sənaye, aqrar və məhkəmə islahatları ilə ziddiyyət təşkil edirdi, ölkədə yaranmaqda olan kapitalist münasibətlərinin tələblərinə cavab vermirdi. Rusiyada XIX əsrin 60-70-ci illərindən həyata keçirilən burjua islahatlarına uyğun olaraq Qanunnaməyə 1866 və 1885-ci illərdə dəyişikliklərin edilməsinə baxmayaraq, yenə də burjuazianın deyil, ilk növbədə, feodal sinfinin mənafeyini müdafiə edirdi. Qanunnamə, həmçinin, Rusiyada yaranmış inqilabi şərait ilə mübarizəyə uyğun deyildi. Ona görə də III Aleksandrın dövründə yeni qanunnamənin hazırlanması işinə başlandı. Bu məqsədlə 30 aprel 1881-ci ildə Rusiya Ədliyyə naziri D.N.Nabokovun rəhbərliyi altında xüsusi komissiya yaradıldı. Komissiyanın tərkibinə N.S.Taqansev, İ.Y. Foymitski kimi məşhur kriminalist alimlər daxil edildi. Yeni qanunnamənin layihəsi 1885-ci ilin axırları üçün demək olar ki, hazır idi. Layihə alman və fransız dillərinə tərcümə edilərək rəy üçün həmin ölkələrin alimlərinə, o cümlədən təcrübəli işçilərə göndərilmişdi. Layihəyə daxil olmuş irad və təkliflər 5 cildə çap olunmuşdu. Buna baxmayaraq, Rusiya hökmdarı II Nikolay 1895-ci ildə layihəni yenidən təftiş üçün Ədliyyə Nazirliyinə göndərdi. 1898-ci ildə Rusiya Dövlət Dumasında qanunnamə layihəsinin müzakirələrinə başlandı. 1903-cü ilin fevralında Dövlət Dumasının ümumi iclasında layihənin əksər normaları hər hansı dəyişiklik olmadan təsdiq edildi, 17 mübahisəli məsələ həll olunması üçün Rusiya İmperatoru II Nikolaya təqdim olundu. 22 mart 1903-cü ildə II Nikolay Qanunnaməni təsdiq etsə də, onun qüvvəyə minməsi bu haqda müvafiq qərarın qəbul edilməsi müddətində

təxirə salındı və nəticə etibarlı ilə qanunnamə bütöv şəkildə ölkə ərazisində qüvvəyə minmədi. Lakin onun ayrı-ayrı bölmələri, o cümlədən inqilabi hərəkata və nümayişçilərə qarşı istifadə olunması üçün siyasi cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normaları ölkə ərazisində tətbiq edilmişdir.

1903-cü il Cinayət Qanunnaməsinin Rusiya qanunvericilik sisteminin kapitalizm cəmiyyətinin inkişafına uyğunluğunun təmin edilməsi istiqamətində atılan ilk addım olduğunu qeyd etmək lazımdır. 1917-ci il Oktyabr inqilabından sonra Qanunnamə Polşa, Latviya, Estoniya və Litvada qüvvədə olmuşdur. 1903-cü il Qanunnaməsi bundan əvvəlki qanunnamələrlə müqayisədə həm hüquq texnikası, həm də cinayət hüquq institutlarının ifadə edilməsi nöqtəyi nəzərindən daha mükəmməl sənəd olmuşdur. Əbəbiyyatlarda göstərilir ki, bu Qanunnamə Avropa cinayət məcəllələrinin təsirini özündə əks etdirməklə, o dövrün cinayət hüququ nəzəriyyəsi səviyyəsində olmuşdur [6, s. 54]. 687 maddədən ibarət olan 1903-cü il Cinayət Qanunnaməsinin ümumi hissəsinin normaları «Cinayət əməlləri və cəzaları» adlanan I fəsilə təsbit olunmuşdur (72 maddədə). Qanunnamənin Xüsusi hissəsinin bir sıra cəhətlərə, o cümlədən hüquq texnikasının səviyyəsinə görə Ümumi hissədən geri qaldığı qeyd edilməlidir. Əsas qüsur cinayət-hüquqi normaların kazuallığı və blanketliyi ilə bağlı olmuşdur. Xüsusi hissə 611 maddədən, 36 fəsildən (II – XXXVII) ibarət olmuşdur. Burada tibb işçilərinin peşə cinayətlərinə görə məsuliyyəti, ümumən, 1845-ci il Qanunnaməsində olduğu kimi tənzimlənsə də, müəyyən fərqli cəhətlər də olmuşdur. Belə ki, 1903-cü il Qanunnaməsində xəstəyə kömək göstərməmə və ya onun sağlamlıq vəziyyəti barəsində bilə-bilə yalan rəy vermə, həkimin qanunla peşəkar fəaliyyət üzrə müəyyən edilmiş qaydalara riayət etməməsinin ehtiyatsızlıqdan şəxsin ölümünə səbəb olması əməlləri kriminallaşdırılmışdır [19].

Yeri gəlmişkən, Rusiyanın inqilabaqədərki qanunvericiliyində tibb işçilərinin peşə cinayətlərinə görə məsuliyyət məsələlərinin həllində prosesual problemin olduğunu qeyd etmək lazımdır. Belə ki, qanunla tibbi xidmətin və ya tibbi şüaranın rəyi olmadan istintaqı tamamlanmış cinayət işləri üzrə məhkəmə baxışının həyata keçirilməsinə icazə verilməmişdir.

1917 – 1920-ci illərdə Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi, imperiya ərazisində vətəndaş müharibəsinin gətməsi prosesləri fonunda Azərbaycan xalqının siyasi və dövlətçilik şüurunun təşəkkülü prosesi daha da sürətlənmiş və belə bir tarixi şəraitdə 1918-ci ilin mayın 28-də Azərbaycanın müstəqil dövlət elan olunması haqqında qərar – «İstiqlal Bəyannaməsi» qəbul olunmuşdur. Lakin Azərbaycanda da, Rusiyada fevral inqilabından sonra olduğu kimi, iki hakimiyyətlik yaranmışdır: «Bakı Xalq Komissarları Soveti», sonra isə «Sentrokaspi» diktaturası hökumətləri Bakıda, ADR hökuməti isə Gəncədə yerləşmişdir. Bu dövrdə Azərbaycanda qanunvericilik ictimai-siyasi situasiyaya uyğun olaraq parəkəndə, dağınıq halda olmuşdur. Bakı Soveti qanunvericilik fəaliyyətində Rusiyada hakimiyyətə gəlmiş sovetlərin aktlarını əsas götürmüşdür. ADR-in Gəncədən Bakıya köçüb, öz hakimiyyətini Azərbaycanın bütün ərazisinə tətbiq etməsi 1918-ci ilin sentyabrın 17-də baş vermişdir. ADR parlamentində Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin, əsasən,, başlıca istiqamətləri müəyyən edildiyindən, cinayət qanunvericiliyinin vahid normativ aktı yaradılmamışdır. ADR-də həm qanunverici, həm də icraedici hakimiyyəti müvəqqəti öz əlinə alan Nazirlər Şurası 23 iyun 1918-ci il tarixli qərarla Rusiya və Zaqafqaziya Seyminin qanunlarının ADR ərazisində müvəqqəti olaraq qüvvədə qalmasını təsbit etmişdir [7, s. 308].

Sovet hakimiyyəti dövründə ideoloji təsirin olmasına baxmayaraq, cinayət və cəza haqqında təlimin, habelə ayrı-ayrı növ cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən

qanunvericiliyin inkişaf etdiyini inkar etmək mümkün deyildir. Tarixi inkişafın hər bir yeni mərhələsində ideya və nəzəriyyələr boş yerdə deyil, əvvəlki dövrlərin ideya materialları üzərində yaranır. İctimai şüurun bütün sahələrində olduğu kimi, hüquqi düşüncə də bu cür formalaşır və inkişaf edir. Qanunvericiliyin yarandığı və inkişaf etdiyi şəraiti (dövrü) nəzərə almadan cinayət hüquq nəzəriyyəsini, qanunvericilik və hüquqtətbiqetmə fəaliyyətini uğurla inkişaf etdirmək mümkün deyildir. Ona görə də sovet hakimiyyətinin qurulduğu Azərbaycan Respublikasının ilk məcəllələşdirilmiş cinayət-hüquqi aktında tibb işçilərinin peşə cinayətlərinə görə məsuliyyətin tənzimlənməsi vəziyyətinin öyrənilməsi üçün həmin məcəlləyədək qəbul olunmuş cinayət-hüquqi aktların məzmununa nəzər yetirməyimiz məqsədəuyğun olar. Belə ki, Rusiyada 1917-ci il Oktyabr inqilabından sonra hakimiyyətə gəlmiş bolşeviklər əvvəlcə çarizmdən miras qalmış qanunlardan imtina etdilər. Lakin yeni hüquq sistemini qısa zaman ərzində yaratmaq mümkün olmadığından, 1917-ci ilin noyabrında və 1918-ci ilin martında məhkəmələr haqqında verilmiş 1 və 2 nömrəli dekretlər ilə çar Rusiyasının inqilabi hökumət tərəfindən ləğv olunmamış və inqilabi hüquqi düşüncəyə zidd olmayan qanunlarından istifadə olunmasına icazə verildi. Eyni zamanda, inqilabi hüquqi düşüncə hüququn ümumi prinsiplərini əvəz etməyə başladı.

Məlumdur ki, inqilabaqədərki Rusiya cinayət hüququnda klassik hüquq məktəbinin müddəaları üstün mövqeyə malik olmuş və 1903-cü il Cinayət Qanunnaməsi də bu məktəbin prinsiplərinə uyğun hazırlanmışdır. Ona görə sovet hakimiyyətinin ilk illərində cinayət hüququnun təbiəti və əsas anlayışları ilə bağlı klassik hüquq məktəbi ilə sosioloji məktəbin nümayəndələri arasında ciddi mübahisələr getmişdir. Sosioloqlar şəxsin cinayət törədərkən azad iradəyə malik olmadığını, ictimai təhlükəli əməlin cinayət-

karlığın sosial amilləri ilə şərtləndiyini, cinayətin törədilməsində cinayətkarın yox, cəmiyyətin təqsirkar olduğunu qeyd edirdilər [21, s. 30]. Bu səbəbdən sovet hakimiyyətinin möhkəm olmadığı ilk illərdə sosialist cinayət hüququnun yaranması prosesi mürəkkəb olmaqla yanaşı, həm də kifayət qədər ziddiyyətli olmuşdur. Sovet cinayət qanunvericiliyinin ilk aktları cinayətkarlıqla mübarizədə sovet dövləti siyasətinin ümumi və başlıca istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Bu səbəbdən ilk illərin qanunvericiliyində hətta şəxsiyyət əleyhinə yönələn cinayətlər üstündə bilavasitə məsuliyyət nəzərdə tutan cinayət-hüquqi norma olmamışdır. RSFSR-in Xalq Ədliyyə Komissarı olmuş D.İ.Kurski yazırdı: «... Qüvvədə olan dekretlərdə hətta şəxsiyyətin fiziki toxunulmazlığını mühafizə edən, təhqir, bədənə xəsarət yetirmə, adam öldürmə kimi əməlləri nəzərdə tutan norma yoxdur...» [15, s. 163-164].

«Məhkəmələr haqqında» 1918-ci ilin 20 iyulunda verilmiş 3 nömrəli dekret ilə devrilmiş hökumətin qanunlarına istinad edilməsi qadağan olundu. Cinayət-hüquqi aktların çoxalması onların ümumiləşdirilməsini və sistemləşdirilməsini tələb etdiyindən, RSFSR Xalq Ədliyyə Komissarlığı tərəfindən 1919-cu il 12 dekabrda «RSFSR-in cinayət hüququ üzrə Rəhbər Başlanğıcları» qəbul olundu. Azərbaycan SSR Xalq Ədliyyə Komissarlığı da bunun əsasında cinayət hüququnun əsas müddələrinin layihəsini hazırladı və 9 iyul 1920-ci ildə Azərbaycan İnkilab Komitəsi tərəfindən təsdiq olundu [14, s. 155]. RSFSR-in ilk 1922-ci il CM-in hazırlanması üçün əsas 1919-cu ilin Rəhbər Başlanğıcları olmuşdur. Məcəllə Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 23 may 1922-ci il tarixli plenar iclasında bəyənilmiş və 1 iyun 1922-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

9 dekabr 1922-ci il tarixdə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin II sessiyasında Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ilk CM-i qəbul olundu. MİK-in 27 yanvar

1923-cü il tarixli 6 sayılı qərarına əsasən,, həmin Məcəllə 1923-cü ilin 1 fevralından qüvvəyə minmişdir. 1922-ci il CM-in ilk redaksiyası cüzi dəyişikliklərlə RSFSR-in 1922-ci il CM-in mətnini olduğu kimi əks etdirmişdir. CM-in «Şəxsiyyətin həyatı, sağlamlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər» adlanan V fəslə 5 bölmədən ibarət idi. Birinci bölmə “Qəsdən adam öldürmək” adlanırdı və CM-in 142 - 148-ci maddələrini əhatə edirdi. CM-in 146-cı maddəsində ananın razılığı ilə lazımı tibbi hazırlığı olmayan şəxslər tərəfindən və ya lazımı tibbi hazırlığı olsa da, lazımı şərait olmadan uşaq saldırmaq və hamiləliyi süni surətdə pozmaq üstündə bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilmişdi. Bu maddədə göstərilmiş hərəkətlərin bir peşə kimi və ya ananın razılığı olmadan edilməsi və ya bu işin ananın ölümünə səbəb olmasına görə cəzanın beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etməyədək ağırlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdu. CM-nin 165-ci maddəsinin ilk redaksiyasında qanuna və müəyyən edilmiş qaydalara görə xəstələrə kömək etməyə məcbur olan şəxslər tərəfindən xəstəyə üzrsüz olaraq kömək edilməməsi üstündə bir ilədək müddətə məcburi işlər və ya qızıl pulla 500 manatadək cərimə cəzası, həkimin tibbi kömək göstərməkdən boyun qaçırması və bu boyun qaçırmanın xəstə üçün aşkar qorxulu nəticə əmələ gətirməsi üstündə isə iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilmişdi. 17 noyabr 1923-cü il tarixli Dekretlə bu maddə yeni redaksiyada verilmiş, maddənin ikinci hissəsində olan “həkimin” sözü “tibbi heyətin” sözləri ilə əvəz olunmuş, 17 iyul 1926-cı il tarixli qərarla isə maddənin birinci hissəsinin sanksiyasında olan “qızıl pulla” sözləri çıxarılmışdır [1, s. 98, 102-103].

1922-ci il CM-nə əsasən,, tibb işçiləri xüsusi subyekt qismində müvafiq hallardan asılı olaraq ya peşə cinayətləri, ya da vəzifə cinayətlərinə görə, ümumi subyekt qismində

isə digər növ cinayətlərə görə məsuliyyət daşımışlar. Belə ki, sovet hakimiyyəti öz üzərinə əhaliyə pulsuz tibbi yardımın göstərilməsi öhdəliyini götürmüşdü. RSFSR Xalq Ədliyyə Komissarlığının və Ali Məhkəmənin 31 may 1926-cı il tarixli 101 sayılı Təlimatına əsasən, sovet müalicə müəssisələrində göstərilən tibbi yardıma görə hər hansı formada haqqın alınması qadağan edilmişdi [20, s. 18]. Digər tərəfdən, CM-in 105-ci maddəsinin qeydində verilmiş anlayışa əsasən, dövlət (sovet) idarə və müəssi-səsində, başqa ümumdövlət vəzifələrinin həyata keçirilməsi sahəsində qanunla müəyyən edilmiş məlum hüquqlara, vəzifələrə malik olan təşkilat və ya birliklərdə daimi, yaxud müvəqqəti vəzifə tutan tibb işçiləri vəzifəli şəxs sayılmışlar.

30 dekabr 1922-ci ildə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) yaradıldı, 31 yanvar 1924-cü ildə isə II Ümumittifaq Sovetlər qurultayı tərəfindən ölkənin ilk Konstitusiyası qəbul olundu. Konstitusiya mülki və cinayət hüququ, habelə mühakimə icraatı əsaslarının müəyyən olunması səlahiyyətini SSRİ-nin ali hakimiyyət orqanlarına verdi. Ona görə də 1924-cü ilin 31 oktyabrında SSRİ MİK tərəfindən «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin əsas başlanğıcları» qəbul olundu. Əsas başlanğıclara uyğun olaraq 1926 – 1940-cı illərdə müttəfiq respublikaların yeni cinayət məəcəllələri qəbul olundu.

Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il 3 dekabrda qəbul edilən və 15 yanvar 1928-ci ildə qüvvəyə minən ikinci CM-i də 1924-cü ilin Əsas başlanğıclarına uyğun qəbul edilmişdir. 1927-ci il CM-in Xüsusi hissəsi 9 fəsildən ibarət idi və VI fəsil «Həyat, səhhət, azadlıq və şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlər» adlanırdı. Bu fəslə daxil olan 177-ci maddənin birinci hissəsində ananın razılığı ilə, lazımı tibbi hazırlılıq olmayan şəxslər tərəfindən və ya belə hazırlığı olsa da, antisanitariya şəraitində uşaq saldırmaq

üstündə ya bir illik müddətə qədər azadlıqdan məhrum etmə və ya məcburi iş və ya beş yüz manata qədər cərimə cəzası, ikinci hissəsində həmin əməllərin bu maddənin birinci hissəsində göstərilən şərait içərisində bir peşə olaraq və ya ananın razılığı olmadan edilməsi və ya bu işin ananın ölümünə səbəb olması üstündə beş illik müddətə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilmişdi.

1936-cı il 22 avqust tarixli qərarla 177-ci maddənin aşağıdakı məzmununda yeni redaksiyası qəbul olundu:

«Xəstəxanadan kənar yerlərdə və ya xəstəxanada, lakin maddənin qeydində göstərilən şərtləri pozmaqla uşaq saldırmaq, uşaq saldıran həkimin –

bir ildən iki illik müddətə qədər həbsdə saxlanılmasına səbəb olur.

Antisanitariya şəraitdə və xüsusi tibbi təhsili olmayan şəxslər tərəfindən uşaq saldırılması –

üç ildən az olmayan müddətə həbsxanada saxlanılmağa səbəb olur.

Qadını uşaq saldırmağa məcbur etmək – iki illik müddətə həbsxanada saxlanılmağa səbəb olur.

Qərarla maddəyə yeni daxil edilmiş qeyddə göstərilirdi ki, uşaq saldırmağa ancaq hamiləliyin davam etməsi hamilə qadının həyatını qorxu altına aldığı və ya səhhətinə ağır zərər vura bilmək qorxusu olduğu, həmçinin, ata-ananın ağır xəstəlikləri irsi olaraq uşaqlara keçə biləcəyi hallarda və ancaq xəstəxana və doğum evi şəraitində, Xalq Səhiyyə Komissarlığı tərəfindən nəşr edilən Təlimata müvafiq olaraq yol verilir. 1937-ci il 1 iyun tarixli qərarla 177-ci maddənin birinci hissəsinin dispozisiyası aşağıdakı məzmununda müəyyən edildi: “Bütün hallarda, xəstəxanadan və doğum evlərindən kənar yerlərdə uşaq saldırmaq, həmçinin xəstəxanada, ya doğum evində, lakin maddənin qeydində göstərilən şərtləri pozmaqla uşaq saldırmaq”. Qərarla Məcəlləyə yeni daxil edilmiş 177-1-ci maddədə hamilə qadının

uşaq saldırmının qadağan edilməsi haqqında qanunu pozmaqla uşağı saldırma əməlini birinci dəfə törətməsinə görə ictimai məzəmmət, təkrar törətməsinə görə isə üç yüz manata qədər cərimə cəzası nəzərdə tutulmuşdu [1, s. 201-202].

1927-ci il CM-in «Xalq səhhətini, ictimai təhlükəsizliyi və intizamı mühafizə edən qaydaların pozulması» adlanan 8-ci fəslinin 224-cü maddəsində qanunsuz həkimliklə məşğul olmaya görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdu. Maddənin dispozisiyası aşağıdakı məzmununda müəyyən edilmişdi: lazımı surətdə təsdiq edilmiş tibb təhsili olmayan şəxslərin bir peşə kimi həkimliklə məşğul olması, həmçinin, tibb işçisinin ixtiyarı olmadığı təbabət işləri ilə məşğul olması. Bu əməlin törədilməsinə görə altı aylıq müddətə qədər məcburi iş və ya beş yüz manata qədər cərimə cəzası nəzərdə tutulmuşdu. Maddənin şərhini verənlər ara həkimlərini, mamaçaları bu cinayətin subyektini hesab edir və göstərirdilər ki, qanunsuz həkimlik nəticəsində xəstənin sağlamlığında zərərli nəticələr (bədənin xəsarəti, ölüm) yarandıqda, əməl cinayətlərin məcmusu qaydasında: həm 224-cü maddə, həm də şəxsiyyət əleyhinə müvafiq cinayət ilə tövsif olunmalıdır [5]. 224-cü maddə, həmçinin, müvafiq ixtisas üzrə tibb təhsili olmayan tibb işçisinin ixtiyarı olmadığı tibbi fəaliyyət ilə məşğul olma üstündə məsuliyyət nəzərdə tuturdu (məsələn, feldşerin, tibb işçisinin cərrahiyyə əməliyyatını aparması). 1927-ci il CM-in 225-ci maddəsində yoluxucu xəstəliklərlə mübarizə məqsədi ilə xalq səhhətini mühafizə etmək haqqında xüsusilə nəşr edilmiş qaydaları pozmaq üstündə altı aylıq müddətə qədər məcburi iş və ya beş yüz manata qədər cərimə cəzası müəyyən edilmişdi.

1958-ci il dekabrın 25-də «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyi əsasları» qəbul olundu. 1958-ci ilin Əsasları ilə cinayət hüququnda qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi, humanizm və ədalətin

genişləndirilməsi istiqamətində ciddi dəyişikliklər edildi. Bu qanun ilə sovet cinayət hüququnda ilk dəfə olaraq analogiya institutu ləğv edildi. Əsaslara uyğun olaraq 1959 – 1961-ci illərdə müttəfiq respublikaların yeni cinayət məəcəllələri qəbul olundu. Azərbaycan Respublikasının 3-cü 1960-cı il CM-in (1960-cı il dekabrın 8-də qəbul olunmuş, 1961-ci il martın 1-də qüvvəyə minmişdir) Xüsusi hissəsi 11 fəsildən ibarət idi. III fəsil «Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər» adlanırdı. Qanunsuz abort etmə əməli üstündə bu fəslə daxil olan 115-ci maddədə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdu. Həmin maddənin birinci hissəsində həkim tərəfindən xəstəxanlardan və ya başqa müalicə idarələrindən kənarında abort etmə əməlinə görə həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmağı qadağan etməklə və ya etməməklə bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya eyni müddətə islah işləri cəzası, ikinci hissəsində xüsusi ali tibbi təhsili olmayan şəxs tərəfindən abort edilməsinə görə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya bir ilədək müddətə islah işləri cəzası, maddənin üçüncü hissəsində isə birinci və ikinci hissədə nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin dəfələrlə edilməsi və ya səhhətin uzun müddət pozulması, yaxud ölüm ilə nəticələnməsi üstündə altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilmişdi. 1982-ci il 22 dekabr, 1992-ci il 18 avqust, 1995-ci il 12 sentyabr tarixli qanunlar ilə 115-ci maddənin sanksiya hissəsinə dəyişikliklər edilmiş, 1999-cu il 2 aprel tarixli 650-IQD №-li Qanunla isə maddə “Hamilələliyin süni surətdə pozulması” adlandırılmış və dispozisiyanın mətni buna uyğunlaşdırılmışdır. CM-in 116-cı maddəsində qadını abort etdirməyə vadar etmənin abort edilməsi ilə nəticələnməsi üstündə bir ilədək müddətə islah işləri cəzası müəyyən edilmişdi. CM-in “Xəstəyə kömək göstərməmə” adlanan 118-ci maddəsinin birinci hissəsində qanun üzrə və ya xüsusi qaydalara görə xəstəyə kömək göstərməyə borclu olan tibb işçisi tərəfindən üzürlü sə-

bəblər olmadan xəstəyə tibbi yardım göstərməmə üstündə bir ilədək müddətə islah işləri və ya otuz manatadək cərimə və ya ictimai məzəmmət cəzası, ikinci hissəsində eyni hərəkətlərin xəstənin ölümünə və ya sair ağır nəticələrə səbəb olması üstündə tibbi fəaliyyətlə məşğul olma qadağan edilməklə və ya bunsuz üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdu [2].

CM-in «İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər» adlanan 10-cu fəslinə daxil olan 223-cü maddə «Qanunsuz olaraq həkimlik etmə» adlandırılmışdır. CM-in 223-cü maddəsi ilə məsuliyyətin yaranması üçün lazımı tibb təhsili olmayan şəxslər tərəfindən bu növ fəaliyyətin bir peşə olaraq həyata keçirilməsi vacib olmuşdur. Bir peşə kimi həkimliklə məşğul olma dedikdə, maddi qazanc müqabilində bu növ fəaliyyət ilə müntəzəm surətdə məşğul olma başa düşülmüşdür. Bu maddə üzrə məsuliyyətə, adətən, xəstələrin hesabına varlanmaq istəyən türkəçarə, ara həkimliyi ilə məşğul olanlar cəlb olunmuşdur. Bu növ fəaliyyətin şəxs üçün əsas və ya əlavə gəlir mənbəyi olmasının tövsif üçün əhəmiyyəti olmamışdır.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 223-cü maddəsi Rusiya Federasiyasının eyni tarixli CM-in eyni adlı 221-ci maddəsindən fərqli məzmununda və quruluşda ifadə edilmişdir. Belə ki, Rusiya CM-in 221-ci maddəsi bir hissədən, Azərbaycan Respublikası CM-in 223-cü maddəsi isə iki hissədən ibarət olmuşdur. Azərbaycan Respublikası CM-in 223-cü maddəsinin 1-ci hissəsi Rusiya CM-in 221-ci maddəsi ilə eyni məzmununda olsa da, Rusiya CM-dən fərqli olaraq respublikamızın CM-in 223-cü maddəsinin 2-ci hissəsində eyni hərəkətlərin ağır nəticələrə səbəb olması üstündə məsuliyyət nəzərdə tutulmuş və bu əmələ görə beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilmişdir. Göründüyü kimi, Rusiya CM-in 221-ci maddəsi qanunsuz həkimlik etmə fəaliyyəti ilə baş verən ictimai təhlükəli

nəticələrə görə məsuliyyəti əhatə etməmişdir. Bu növ fəaliyyət ilə məşğul olan şəxsin düzgün olmayan müalicəsi xəstənin sağlamlığına zərər vurulmasına və ya ölümünə səbəb olduqda, əməl cinayətlərin məcmuyunu qaydasında: həm CM-in 221-ci maddəsi ilə, həm də baş vermiş real nəticədən asılı olaraq şəxsiyyət əleyhinə törədilən müvafiq norma ilə tövsif olunmuşdur. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası CM-in 223-cü maddəsinin 1-ci hissəsi formal tərkibli cinayət olmuşdur. Həmin maddə üzrə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün maddənin dispozisiyasında göstərilən əməlin törədilməsi kifayətedici sayılmışdır, nəticə cinayət tərkibindən kənar qalmışdır. Lakin maddənin tövsifedici əlamətini nəzərdə tutan 2-ci hissəsi maddi tərkibli quruluşa malik olmuş və bu maddə ilə məsuliyyətin yaranması üçün ağır nəticələrin baş verməsi tələb olunmuşdur.

Təcrübədə, adətən, aşağıdakı əməllər qanunsuz olaraq həkimlik etmənin əhatə dairəsinə daxil edimişdir: pasiyentin həqiqi və ya güman edilən xəstəliyi üzrə diaqnoz qoyulması, müalicə kurslarının təyin olunması, reseptin yazılması, cərrahiyyə əməliyyatlarının aparılması, psixi korreksiyanın həyata keçirilməsi, tibbin icazə vermədiyi metod və vasitələr ilə müalicənin edilməsi, xüsusi razılıq olmadan hipnoz müalicəsi ilə məşğul olma və s. Lazımi tibbi təhsilə malik olmama ifadəsi tibbi təhsili olmayan şəxslər ilə yanaşı, ali tibbi təhsilə malik olmayanları əhatə etmişdir. CM-in 223-cü maddəsində nəzərdə tutulan cinayət təqsirin birbaşa qəsd növünü nəzərdə tutsa da, təqsirkarın əməli ilə baş verən ictimai təhlükəli nəticələrə münasibəti təqsirin ehtiyatsızlıq forması ilə xarakterizə olunmuşdur. Maddi mənfəət əldə etmək məqsədi ilə xəstəyə vəd edilən müsbət nəticənin əldə olunmasının qeyri-mümkün olduğunu əvvəlcədən bilə-bilə həmin üsul və vasitənin tətbiq edilməsi cinayətlərin məcmusu qaydasında: CM-in dələduzluq cinayətini nəzərdə tutan müvafiq norması və 223-cü maddəsi ilə tövsif olunmuşdur.

1960-cı il CM-i respublikamızda 2000-ci il 1 sentyabrınadək qüvvədə olduğundan, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri və zamanın tələbləri əsasında Məcəllədə tibb işçilərinin peşə fəaliyyəti ilə bağlı əvvəlki cinayət qanunlarında mövcud olmayan bir sıra əməllər üstündə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, 1999-cu il 2 aprel tarixli Qanun ilə CM-ə qanunsuz süni mayalanma və embrionu implantasiya etmə (maddə 115-1), qanunsuz tibbi sterilizasiya (maddə 115-2), tibbi göstərişlər olmadan transplantasiya məqsədi ilə insan toxumalarının və orqanlarının götürülməsi (maddə 115-3), insanın orqan və toxumalarının alqı-satqısında iştirak etmə (maddə 115-4), qanunsuz biotibbi tədqiqatların aparılması (maddə 115-5), qanunsuz yeni diaqnostika və müalicə üsullarının, dərman vasitələrinin tətbiqi (maddə 115-6) əməlləri üstündə məsuliyyət nəzərdə tutan normalar daxil edilmişdir [2].

Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilən və 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvədə olan CM-də xüsusi subyekt kimi tibb işçilərinin məsuliyyətini nəzərdə tutan müəyyən normalar mövcuddur. Bunlara CM-in 136-cı maddəsində qanunsuz süni mayalanma və embrionu implantasiya etmə, tibbi sterilizasiya, 137-ci maddəsində insan orqanlarının və ya toxumalarının alqı-satqısı və onların transplantasiya məqsədi ilə götürülməsinə məcbur etmə, 138-ci maddəsində qanunsuz olaraq biotibbi tədqiqatlar aparma və ya qadağan edilmiş diaqnostika və müalicə üsullarını, dərman vasitələrini tətbiq etmə, 141-ci maddəsində qanunsuz abort etmə, 142-ci maddəsində xəstəyə kömək göstərməmə, 146-cı maddəsində qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmə və s. əməllər üstündə məsuliyyət müəyyən edən normaları aid etmək olar [3]. CM-də tibb işçilərinin peşə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı məsuliyyət müəyyən edən digər normalar da vardır. Məsələn, tamah

məqsədi ilə və ya sifarişlə, habelə zərər çəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə adam öldürmə (120.2.5-ci maddə); zərər çəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədilə törədilən qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma (126.2.5, 127.2.4-cü maddələr); öz xidməti vəzifələrini lazımınca yerinə yetirməməsi nəticəsində başqa şəxsi insan immun çatışmazlığı virusu ilə yoluxdurma (140.4-cü maddə); tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsini daşıyan şəxs tərəfindən tamah məqsədilə, intiqam və sair alçaq niyyətlə özgənin uşağını dəyişdirmə (172-ci maddə); narkotik vasitələri və psixotrop maddələri əldə etmək hüququ verən reseptləri tibbi göstəricilər olmadan qanunsuz vermə və ya saxtalaşdırma (239-cu maddə). Bu siyahını uzatmaq olar, yəni o, tam deyildir.

Qüvvədə olan CM-də, əvvəlki cinayət qanunlarından fərqli olaraq, qanunsuz olaraq həkimlik ilə məşğul olmağa görə məsuliyyət müəyyən edilməmişdir, başqa sözlə, bu əməl artıq dekriminallaşdırılmışdır. Lakin bu növ fəaliyyət üstündə cinayət-hüquqi qadağa müəyyən edilməsə də, inzibati-hüquqi qadağa nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş İnzibati Xətalər Məcəlləsinin «Əhalinin sanitariya-gigiyena və sanitariya-epidemioloji sağlamlığı qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər» adlanan 23-cü fəslinə daxil olan 210-cu maddəsində lisenziya olmadan özəl tibbi fəaliyyətlə və ya əczaçılıqla məşğul olma əməli üstündə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Maddəyə əsasən, lisenziya olmadan özəl tibbi fəaliyyətlə və ya əczaçılıqla məşğul olmağa görə fiziki şəxslər iki min manatdan üç min manatadək məbləğdə, vəzifəli şəxslər beş min manatdan on min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər iyirmi min manatdan otuz min manatadək məbləğdə, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş

qaydada verilən müvafiq diplom və ya xüsusi icazə olmadan xalq təbabəti ilə məşğul olmağa görə isə dörd yüz manatdan altı yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir [4].

Göründüyü kimi, qüvvədə olan cinayət qanununda bəhs etdiyimiz cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan normalar CM-in yalnız həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər fəslində deyil, digər fəsilələrində də təsbit olunmuşdur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, tibb işçilərinin peşə cinayətlərinin qəsd obyektləri müxtəlif olsa da, bu cinayətlərin törədilməsi ilə son nəticədə insanın həyat və sağlamlığı zərərə məruz qalır.

Qeyd edilənlərə yekun vuraraq belə nəticəyə gəlirik ki, tibb işçilərinin peşə cinayətlərinə görə məsuliyyətinin tarixi aspektdə tədqiqi müasir dövrdə tibbi fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsində daha mühüm olan istiqamətləri ayırmağa kömək edir. Cinayət qanunvericiliyinin retrospektiv təhlili qeyd edilən kateqoriya cinayətlərin mahiyyətini elmi-nəzəri cəhətdən daha dərindən dərk etməyə, tibb işçilərinin peşə fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən edilmiş cinayət-hüquqi qadağalar və onların doğurduğu ictimai-təhlükəli nəticələr arasındakı səbəb-nəticə asılılığını müəyyən etməyə imkan verir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Cinayət Qanunları Külliyyatı (1920-2000). Bakı: "Hüquq Yayın Evi", 2014, 1184 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 1999, 280 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: «Hüquq Yayın Evi», 2017, 584 s.
4. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi Bakı: Qanun, 2017
5. Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsi (Təfsir). Bakı: Azərənşr, 1948, 538 s.
6. Cinayət hüququ. Ümumi hissə (Mütərcimləri: A.Kərimov, X.Orucov, A.Xancanboyev. Bakı: Azərənşr, 1950, 210 s.
7. Əkbərov R.A., Səlimov S.M. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı: «Diqesta» nəşriyyatı, 2001, 488 s.
8. Ələkbərli F. Azərbaycanda tibb elminin tarixi (e.ə. IV min. –XVIII əsrin əvvəli) / [http:// www.alakbarli.aamh.az/index.files/12.htm](http://www.alakbarli.aamh.az/index.files/12.htm)
9. Ələkbərli F. Şərqi min-bir sirri. Bakı, 2006 / <http://www.alakbarli.aamh.az/index.files/156.htm>
10. İslamda həkimin məsuliyyəti / http://www.davet.az/modules/news/article_storyid_25.html#Wm4kCJjz58
11. İslamda sağlamlığın qorunması / <http://m2.islam.az/news/a-170.html>
12. Qurani-Kərim. Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədəliyev. Məsləhətçi-redaktor: Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə. Bakı: «Olimp» konserni. 652 s.
13. Дупленко Ю.К. К вопросу о становлении государственной медицины // Медицина и здравоохранение в дни войны и мира. М., 2000. с. 64-70.
14. История государства и права Азербайджанской ССР (1920 - 1934) / Под ред. М.С.Халафова и др. Баку: Элм, 1973, 552 с.
15. Кедров Б.М. История науки и принципы ее исследования. // Вопросы философии. М.: Издательство «Правда». 1971. № 9. с. 78-89.
16. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов. / Под ред. д.ю.н., проф. Н.Ф.Кузнецовой и к.ю.н., доц. И.М.Тяжковой. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002, 624 с.
17. Российское законодательство X-XX веков. Т. 2. М.: Юрид. лит., 1985, 520 с.
18. Российское законодательство X-XX веков. Т. 6. М.: Юрид. лит., 1988, 432 с.
19. Уголовное уложение 1903 года / <https://repetitora.com/ugolovnoe-ulozhenie-1903-goda>
20. Хрестоматия по истории отечественного государства и права (послеоктябрьский период) / Сост. Ю.П.Титов, О.И.Чистяков. – М.: Издательство Московского университета, 1994, 468 с.
21. Шишов О.Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР. Проблемы общей части (1917 – 1936 гг.). Вып. 1. М.: изд. ВНИИ МВД СССР, 1985, 88 с.

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ
ЗА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ: В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ
РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА**

РЕЗЮМЕ

Изучение истории развития уголовного законодательства имеет значение, как для исследования путей формирования законодательных норм в борьбе с отдельными видами преступлений, так и для определения тенденций в развитии действующего уголовного закона. В статье рассматриваются вопросы регулирования ответственности за профессиональные правонарушения, совершенные медицинскими работниками в истории уголовного законодательства Азербайджанской Республики. Исследование этих проблем в различных исторических периодах, позволяет определить наиболее значимые направления развития уголовно-правового регулирования в медицинской деятельности в настоящее время.

Aliyev Nazim Kazim

**LEGAL REGULATION OF RESPONSIBILITY OF HEALTH WORKERS FOR
PROFESSIONAL CRIMES: IN THE CONTEXT OF HISTORICAL DEVELOPMENT
OF LEGISLATION**

SUMMARY

Studying of history of development of the criminal legislation matters, both for research of ways of formation of legislative rules in fight against separate types of crimes, and for definition of tendencies in development of the existing criminal law. In article, under investigation are the questions of regulation of responsibility for the professional offences made by health workers in the history of the criminal legislation of the Azerbaijan Republic. The research of these problems in various historical periods, allows to define the most significant directions of development of criminal and legal regulation in medical activity.

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S. Qurbanov

Daxil olma tarixi: 02.02.2018

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА В СФЕРЕ СПОРТА

Açar sözlər: şəxsin razılığı, idman yarışması zamanı vurulan zərər, əməlin hüquqa ziddiliyini aradan qaldıran hal, zərərin qanunauyğunluğu.

Ключевые слова: согласие лица, причинение вреда в ходе проведения спортивных соревнований, обстоятельства, исключающие противоправность деяния, правомерность вреда.

Keywords: consent of the person, infliction of harm during sports competitions, circumstances excluding illegality of act, legitimacy of harm.

Как известно, существуют виды спорта, где отсутствует физическое взаимодействие между спортсменами, например, художественная гимнастика, прыжки в воду, шахматы и так далее. В таких случаях согласие потерпевшего не исключает преступность деяния.

Существуют также виды спорта, которые прямо не предусматривают причинение вреда, например, футбол, баскетбол, регби, гандбол, фехтование и др. В таких видах спорта причинение вреда возможно в основном лишь в результате нарушения правил (хотя не исключены случаи причинения вреда в результате удара мячом и тому подобных). Например, правилом № 12 Официальных правил игры FIFA по футболу предусмотрена необходимость назначения штрафного удара в пользу

команды соперника, если игрок грубо толкнет, ударит или попытается ударить соперника ногой или рукой, осуществит опасную атаку на него и так далее [6].

Наконец, существуют виды спорта, где правилами допускается причинение вреда (бокс, кикбоксинг, каратэ, тхэквондо, айкидо, дзюдо, другие контактные силовые виды спорта).

На практике возможны случаи, когда при спортивных соревнованиях по таким видам спорта может быть причинен тяжкий вред здоровью или смерть.

Так, например, путём умышленного нанесения ударов в голову боксёры могут причинять друг другу повреждения бровей, носа, зубов.

Особое опасение повреждения могут вызвать удары по голове, которые могут стать причиной нарушения центральной нервной системы. Особенно, если они наносятся систематически. В пример можно привести прославленного боксёра Мохаммеда Али, страдающего неизлечимой болезнью Паркинсона. Другого известного боксера Левандера Джонсона настигла более тяжёлая участь. В свое время он являлся знаменитым боксёром. В 2005 году состоялся бой с Хесусом Чавесом, который оказался очень жестоким. В 11 раунде рефери прервал бой, так как Джонсон уже не стоял на ногах. Для Джонсона этот бой стал последним. Через 5 дней в больнице он умер.

Другой пример, 16 марта 1998 г. в Киеве во время поединка по боям без правил Е.Золотов нанес удар, в результате которого наступила смерть его противника Д.Дейджа.

Большинство ученых, решая вопрос о правомерности деяний, причинивших вред в процессе проведения спортивных состязаний их участникам, указывают на то, что лицо, наносящее телесные повреждения или смерть в ходе спортивного соревнования, не должно нести уголовную ответственность, поскольку эта деятельность разрешена законом [2, с. 204; 5, с. 16, 101; 11, с. 101].

П.А.Дубовец указывает, что уголовная ответственность может наступать тогда, когда при разрешенных спортивных соревнованиях спортсмен умышленно или неосторожно нарушает спортивные правила, в результате чего наносится вред здоровью [1, с. 19].

А.Н.Красиков отмечает, что если при спортивном соревновании нанесены повреждения путем разрешенных действий, оправданием является согласие, которое является юридически значимым тогда, когда правила спортивных соревнований предусматривают физическое воздействие на партнера как разрешенный способ достижения победы и повреждения как закономерное следствие законного действия. При этом согласие предоставляется не на причинение вреда, а на занятия соответствующим видом спортивной деятельности и соблюдения установленных для него правил [3, с. 108]. Далее указывает А.Н.Красиков, спортсмен, давая согласие, осознает возможность возникновения такой ситуации, при которой ему может быть нанесен вред. Вместе с тем, он знает, что, овладев всем комплексом спортивно-технических приемов, он мо-

жет исключить такой вред. Согласие спортсмена включает в себя согласие на занятия спортом и на возможный риск, ограниченный правилами спортивного соревнования. Указанные правила, с одной стороны, выступают пределами объективно возможного риска, а с другой – служат соответствующей гарантией для лиц, занимающихся спортом [3, с. 14].

Ю.В.Баулин утверждает, что согласие спортсмена носит альтернативный характер: он рассчитывает остаться невредимым, но одновременно выражает согласие на возможное причинение ему вреда в случае невозможности обезопасить себя [9, с. 658].

Правила различных видов спортивных соревнований предусматривают свои виды ответственности – штраф, дисквалификация и так далее. Так, 9 июля 1997 г. в боксерском поединке между М.Тайсоном и Э.Холифилдом за звание чемпиона мира в тяжелом весе, в третьем раунде М.Тайсон откусил часть уха соперника. Он был пожизненно дисквалифицирован комиссией штата Невада. Однако 25 октября 1998 г. он подал апелляцию, комиссия вернула ему лицензию.

А.А. Пионтковский по этому поводу отмечал, что если спортсмен умышленно нарушает правила спортивного соревнования и при этом причиняет телесное повреждение, ответственность должна наступать за умышленное причинение такого телесного повреждения; если же причинение телесного повреждения было неосторожным – за неосторожное причинение такого телесного повреждения [4, с. 85-86]. Похожей позиции придерживался и М.Д.Шаргородский [9, с. 370–371].

Другие авторы считают, что лицо, причиняющее вред в ходе спортивного соревнования, находится в состоянии оправданного риска [6, с. 19].

Спортивную деятельность нельзя считать разновидностью обоснованного риска. Это связано с тем, что причинение какого-либо вреда при занятиях спортом не во всех случаях преследует общественно полезную цель. Также это связано со сложностью установления обоснованного риска, если цель могла быть достигнута без него, а значит, риск ни при каких обстоятельствах не может быть признан обоснованным. Но в то же время само лицо, которое допустило при занятии спортом причинение вреда, не предпринимает, да и объективно не имеет возможности предпринять достаточных мер для предотвращения вреда конкретным интересам и лицам.

Когда лицо причиняет вред здоровью именно при занятии спортом, оно не находится в состоянии обоснованного риска, потому что не соблюдается условие правомерности. В данном случае это лицо идёт на риск, который связан с причинением вреда, лишь для достижения личной выгоды, удовлетворения своих потребностей, которые представляют интерес лишь для спортсмена, а не для круга лиц. Если рассматривать отдельные виды спорта, к примеру каратэ, то в них физическое воздействие на организм человека с помощью ударов и приёмов является обязательным условием достижения спортивного результата и победы, а значит, наступивший в результате противостояния вред больше закономерен, чем вероятен. Это позволяет сделать вывод, что все травмоопасные виды спорта (восточные единоборства, бокс и др.) не позволяют считать такой вид деятельности обоснованным риском, поскольку в данном случае невозможно в принципе предпринять достаточные меры, необходимые для предотвращения ущерба охраняемым законом благам, и избежать причинения вреда здоровью различной степени тяжести или наступления смерти спортсмена.

Вред жизни и здоровью, причиненный в результате участия в спортивном соревновании, нужно оценивать по общему правилу о согласии потерпевшего как обстоятельство, исключающее противоправность деяния.

Основанием для причинения вреда в рассматриваемом случае является наличие согласия со стороны лица, интересам которого причиняется вред. Под согласием следует понимать допущение возможности подвергнуть свою целостность физическому воздействию определенным способом до предела, выраженного в правилах.

Общими требованиями к такому согласию являются их реальность и действительность. Реальность согласия означает, что лицо высказывает его осознанно и не находится под воздействием заблуждения или обмана.

Субъективными признаками согласия является наличие у лица сознания и воли при его высказывании. Лицо, выражая свое согласие на причинение ему физического вреда, осознает опасный характер совершаемых в отношении него действий (бездействия), предвидит возможность или неизбежность наступления для себя вредных последствий и желает наступления данных последствий, либо сознательно это допускает или относится к ним безразлично.

Действительность согласия выражается в том, что оно должно быть четким и понятным для причинителя вреда, а в некоторых случаях и для третьих лиц. По своей форме оно должно носить официальный характер.

Можно предложить следующий перечень условий, необходимых для решения вопроса о правомерности вреда, причиненного во время спортивных состязаний.

Первым условием является наличие вменяемости физического лица, давшего согласие на причинение вреда.

Второе условие выражается в том, действие (бездействие) причинителя вреда разрешены нормативно-правовыми актами.

Данное условие отражает содержание действий причинителя вреда, основанных на положениях действующего законодательства, либо подзаконных нормативных актах. Это означает, что совершение незаконных действий с согласия лица, причинивших вред интересам такого лица, во всех случаях не могут признаваться обстоятельством, исключающим противоправность.

Объём согласия совпадает с объёмом предполагаемых и установленных правилами действий. Поэтому нарушение правил есть нарушение согласия. Такие действия противоречат воле пострадавшего спортсмена, игнорируют её, совершаются вопреки выраженному согласию, а следовательно, являются незаконными.

Согласие лица на участие в спортивных мероприятиях, которые проводятся заведомо с нарушением принятых мер, не может носить правомерного характера. Согласие спортсмена не следует считать таким, от которого спортсмен не может отказаться. В уголовно-правовом смысле лицо в процессе состязания вправе в любой момент отказаться от участия в спортивном состязании. Оно соглашается на занятие определенным видом спорта. А это значит, что в отношении согласившегося могут совершаться действия строго определенные, которые лицо проводит, против которых оно не возражает. Действия противоположной стороны спортсмен сознательно допускает в отношении себя. Эти действия спортсмен признаёт правильными.

Согласием охватываются те действия, которые дозволены правилами. Выражая желания на данные занятия спортом, лицо выделяет границу того, на что оно соглашается, в свою очередь, эта граница совпадает с границей дозволенных деяний, которые предусмотрены правилами. Поэтому если при тренировках или состязаниях причинены повреждения путём дозволенных действий, то оправданием этого является согласие. Другими словами, при спортивных повреждениях согласие имеет юридическое значение тогда, когда правило проведения спортивных состязаний и тренировок предусматривают физическое воздействие по отношению к партнёру как разрешённый способ достижения победы и повреждений как закономерное следствие законного действия. Последующие же действия в отношении отказавшегося вести состязание вопреки его воле следует рассматривать как неправомерные.

Нарушение правил состязаний может быть умышленным, но исходя из нарушений является ненаказуемым. Вопрос о том, является ли какое-либо нарушение правил грубым, должен решаться исходя из характеристик данного вида спорта, его особенностей и возможности причинения тяжкого вреда. К ним относятся драка и грубость, удар локтем, удар головой, удар ногой, причинение ущерба и т. д. Следует также учитывать социальные последствия таких действий, такие как общественная негативная реакция на нарушения правил, снижение популярности отдельных видов спорта и т. п. Это в конечном счёте приведёт к деградации спорта, его значение и роль резко упадут.

Наконец, третье условие выражается в том, что действия причинителя вреда не направлены на достижение противоправной цели.

Использованные источники:

1. Дубовец П.А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / П.А.Дубовец. М.: Изд-во «Юридическая литература», 1964, 160 с.
2. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. М.: Л. изд-во Академии наук СССР, 1948, 311 с. 7, с. 855.
3. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А. Н. Красиков / под ред. И.С.Ноя. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1976, 120 с.
4. Курс советского уголовного права: Преступление. В 6-ти томах: Часть общая / Пионтковский А.А.; Редкол.: Пионтковский А. А., Ромашкин П. С., Чхиквадзе В.М. М.: Наука, 1970, Т. 2, 516 с.
5. Курс советского уголовного права: Преступления против личности, ее прав. Хозяйственные преступления. В 6-ти томах: Часть особенная / Кригер Г. Л., Пионтковский А. А., Ромашкин П. С. М.: Наука, 1971. – Т. 5. – 572 с.; 16 101.
6. Орешкина Т.Ю. Обоснованный риск // Уголовное право. 1999, № 1-2, с. 19-25.
7. Правила игры в футбол: [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: <http://www.sportzone.ru/sport/rules.html?sport=football&chapter=12>.
8. Серова А. В. Профессиональный риск медицинского работника как вид обоснованного риска: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Екатеринбург, 1999, 24 с.
9. Энциклопедия уголовного права. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. СПб.: Изд. проф. В.Б. Малинина, 2007, Т. 7, 722 с.
10. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья / М.Д.Шаргородский. М., 1948. 511 с.
11. Шуберт Л. Об общественной опасности преступного деяния / Под ред. Гельфера М. А. М., 1960. 238 с.

Məmmədov Nail İbayət oğlu

İDMAN SAHƏİNDƏ VURULAN ZƏRƏRİN CİNAYƏT HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə cinayət hüququnda idman sahəsində vurulan zərər təhlil edilir. Müəllifin fikrinə görə, cinayət hüququnda idman yarışması zamanı vurulan zərər hüquqa ziddiliyi aradan qaldıran hal kimi göstərilməlidir.

Mammadov Nail İbayat

CRIMINAL LEGAL ASPECTS OF HARM INFLICTED DURING SPORTS COMPETITION

SUMMARY

The article gives criminal legal analysis of the harm inflicted during the sports events. According to the author, the harm inflicted during sports competitions should be classified as a case excluding the legal contradiction in criminal law.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. A.Qasimov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.S. Qurbanov

Daxil olma tarixi: 31.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 24.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Cəfərquliyev Mirağa Əşrəf oğlu,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor,
AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları
İnstitutunun "Cinayət hüququ və cinayət
prosesi" şöbəsinin baş elmi işçisi

UOT 34: 343.131.3

CİNAYƏT PROSESİ İŞTİRAKÇILARININ HÜQUQ VƏ QANUNİ MƏNAFELƏRİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ – ƏDALƏT MÜHAKİMƏ İCRAATININ ÜMDƏ VƏZİFƏLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Açar sözlər: proses iştirakçıları, hüquq və qanuni mənafeələr, hüquqi aktlar, məhkəmə icraatı.

Ключевые слова: участники процесса, права и законные интересы, правовые акты, судопроизводство.

Keywords: participants of process, right and legitimate interests, legal acts, legal proceedings.

İnsan hüquqlarının tarixi mahiyyəti və müdafiəsi ilə bağlı aparılan elmi tədqiqatlarda çox düzgün qeyd olunur ki, insan hüquqları müasir dünyanın ən aktual tarixi problemidir. Belə ki, insan hüquqları ideyasının tarixi kökü təxminən m.ə. VI-V-ci əsrlərə gedib çıxır. Tədqiqatçıların qeyd etdiyindən aydın olur ki, hələ o dövrdə Afina və Romada bu ideyalar meydana gəlməyə başlamışdır. Aydın məsələdir ki, bu fikirlər o zaman insan hüquqları adlanmasa da, onlar öz mahiyyəti etibarilə indiki insan hüquqlarının ilk rüşeymləri kimi çıxış edirdilər. Buna misal olaraq tədqiqatçılar ilk demokratlardan olmuş Afinalı Periklin xalqın xeyrinə həyata

keçirdiyi islahatları və ya qədim Romada plebeylərlə patrislər arasında gedən mübarizəni misal gətirirlər [9, s.10].

Tarixdən bizə bəllidir ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə insanlar öz hüquqları uğrunda daha mütəşəkkil mübarizə aparmağa başladılar. Məhz bunun məntiqi nəticəsi olaraq, 1215-ci ildə İngiltərədə dünya tarixində insan hüquqlarına dair ilk sənəd olan «Böyük Azadlıqlar Xartiyası (Maqna Carta)» qəbul olundu və o bizim müasir dövrümüzdə də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Qeyd edilən sənədin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dünya tarixində ilk dəfə olaraq, kral öz hakimiyyətini feodalların xeyrinə məhdudlaşdırırdı. Məhz bundan sonra İngiltərədə insan hüquqları uğrunda mübarizə daha da gücləndi və 1689-cu ildə Hüquqlar haqqında Bill qəbul olundu ki, bu da insan hüquqları ilə bağlı bəşəriyyətin daha bir parlaq qələbəsi idi. Lakin bütün bunlara rəğmən insan hüquqları ilk dəfə XVII əsrdə öz elmi izahını tapdı. F.Mehdiyevin göstərdiyi kimi, bu dövrün böyük mütəfəkkirləri Monteskye, Russo, Hobbs, Lokk və digərləri insanların ayrılmaz, təbii hüquqlarının olduğunu göstərərək deyirdilər ki, bu

hüquqları onlardan heç kəs, hətta dövlət belə ala bilməz. 1776-cı ildə ABŞ-da qəbul olunmuş «İstiqlaliyyət Bəyannaməsi»ndə və 1789-cu ildə Fransada qəbul olunmuş «İnsan və vətəndaşların hüquqları haqqında Bəyannamə»də göstərilir ki, xalq yalnız o hökumətə tabedir ki, həmin hökumət xalqın azad inkişafını təmin etməyə səy göstərir. Bu fikir, əslində, öz dövrü üçün çox qabaqcıl bir ideya idi. Çünki insan və vətəndaşların hüquqları haqqında bəyannamənin ən mühüm xüsusiyyəti onun universal xarakter daşmasıdır. Bu o deməkdir ki, Bəyannamə yalnız fransız xalqının deyil, bütün bəşər övladlarının təbii hüquqlarını bəyan edirdi. Burada qeyd olunurdu ki, insan hüquqlarının unudulması və ya ona biganəlik ictimai bəlaların və hökumətdə korrupsiyanın əsas səbəbidir. Həyat göstərdi ki, bu fikir doğrudan da tarixin inkişafı ilə öz təsdiqini tapdı [9, s.18].

Çox maraqlıdır ki, XX əsrin ortalarına kimi insan hüquqlarını hələ də bütün dünya ölkələri qəbul etmirdi. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, bu sahədə ilk təşəbbüs BMT tərəfindən nümayiş olundu [5, s.240]: 1948-ci il aprelin 10-da BMT-nin Baş Assambleyası «İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə»sini qəbul etdi. Bu Bəyannamədən sonra, 1966-cı il dekabrın 16-da BMT «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» və «İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında» beynəlxalq paktlar qəbul etdi ki, onlar da hal-hazırda insan hüquqlarına aid əsas sənədlər sayılır.

Bizim ölkəmizdə də beynəlxalq hüquqa tam rəğmən hüquqi dövlətin mühüm prinsiplərdən biri insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təminatı prinsipidir. Respublikamızda hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində kompleks islahatlar həyata keçirilmiş, qanunvericilik bazası formalaşdırılmış, səmərəli hüquq müdafiə mexanizmləri yaradılmışdır.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinin

artırılmasında, bu sahədəki tədbirlərin daha mütəşəkkil həyata keçirilməsində Dövlət Proqramları, Strategiyalar və Milli Fəaliyyət Planları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçılar çox düzgün qeyd edirlər ki, Milli fəaliyyət Planlarının konsepsiyası və demokratik inkişafda əhəmiyyəti hələ 1993-cü ildə Vyanada keçirilmiş İnsan hüquqları üzrə Dünya Konfransının yekun tövsiyələrində öz əksini tapmışdır. Adıçəkilən konfransda hər bir dövlətə insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviq olunmasını daha da təkmilləşdirə biləcək addımları müəyyənləşdirən Fəaliyyət Planının hazırlanmasının məqsədəuyğunluğunu nəzərdən keçirmək tövsiyə olunmuşdur [10, s.72].

Nəzərə almaq lazımdır ki, zaman dəyişdikcə hər yeni inkişaf mərhələsi insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində yeni məqsədlər, prioritetlər, problemlər və onların həlli məsələlərini doğurur ki, bu da yeni islahatların zəruriliyini gündəmə gətirir. Məhz bununla bağlı insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli təmini istiqamətində yeni prioritetlər nəzərə alınaraq, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması, hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, normativ-hüquqi bazanın və hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, normativ-hüquqi bazanın və hüquq müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsi məqsədilə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.H.Əliyev cənablarının 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində ilk Milli Fəaliyyət Proqramı təsdiq edilmişdir.

Adıçəkilən Proqram insan hüquqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətlərini də müəyyən etmişdir. Bura daxildir: normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi; əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsi; dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi; insan hüquqları sahəsində tədris, elmi-analitik və

maarifləndirmə tədbirləri; insan hüquqları sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və s. Daha bir önəmli cəhət ondan ibarətdir ki, bu sənəddə Milli Fəaliyyət Proqramının həyata keçirilməsinin icra mexanizminin əlaqələndirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsi məsələləri də şərh edilmişdir.

Bütövlükdə bu deyilənlərin analizi belə bir nəticəyə gəlməyə imkan yaradır ki, insan hüquqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədini təşkil etməklə, dövlət fəaliyyətinin bütün sahələrində, o cümlədən cinayət mühakimə icraatında əsas prioritetlərdən biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi elan etmişdir. Bu ona dəlalət edir ki, demokratik, sivil və hüquqi dövlət kimi tanınan Azərbaycan Respublikası qarşısında duran ümdə və vacib vəzifələrdən biri ədalət mühakimə icraatında proses iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafələrinin təmin edilməsidir. Bu məsələnin ön plana çıxması onunla bağlıdır ki, məhz ədalət mühakiməsi sahəsində insan hüquq və qanuni mənafələri müvafiq dövlət orqanları tərəfindən çox ciddi, o cümlədən mühüm məhdudiyətlərə məruz qalır. Bütün bunlar ona gətirib çıxarmışdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında bir sıra maddələr konkret olaraq cinayət mühakimə icraatında şəxsiyyətin hüquq və qanuni mənafələrinə həsr edilmişdir. Onların sırasında Konstitusiyanın 63, 66 və 67-ci maddələrini qeyd etmək kifayət edər [2].

Müasir dövrdə ictimai münasibətlərin yeni müstəvidə inkişafı, bir tərəfdən, cinayətkarlıqla effektiv mübarizə, digər tərəfdən, cinayət mühakimə icraatı sferasında insanların hüquq və qanuni mənafələrinə qeyri-şərtsiz əməl olunması vəzifələrinin real və yüksək səviyyədə uzlaşdırılmasını tələb edir. Ölkəmiz öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, ilk növbədə, cəmiyyətin inkişafına mənfi təsir göstərən neqativ təzahürlərlə və

bilavasitə cinayətkarlıqla mübarizə problemləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin daimi diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, ulu öndər H.Ə.Əliyevin “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” 9 avqust 1994-cü il Fərmanı; “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 27 yanvar 1998-ci il tarixli Sərəncamı; “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı; “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi barədə” 18 iyun 1998-ci il tarixli Sərəncamı, eyni zamanda “Azərbaycan Respublikasında korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında” 8 iyun 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə əsası qoyulmuş və müasir dövrdə daha da effektiv şəkildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən cinayətkarlıqla mübarizə siyasətinin ölkədə qəti şəkil aparılmasını misal göstərmək kifayət edər.

Cinayətkarlıqla mübarizə siyasəti, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının real təmin edilməsi problemləri, ilk növbədə, ölkədə möhkəm və effektiv hüquqi bazanın yaradılmasını tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasından sonra 14 iyul 2000-ci il tarixdə qəbul olunmuş və 1 sentyabr 2000-ci ildə qanuni qüvvəyə minmiş Cinayət-Prosessual Məcəllə xüsusi önəm daşıyırlar. Bu prosessual qanunda, demək olar ki, cinayətkarlıqla mübarizənin daha kəskin və təsirli prosedurlarını müəyyən edən normalarla yanaşı, cinayət mühakimə icraatı sahəsində proses iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafələrinin təmin edilməsinə yönəlmiş konstitusion müddəaları inkişaf etdirən və konkretləşdirən bir sıra prosessual institutlar öz təsbitini tapmışdır.

Müasir dövrü təhlil edən tədqiqatçılar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, Azərbaycan Respublikasının həm yeni Konstitusiyası və həm də yeni CPM-in qəbul edildiyi vaxtdan keçən dövr ərzində ədalət mühakimə icraatında

şəxsiyyətin hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi sahəsində mühüm müsbət dəyişikliklər baş vermişdir [8, s. 4]. Bütün bunlara baxmayaraq, ölkəmizdə məhkəmə-hüquq islahatlarının gedişi, əldə edilmiş nəticələrin elmi araşdırılması və təhlili göstərir ki, ədalət mühakimə icraatında proses iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsinə yönəlmiş hüquq institutlarının və ayrı-ayrı prosesual normaların sistemləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi işi elmi tədqiqatçıların qarşısında mühüm bir vəzifə kimi durmaqdadır. Bu tendensiyanı nəzərə alaraq tədqiqatçılar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, cinayət-prosessual qanunvericilikdə ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquqlarına dair nəzəri məsələlər və xüsusən də onların realizə mexanizmi hələ də lazımi həllini tapmamışdır. Burada belə bir vacib məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, cinayət mühakimə icraatında proses iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi ilə bağlı istintaq və məhkəmə təcrübəsinin də geniş elmi təhlilə böyük ehtiyacı vardır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ədalət mühakimə icraatında proses iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi sahəsində normativ-hüquqi bazanın qeyri-mükəmməlliyi konkret cinayət işi üzrə şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxslərin və cinayət prosesinin digər iştirakçılarının hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarır. Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları, vəkillər və hakimlər arasında bir sıra tədqiqatçıların apardığı sorğuların ümumiləşdirilməsi belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, mövcud hüquqi baza cinayət prosesində ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquqlarını tam təmin etməyə şərait yaratmır. Məhz buna görə də cinayət-prosessual qanunvericiliyi qarşısında, əvvəlki kimi, ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsinə dair hüquqi bazanın hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq norma və standartlara tam uyğunlaşdırılması aktual və mühüm bir vəzifə kimi durmaqdadır.

Cinayət-prosessual hüquq sahəsində ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi problemi keçmiş və müasir tədqiqatçıların diqqətini həmişə özünə cəlb etmişdir. Onların elmi tədqiqatlarında əks olunmuş bir sıra maraqlı müddəalar bu gün də öz elmi əhəmiyyətini itirməmişdir. Lakin bununla belə, prosesualistlər haqlı olaraq qeyd edirlər ki, müəyyən obyektiv səbəblərə görə, ilk növbədə, cəmiyyətin sosial, iqtisadi və hüquqi əsaslarının köklü surətdə dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq sovet dövrü alimlərinin irəli sürdüyü bir sıra konseptual müddəalar müasir tələblərə və hüquq realitələrinə tam cavab vermir.

Cinayət prosesinin bir sıra iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi və qorunması ilə bağlı son illərdə bir neçə hüquq üzrə fəlsəfə doktoru və hüquq üzrə elmlər doktoru dissertasiyaları müdafiə edilsə də, ölkəmizdə daim inkişafda olan məhkəmə-hüquq islahatları, prosesual qanunvericiliyin ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanmaqla təkmilləşdirilməsi və cinayətkarlığa qarşı qətiyyətli mübarizənin tələb olunduğu müasir dövrdə cinayət-prosessual hüquq nəzəriyyəsi və hüquq yaradıcılığı sahəsində fundamental elmi tədqiqatların aparılması günün ən vacib vəzifələrindən biridir.

F.M.Abbasovanın "Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində çəkişmə prinsipinin həyata keçirilməsinin nəzəri və praktiki problemləri" mövzusunda hüquq üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün müdafiə etdiyi dissertasiyasında AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə istinadən qeyd edir ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi dövlətin ali məqsədini təşkil edilir və onların pozulması, eləcə də məhdudlaşdırılması halları ilə müşayiət olunan bir sahədə – cinayət prosesində onların yüksək səviyyəli hüquq təminatları yalnız beynəlxalq norma və prinsiplərə əsaslanan hüquq prosedurları daxilində təsbit və realizə edilə bilər [1, s. 3-4]. Azərbaycanın hər dəfə regional səviyyəli iqtisadi və siyasi layihələrdə aparıcı rol oynamasına

şərait yaradan geosiyasi mövqeyi onu həm də beynəlxalq cinayətkar şəbəkələrin nəzarətdə saxlamaq istədiyi məkana çevirmişdir. Aydın məsələdir ki, işğal nəticəsində ərazisinin 20 faizinin nəzarətsiz qaldığı bir şəraitdə beynəlxalq cinayətkarlıq dövlətin iqtisadi və milli təhlükəsizliyinə real təhlükə yaratmışdır. Məlum olduğu kimi, beynəlxalq cinayətkarlığa qarşı mübarizənin ən effektiv yolu bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq, sonuncuya nail olmanın əsas şərti isə əməkdaşlıq edən dövlətin ümumi prinsiplərə və normalara əsaslanan hüquq sistemlərinin olmasıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası ədalət mühakimə icraatını tənzimləyən normativ hüquqi bazasını yaradarkən beynəlxalq norma və prinsiplərə öz qanunvericiliyində geniş yer vermişdir.

Hüquq ədəbiyyatında vətəndaşların azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq kimi konstitusion hüquqlarının ədalət mühakiməsi icraatında qorunması ilə bağlı məsələlərə çox geniş yer verilir. Bu başa düşüləndir, çünki insan və vətəndaşların azadlıq və şəxsi toxunulmazlığının müdafiəsi fərd və dövlət orqanında (insan və hakimiyyət) qarşılıqlı münasibətlər probleminin tərkib hissəsi olmaqla çoxəsrlik tarixə malik siyasi-hüquqi fikrin aparıcı problemidir. İnsanın təbii və ayrılmaz hüquqları sistemində azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq xüsusi yer tutur. Əgər azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq müdafiə olunmursa, onda digər hüquqlar da müdafiə olunmur [6, s. 3].

Ədalət mühakimə icraatında azadlıq və şəxsi toxunulmazlığa münasibət, onun müdafiə olunması dərəcəsi hüquqi dövlətin yetkinlik və inkişafının şərtsiz göstəricisidir. Bu aspekti nəzərə alaraq toxunduğumuz problemin tarixi aspekti də daxil olmaqla təhlilə təkcə praktiki planda deyil, həm də dövlətimizin insana, onun hüquq və azadlıqlarına münasibətdə siyasətinin real istiqamətlərini aydın işıqlandırdığından siyasi-hüquqi planda da əhəmiyyətlidir. Nəzəriyyənin və praktikanın təhlili göstərir ki, tarix boyu insan hüquq və azadlıqlarının real müdafiəsi prosesini, o cümlədən insan hüquqlarını effektiv müdafiə

edən və hər cür özbaşınalığı aradan qaldırmağa qadir olan hakimiyyətin müstəqil qolu kimi çıxış edən ədalət mühakimə hakimiyyətinin təşəkkül tapması və formalaşması prosesi paralel olaraq həyata keçirilməlidir.

16 dekabr 1966-cı ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Paktı qoşulmuş dövlət kimi Azərbaycan Respublikası öz üzərinə istənilən şəxsin pozulmuş hüquq və azadlıqlarının hüquqi müdafiəsinin effektiv vasitələrinin təmin olunması öhdəliyini götürmüşdür. Paktın 9-cu maddəsinin 3-cü bəndinə müvafiq olaraq, söhbət azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq haqqında gedirsə, belə effektiv vasitə qismində ədaləti təmin etməyə qadir olan prosessual təminatları ilə yalnız məhkəmə hakimiyyəti çıxış edə bilər. Lakin biz çox yaxşı bilirik ki, qeyri-demokratik dövlətlərdə güc strukturları ilə müqayisədə məhkəmənin rolunun azaldılması səbəbindən insanı və onun hüquqlarını ali dəyər elan edən, bu dəyərlərin tətbiqinə imkan verən məhkəmə müdafiəsi 1991-ci ildə müstəqillik əldə edənə qədər, demək olar ki, çox zəif olmuşdur. Eyni zamanda, məhkəmə hakimiyyətində konstitusiya normalarının bilavasitə tətbiqi təcrübəsi də bir qədər formal xarakter daşımışdır. Hakimlər qanunla ciddi müəyyən edilmiş prosedur çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə sanki vərdiş etmişdilər.

Müasir dövrü təhlil edib belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizdə insan hüquqları sahəsində dünyəvi standartlara cavab verən Konstitusiyanın olduğu, lakin hələ verilən hüquqların müdafiəsi və reallaşdırılması prosedurlarını təmin edən yeni sahəvi qanunvericiliklərin qəbul olunduğu şəraitdə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi şəxsinə məhkəmə hakimiyyəti öz fəaliyyətində köhnəlmiş stereotipləri aradan bir qədər qaldıra bildi. Azərbaycan Respublikasının yeni CPM-ni və Konstitusiya normalarını bilavasitə tətbiq edib qanunsuz və əsassız həbslərdən verilən şikayətlərə baxaraq müəyyən müsbət nəticələr əldə etməyə müvəffəq olmuşdur.

Bunu hal-hazırda vətəndaşların Konstitusiyaya ilə onlara verilən hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində məhkəmə hakimiyyətinin aktiv mövqeyini işıqlandıran kifayət qədər toplanmış elmi tədqiqat materialları da təsdiq edir.

Ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsi sahəsində məhkəmə-istintaq təcrübəsinin dərk olunması üçün hüququ dövldə məhkəmə hakimiyyətinin yeni konsepsiyasının hazırlanmasında əlavə impuls, onun hüquqi müdafiə funksiyasının təzahürü, o cümlədən cəmiyyətdə demokratik proseslərin inkişafını ləngidən qanunvericilikdə olan boşluqların aradan qaldırılması imkanı real mövcud olmalıdır.

Çox maraqlıdır ki, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının azadlıq və şəxsi toxunulmazlığın müdafiəsinə həsr edilmiş 5-ci maddəsinin şərhində deyilir ki, hətta azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq kimi əsas hüquqlar da mütləq deyildir. İstənilən hüquq sisteminə şəxsin azadlığının cəmiyyətin hansısa başqa maraqlarına güzəşt edilməsi zəruriyyəti ilə bağlı şərait yarana bilər.

Ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsi problemlərinin tədqiqi prosesində aydın olur ki, hal-hazırda müasir cəmiyyətdə cinayət törətməkdə şübhə edilən və təsdiqləndirilən şəxslərin şəxsi toxunulmazlıqları və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsi məsələsinin təkcə sırf hüquqi aspektini deyil, həm də sosial-siyasi aspektini, xüsusən də əgər vətəndaşların digər konstitusion hüquqlarının – yazışma sirlərinin, telefon danışqlarının, poçt, teleqraf və başqa əlaqələrin, mənzil toxunulmazlığının və sairə məhdudlaşdırılması ilə bağlı bütün məsələlərin həllinin məhkəmələrin səlahiyyətlərinə verilməsi perspektivini nəzərə alsaq, bu daha aktual və ciddi olaraq qalacaqdır. Yuxarıda sadalanan hüquqi məhdudiyyətlərdən bir çoxu artıq indi, Azərbaycan Respublikası CPM-in qəbul olunması və qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar yalnız məhkəmənin qərarı ilə tətbiq olun-

maqdadır. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlığın məhkəmə müdafiəsinin konseptual əsaslarının hazırlanması və təcrübənin öyrənilməsi ədalət mühakimə icraatı sahəsində proses iştirakçılarının və bütövlükdə vətəndaşların bütün digər konstitusion hüquqlarının müdafiəsi üzrə müəyyən istiqamətverici rol oynaya bilər.

Cəmiyyətdə hüququn aliliyini, dövlət hakimiyyətinin xalqın iradəsinə bağlılığını, insan hüquq və qanuni mənafelərinin toxunulmazlığını təmin etməli olan islahatlar sosial münasibətlərin bütün tərəflərinə şamil edilməklə, eyni zamanda, ictimai-siyasi institutları da əhatə etdikdə arzu olunan nəticəni və səmərəni verə bilər.

Tədqiqatçılar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, hazırkı dövrdə Azərbaycan dövləti və xalqı beynəlxalq həyata, qlobal proseslərə hərtərəfli inteqrasiya yolunu tutmuşdur. Bunun üçün ölkəmiz bir sıra beynəlxalq və regional quruma üzv olmuş, xeyli sayda beynəlxalq təsisatlarla fəal əməkdaşlıq etməkdədir. Lakin ictimai həyatın bütün tərəflərini əhatə edən inteqrasiya prosesləri qarşılıqlı xarakter daşdığına görə hər bir ölkənin, hər bir cəmiyyətin ümumbəşəri tərəqqiyə öz töhfəsini verməsi və tarix boyu formalaşmış bəşəri dəyərlərdən öz məqsədləri üçün faydalanması kimi başa düşülməlidir [7, s. 3].

Artıq deyə bilərik ki, cinayət-prosessual qanunvericilikdə ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasına və təmin edilməsinə yönəlmiş kifayət qədər qanunlar və başqa normativ aktlar qəbul edilmiş, dövlət icra mexanizmində bu hüquqları daha etibarlı mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra təsisatlar yaradılmışdır. Lakin biz belə bir həqiqətlə də razılaşmalıyıq ki, istər ölkə daxilindəki müxtəlif qurumların, o cümlədən də rəsmi hakimiyyət orqanlarının, istərsə də beynəlxalq təsisatların qeyd etdikləri kimi Azərbaycanda, başqa ölkələrdə olduğu kimi, insan hüquqlarının bütün təminat mexanizmləri heç də səmərəli fəaliyyət göstərə bilmir. Belə çatışmazlıqlara

xüsusən də məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində daha tez-tez rast gəlmək olur. Aparılmış müşahidələr və elmi tədqiqatlar göstərir ki, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətindəki çatışmazlıqların əksər hissəsi qanunvericiliyin düzgün tətbiq edilməməsi ilə bağlıdır ki, bu da müvafiq normativ-hüquqi aktların ayrı-ayrı normalarının mahiyyətini bilməməkdən və ya yanlış dərk etməkdən irəli gəlir.

Ədalət mühakimə icraatı iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafələrinin qorunması təminatlarından biri də həmin hüquqların real müdafiə mexanizminin mövcud olmasıdır. Proses iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafələrinin müdafiəsinin daha bir əsas vasitələrindən biri də məhkəmə müdafiəsidir. Bu növ müdafiə daha çox mülki məhkəmə icraatı qaydasında həyata keçirilsə də, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosesual qanunvericiliyində də şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının özünəməxsus müdafiə vasitəsi – xüsusi ittiham qaydasında verilmiş şikayət üzrə məhkəmə icraatı mövcuddur.

Xüsusi ittiham qaydasında verilmiş şikayət ərizəsi üzrə məhkəmə icraatı R.F.Qasımovun təbirincə desək, başqa kateqoriyadan olan cinayət işləri üzrə icraatdan xeyli dərəcədə fərqlənir. Bu fərq, hər şeydən əvvəl, barəsində xüsusi ittiham qaydasında icraat nəzərdə tutulmuş cinayət əməllərinin özünəməxsusluğu ilə bağlıdır. Cinayət qanunvericiliyinə nəzər yetirdikdə görürük ki, xüsusi ittiham qaydasında araşdırılan cinayətlər insanların şərəfinə, ləyaqətinə, nüfuzuna, habelə onların şəxsiyyəti ilə sıx bağlı olan digər hüquqlarına ziyan verir [7, s. 4]. Bu baxımdan xüsusi ittiham qaydasında şikayət şəxsiyyətin şərəf, ləyaqət və nüfuzunun, habelə onun bəzi başqa şəxsi hüquqlarının qorunmasının cinayət-hüquqi vasitəsidir. Məhz buna görə də xüsusi ittiham qaydasında icraatın tam obyektiv və qanunauyğun formada həyata keçirilməsi vətəndaşların şəxsiyyəti ilə bağlı çox mühüm qeyri-maddi nemətlərin müdafiəsini təmin etmiş olur.

Digər tərəfdən, xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə icraat xeyli dərəcədə mülki məhkəmə icraatına oxşasa da, onun mahiyyətində cinayət tətbiqi mövcuddur ki, bu da konkret təqsirləndirilən şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiqi ilə nəticələnə bilər. Bu da o deməkdir ki, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin şərh edilən vasitəsindən elə dəqiq istifadə edilməlidir ki, başqasının hüquq və azadlıqlarının əsassız məhdudlaşdırılmasına yol verilməsin.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ədalət mühakiməsi iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafələrinin gücü və həyatiliyi təkcə onların elan olunmasında deyil, həm də təmin olunmasındadır. Başqa sözlə, bu onların real həyata keçməsi üçün zəruri olan şərait və vasitələr sisteminin təmin olunması ilə şərtlənir. Dünya hüquq inkişafı təcrübəsi qətiyyətlə təsdiq edir ki, müvafiq təminat olmadan bunlar adicə deklorasiyaya, kağız üzərində hüquq və azadlıqlara çevrilər [4, s. 102]. Zəruri şərtlər olmasa ədalət mühakimə iştirakçılarının, o cümlədən vətəndaşların, vəzifəli şəxslərin, dövlət orqanlarının qanunla müəyyən edilmiş vəzifələri də həyata keçirilə bilməz. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ədalət mühakimə iştirakçılarının əsas hüquq, qanuni mənafələri və vəzifələri təsbit etməklə yanaşı, həm də onların təminatını da gücləndirir və tamamlayır. Mübalığəsiz qeyd etmək olar ki, demokratik qaydaların bərqərar edilməsi, proses iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafələrinin müdafiə olunması problemləri ölkəmizdə qüvvədə olan cinayət-prosesual qanunvericiliyinin özəyini təşkil edir.

Bütün bu deyilənləri əsas götürərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayət-prosesual qanunvericilikdə ədalət mühakimə iştirakçılarının hüquq və qanuni mənafələrinin təmin edilməsi problemlərinin tədqiqi və təhlili müasir dövrümüzdə də cinayət-prosesual hüquq elminin ən aktual və ümdə vəzifələrindən biridir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Abbasova F.M. H.e.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2011, 54 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun 2016, 72 s.
3. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
4. Cəfərquliyev M.Ə. Milli dil və məhkəmə icraatı. Bakı: Azər nəşr, 1991, 264 s.
5. Ələsgərova Nigar. VI Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları. 5-6 may, Bakı, 2016.
6. Həsənov N.Ə. H.ü.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2004, 26 s.
7. Qasımov R.F. H.ü.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2010, 22 s.
8. Qəfərov M.S. H.e.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2009, 54 s.
9. Mehdiyev Fərhad. Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları. Bakı, 2009.
10. Səfixanlı Aydın. İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinin artırılmasında strateji sənədlərin rolu. VI Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları. 5-6 may, Bakı, 2016.

Джафаркулиев Мирага Ашраф оглу

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ УЧАСТНИКОВ ПРОЦЕССА
– ОДНА ИЗ ГЛАВНЕЙШИХ ЗАДАЧ СУДОПРОИЗВОДСТВА**

РЕЗЮМЕ

В статье права и законные интересы участников процесса исследуются в историческом аспекте, отмечается их международная и национальная значимость, приводятся многочисленные правовые акты, направленные на их реальное соблюдение в ходе судебно-следственной практики.

Jafarguliyev Miraga Ashraf

**ENSURING RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF THE PARTICIPANTS OF PROCESS
IS ONE OF THE MAIN PROBLEMS OF LEGAL PROCEEDINGS**

SUMMARY

In article, under investigation are the rights and legitimate interests of the participants of process in historical aspect, their international and national importance, the numerous legal acts directed to their real observance during judicial and investigative practice.

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.S. Qəfərov

Daxil olma tarixi: 18.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Teymurov Allahverdi Əhmədخان oğlu,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
“Cinayət hüququ və cinayət prosesi”
şöbəsinin böyük elmi işçisi

UOT 34: 343.1

CİNAYƏT PROSESİNDƏ NƏZARƏT FUNKSİYASININ ANLAYIŞI, NÖVLƏRİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *cinayət prosesi, iştirakçı, prosesual nəzarət, fəaliyyət, subyekt, ittiham, müdafiə, funksiya*

Ключевые слова: *уголовный процесс, участник, процессуальный контроль, деятельность, субъект, обвинение, защита, функция.*

Keywords: *criminal trial, participant, procedural monitoring, activities, subject, charge, protection, function.*

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin (AR CPM) 10-cu maddəsi cinayət prosesi iştirakçılarında Konstitusiyaya, CPM-ə, eləcə də, digər qanunlara ciddi əməl etmələrini, 12-ci maddəsi isə cinayət prosesini həyata keçirən orqanlardan Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsinin təmin olunmasını tələb edir. Qanunla belə tələblərin irəli sürülməsinin sadəcə bəyanat şəklində qalması və təcrübədə bu tələblərə real olaraq cavab verilməsi üçün isə konkret təminat mexanizmlərinin mövcudluğu tələb olunur. Cinayət mühakimə icraatında prosesual nəzarət funksiyası məhz qanunçuluq və insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi prinsiplərinin təminat mexanizmini ehtiva edir.

F.M. Abbasova özünün «Cinayət prosesi» dərslində göstərir ki, cəmiyyətin hər bir subyektı ictimai həyatda onun qarşısında duran məqsəd və vəzifələrdən asılı olaraq müəyyən fəaliyyət həyata keçirir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar və cinayət mühakimə icraatına cəlb edilmiş şəxslərin də qarşısında konkret məqsədlər və vəzifələr durur. Məsələn, hakimin məqsədi iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etmək, dövlət ittihamçısının məqsədi irəli sürülmüş ittihamın qanuni və əsaslı olduğunu sübut etmək, müdafiəçinin məqsədi müdafiə etdiyi şəxsə bəraət qazandırmaq və ya onun məsuliyyətini yüngülləşdirməkdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün sonuncular müəyyən fəaliyyət həyata keçirməli olurlar, bu fəaliyyət cinayət prosesinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olduğu üçün cinayət-prosesual fəaliyyət adlanır. Cinayət prosesinin bütün iştirakçıları cinayət-prosesual fəaliyyətin subyektləri hesab edilir, çünki onların hər biri qanunla müəyyən edilmiş hüdudlarda prosesual fəaliyyət həyata keçirirlər. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanların və cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin məqsəd və vəzifələri fərqli olduğu üçün onların həyata keçirdiyi prosesual fəaliyyətlər də bir-birindən fərqlənir. Bu, o deməkdir ki, ümumi kateqoriya kimi cinayət-prosesual fəaliyyət

müxtəlif istiqamətlidir. Prosesual funksiyalar – ümumi məqsədin vahidliyi əsasında ayrı-ayrı qruplarda birləşdirilmiş cinayət prosesi subyektlərinin əsas fəaliyyət istiqamətləridir [1, s. 15-16].

Bu mənada prosesual nəzarət funksiyasına da müvafiq səlahiyyətləri olan subyektlərin prosesual fəaliyyətinin özünəməxsus istiqaməti kimi baxmaq olar. Prosesual nəzarət funksiyasının subyektləri bu funksiyanı yerinə yetirərkən onların fəaliyyəti digər subyektlərin işində (prosesual fəaliyyətində) qanun pozuntularının aşkar edilməsi, onların aradan qaldırılması və yeni qanun pozuntularının baş verməməsi üçün tədbirlərin görülməsinə yönəlmiş olur.

Hazırda cinayət-prosesual hüquqa dair milli dərsləklərdə prosesual funksiyalara həsr edilmiş mövzuda prosesual nəzarət funksiyasının adı çəkilməsinə baxmayaraq, nəzərə almaq lazımdır ki, o, məhdud bir qrup cinayət prosesi subyektinin ən əhəmiyyətli cinayət-prosesual funksiyalarından biridir. Belə ki, M.Ə. Cəfərquliyevin «Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi» dərsləyinə nəzər salsaq görərik ki, dərsləyin «Cinayət prosesinin anlayışı, mahiyyəti və vəzifələri» adlanan I fəslinin «Prosesual funksiyalar» adlı 3-cü paragrafında yalnız ittiham, müdafiə və işi həll etmə funksiyalarından bəhs olunur [6, s. 16-18].

Eləcə də, F.M. Abbasovanın «Cinayət prosesi. Ümumi hissə» dərsləyində «Cinayət prosesinin anlayışı, mahiyyəti və təminatı» adlanan I fəslinin «Cinayət-prosesual funksiyalar və prosesual forma» adlı 1.2-ci yarımfəslində ittiham, müdafiə və işi həll etmə funksiyalarından bəhs olunur [1, s. 15-18].

Şübhəsizdir ki, milli dərsləklərdə nümayiş etdirilən bu yanaşma cinayət prosesinin «üç əsas funksiyası» konsepsiyası ilə əlaqədardır. Lakin unutmamaq olar ki, cinayət-prosesual funksiyalar sistemində üç əsas prosesual funksiyanın fərqləndirilməsi digər funksiyaların da mövcudluğunu istisna etmir. Bu, o

deməkdir ki, cinayət prosesinin iştirakçıları aid olduqları tərəfə xas olan əsas prosesual funksiyalarla yanaşı, digər prosesual funksiyalar da icra edirlər. Bu müddəə həm prokuror, həm də məhkəmə üçün keçərlidir, çünki prokurorun ittiham funksiyasının, məhkəmənin işi həll etmə funksiyasının subyektləri olması onlar tərəfindən digər prosesual funksiyaların, o cümlədən, prosesual nəzarətin də icra edilməsini istisna etmir.

Cinayət prosesinin «üç əsas funksiyası» konsepsiyası cinayət prosesi tərəflərinin və məhkəmənin funksiyalarının qəti bölgüsünü təmin etmək baxımından əhəmiyyətlidir. F.M. Abbasova ilə razılaşmaq lazım gəlir ki, cinayət-prosesual funksiyaların bölgüsünün və onların öz aralarında ayrılmasının məqsədi cinayət mühakimə icraatında çəkişməni təmin etməkdir. Cinayət mühakimə icraatının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi üçün cəmi üç prosesual funksiyanın fərqləndirilməsi tələb olunur: ittiham, müdafiə, işi həll etmə funksiyaları. F.M. Abbasova haqlı olaraq göstərir ki: «... çəkişmə prinsipinin prosesual funksiyaların üç qismə bölgüsünə əsaslanması heç də bütün funksiyaların yalnız ittiham, müdafiə və işin həllindən ibarət olması anlamına gəlməməlidir ... burada söhbət əsas funksiyalardan gedir, «əsas» sözü digər prosesual funksiyaların mövcud olmaması barədə nəticənin çıxarılması imkanını istisna edir ... təcrübə göstərir ki, ibtidai araşdırma mərhələsində müdafiə tərəfinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulduğu qaydada təmsil olunması çəkişmə formasının reallığına təminat vermir, qanunverici çəkişməyə təminat vermək məqsədilə ibtidai araşdırma üzərində məhkəmə nəzarəti institutunu təsbit etmişdir» [1, s. 17]. Göründüyü kimi, F.M. Abbasovanın verdiyi izahda, hətta işi həll etmə funksiyasının mövcud olmadığı ibtidai araşdırma mərhələsində də çəkişmə prinsipinin tələb etdiyi üçüncü qərəzsiz «tərəfin» – məhkəmənin özünəməxsus funksiyası yerinə yetirməsinin zəruriliyi vurğulanır.

Məhkəmənin bu funksiyası məhkəmə nəzarəti funksiyası adlanır.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, AR CPM-in mətnində funksiya kateqoriyası yeganə olaraq məhkəmə nəzarətinə münasibətdə istifadə edilir. Maraqlıdır ki, AR CPM-in mətnində «ittiham funksiyası», «müdafiə funksiyası» və s. bunun kimi terminlərə rast gəlinmir.

Azərbaycan Respublikasından fərqli olaraq, bəzi MDB dövlətlərinin Cinayət-Prosessual Məcəllələrində «funksiya» kateqoriyasından daha geniş miqyasda istifadə edilir. Məsələn, RF CPM-də, ilk növbədə, «funksiya» terminindən «tərəflər» kateqoriyasının anlayışının verilməsində istifadə edilir. RF CPM-in 5-ci maddəsinin 45-ci bəndinə əsasən,, tərəflər – cinayət mühakimə icraatının çəkişmə əsasında ittiham (cinayət təqibi) və ya ittihamdan müdafiə funksiyasını yerinə yetirən iştirakçılardır. RF CPM-də «funksiya» kateqoriyasından çəkişmə prinsipinin mahiyyətinin açılması üçün də istifadə edilir. RF CPM-in 15-ci maddəsinə əsasən,, cinayət mühakimə icraatı tərəflərin çəkişməsi əsasında həyata keçirilir, ittiham, müdafiə və işin həll edilməsi funksiyaları bir-birindən ayrılmışdır və eyni bir orqanın, yaxud vəzifəli şəxsin üzərinə qoyula bilməz, məhkəmə cinayət təqibi orqanı deyildir, nə ittiham, nə də müdafiə tərəfindən iştirak etmir və s. Həmçinin, Qazaxıstan Respublikasının CPM-in «Məhkəmə» adlanan 57-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən,, işin həll edilməsi funksiyası ittiham və müdafiə funksiyalarından ayrılır. Həmin Məcəllənin 8-ci fəslə, ümumiyyətlə, «Cinayət təqibi funksiyasını həyata keçirən dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər» adlanır. Qazaxıstan Respublikasının CPM-i hətta tərəflərə aid olmayan digər iştirakçıların da özünəməxsus prosessual funksiyalarının mövcudluğunu təsbit edir. Belə ki, həmin Məcəllənin 89-cu maddəsinin 4-cü hissəsində qeyd edilir ki, öz prosessual funksiyalarının həyata keçirilmə-

sinə mane olan üzrlü səbəblər olduqda, məhkəmə iclasının katibi, məhkəmə məmuru, tərcüməçi, mütəxəssis və ekspert öz xahişləri ilə cinayət prosesində iştirakdan azad edilə bilərlər.

Fikrimizcə, cinayət-prosessual qanunvericilikdə prosessual funksiyalardan normativ kateqoriya kimi istifadə edilməsi müsbət haldır. Bu, cinayət-prosessual funksiyaların mahiyyətinin dərk edilməsinə, hüquqi tənzimləmənin daha səmərəli həyata keçirilməsinə və cinayət prosesi subyektlərinin səlahiyyət dairəsinin onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla uyğun gəlib-gəlməməsinin qiymətləndirilməsində əsas meyarın müəyyən edilməsinə xidmət edə bilər.

Hazırda qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddəalarına əsasən,, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində nəzarət funksiyasının subyektinə görə üç növü mövcuddur: a) idarədaxili nəzarət; b) prokuror nəzarəti və c) məhkəmə nəzarəti.

İstintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində idarədaxili prosessual nəzarət AR CPM-də istintaq şöbəsinin (bölməsinin, idarəsinin) rəisinə (rəis olmadıqda müavininə), eləcə də, təhqiqat orqanının ixtisaslaşmış təhqiqat qurumunun rəhbərinə verilmiş nəzarət səlahiyyətləri ilə şərtlənir.

Daha çox təşkilati məsələlərin qanuni şəklində həll edilməsi üçün əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq, hüquq ədəbiyyatında həm şəxsiyyətin hüquqlarının, həm də istintaq hərəkətlərinin qanuniliyi və əsaslılığının təminatı baxımından idarədaxili nəzarətin əhəmiyyəti və operativliyi səbəbindən daha səmərəliliyi haqda fikirlər bildirilir [8, s. 196].

Qeyd etmək lazımdır ki, istintaq hərəkətlərinin icraatı üzərində idarədaxili nəzarət Azərbaycan cinayət prosesi üçün yeni bir şey deyildir. Belə ki, hələ Azərbaycan SSR-in 1961-ci il tarixli CPM-in 45-1-ci maddəsində göstərilirdi ki: «İstintaq şöbəsinin rəisi ...

cinayətlərin açılması və qarşısının alınması sahəsində müstəntiqlərin işi vaxtında görməsinə nəzarət edir».

Prokuror nəzarəti də Azərbaycan cinayət prosesi üçün hələ sovet dövründən etibarən xasdır. Hətta yeni cinayət-prosessual qanunvericilikdən fərqli olaraq, əvvəlki CPM-də prokuror nəzarətinə «Cinayət mühakimə üsulunda prokuror nəzarəti» adlanan müstəqil norma (23-cü maddə) həsr edilmişdi. Normada prokuror nəzarətinin subyektləri, predmeti və prosedur qaydası müəyyən edilirdi. Bundan başqa, 1961-ci il tarixli Azərbaycan SSR-in CPM-də «İbtidai istintaq aparılarkən qanunlara əməl edilməsi üzərində prokurorun nəzarəti» adlanan 149-cu maddə də nəzərdə tutulurdu.

Yeni CPM-də isə prokurorun nəzarət funksiyasının elementləri Məcəllənin ayrı-ayrı normalarının məzmununda ifadə olunmuşdur. Hazırda prokurorun səlahiyyətlərinin xarakteri AR CPM-in 84.5-ci maddəsində belə ifadə edilir: «İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata və ibtidai istintaqa nəzarət edərəkən aşağıdakı hüquqları həyata keçirir». Göründüyü kimi, bu normanın məzmunundan belə məna çıxır ki, prokurora verilmiş hüquqların hamısı yalnız təhqiqata və ibtidai istintaqa nəzarət edərəkən həyata keçirilir və prokurorun digər funksiyaları ilə əlaqədar hüquqları bu zaman kənar da qalmış olur. Lakin qeyd edilməlidir ki, bəzən prokurorun bu və ya digər hüququnun nəzarət və ya digər xarakterli səlahiyyətlərə aid edilməsi kifayət qədər mürəkkəb olur, məsələn, istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsində iştirak etmək, ittiham aktının təsdiq edilməsi və işin məhkəməyə göndərilməsi mahiyyətə həm cinayət təqibinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş, həm də nəzarət səlahiyyətləri kimi qiymətləndirilə bilər. Prokurorun qanunda göstərilmiş nəzarət səlahiyyətlərini şərti olaraq üç qrupa bölmək

olar: 1) qanun pozuntusunun aşkar edilməsinə yönəlmiş səlahiyyətlər; 2) qanun pozuntularının aradan qaldırılmasına yönəlmiş və 3) qanun pozuntularının qarşısının alınmasına, yönəlmiş səlahiyyətlər. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, prokuror nəzarəti subyektlərinin qanun pozuntularının aradan qaldırılmasına yönəlmiş bilavasitə səlahiyyətlərə malik olması onu idarədaxili nəzarətdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri kimi çıxış edir.

İdarədaxili nəzarətdən və prokuror nəzarətindən fərqli olaraq, **məhkəmə nəzarəti** Azərbaycan cinayət prosesi üçün yeni nəzarət növüdür. Yeni CPM-in müddəalarına müvafiq olaraq cinayət prosesində şəxsin hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan bütün məsələlər məhkəmə nəzarəti qaydasında həll edilir. Məhkəmə nəzarəti bu və ya digər ölçüdə məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin bütün formalarında mövcuddur. Lakin onun ibtidai istintaq mərhələsində həyata keçirilməsi xüsusi səciyyəyə malikdir. O, nəinki cinayət təqibi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətləri (hərəkətsizliyi) və ya qərarlarından (o cümlədən bəzi qətimkan tədbirləri ilə bağlı qərarlardan) verilən şikayətlərə baxılması, həmçinin, vətəndaşların konstitusiya hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi və ya məcburi istintaq hərəkətlərinin, yaxud əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin razılaşdırılması formalarında həyata keçirilir (AR Konstitusiya Məhkəməsinin «AR CPM-in təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənziqləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsinin 2-ci və 3-cü abzaslarının müddələrinin şərh edilməsi haqqında» 6 yanvar 2004-cü il tarixli Qərarı).

AR CPM-də xüsusi icraatlar sırasında məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsinə dair icraat (442-454-cü maddələr) mövcud-

dur. Bu icraat cinayət-prosessual qanunvericiliyi üçün tamamilə yeni olan məhkəməyə şikayət vermək institutudur. Bu institut hüquq və azadlıqların pozulmasına dair məlumatlar olduğu halda cinayət təqibini həyata keçirən (əməliyyat-axtarış, təhqiqat, istintaq, prokurorluq) orqanların vəzifəli şəxslərinin hərəkət və qərarlarının qanuniliyi üzərində məhkəmə nəzarətini işə salır. Məhkəmə nəzarəti icraatında məhkəmə əsasən, iki vəzifə icra edir: cinayət təqibi üzrə müvəkkil edilmiş orqanlar və vəzifəli şəxslər tərəfindən edilən ayrı-ayrı hərəkətlərin və qəbul olunan qərarların qanuniliyinin təmin olunması; cinayət prosesi iştirakçılarının hüquq və azadlıqlarının qorunması (əsassız və qanunsuz məhdudlaşdırılmasının istisna edilməsi, hüquqların pozulmasına son qoyulması və pozulmuş hüquqların bərpası). AR CPM-in 449.2.3-cü maddəsinin müddəasına görə qərarın qəbul edilməsi və ya hərəkətin aparılması nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulan digər şəxslərin də müstəntiqin və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun hərəkətlərindən məhkəmə nəzarəti qaydasında şikayət vermək hüquqları vardır (AR Konstitusiya Məhkəməsinin «AR CPM-in 449.2.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 5 avqust 2009-cu il tarixli Qərarı).

Cinayət-prosessual qanunvericiliyində ədalət mühakiməsinin xüsusi forması kimi, məhkəmə nəzarəti çıxış edir. Məhkəmə nəzarəti əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanlarının cinayət təqibi ilə bağlı fəaliyyəti üzərində məhkəmənin həyata keçirdiyi nəzarət funksiyasıdır. Bu funksiyanın məqsədləri əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanlarının fəaliyyətinin, onların həyata keçirdikləri ayrı-ayrı hərəkətlərin, qəbul etdikləri qərarların qanuniliyinin təmin olunmasından və cinayət təqibi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, qanuni

marqlarının əsassız və qanunsuz məhdudlaşdırılmasının istisna edilməsindən və qorunmasından ibarətdir (AR Konstitusiya Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi kollegiyasının 7 iyul 2011-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair» 17 aprel 2012-ci il tarixli Qərarı).

Yeni cinayət-prosessual qanunvericilik ibtidai araşdırma mərhələsində məhkəmə nəzarəti institutunu təsbit etməklə yanaşı, əvvəllər mövcud olan prokurorun prosessual nəzarəti institutunu da qüvvədə saxlamışdır. Bu məsələ ilə əlaqədar İ.L. Petruxinin mövqeyi diqqəti cəlb edir. O hesab edir ki, eyni nəzarət funksiyalarının müxtəlif orqanlar tərəfindən həyata keçirilməsi lazımsızdır: «İbtidai istintaqda səhv və sui-istifadə hallarından ikili müdafiə vasitəsinin olması lazım deyildir. Yaxşı təşkil olunmuş məhkəmə nəzarətinin mövcud olduğu hallarda bəzi məsələlər üzrə prokuror nəzarətinin də həyata keçirilməsi artıqdır» [8, s. 12]. Müəllif bununla əlaqədar təklif edir ki, məhkəməyə müraciət edərkən istintaq orqanı prokurora müvafiq məlumat versin və prokuror etiraz etməzsə, materialları məhkəməyə göndərsin və orada özü istintaq hərəkətinin həyata keçirilməli olmasını əsaslandırсын. Bu zaman müəllif prokurorun məhkəmədə iştirak etməsinin qanuni və əsaslı qərarın qəbul edilməsinə zəmin yaradacağı hallarda onun da məhkəmədə iştirak etmək hüququnun qorunub saxlanmasını təklif edir və hesab edir ki, təklif olunan variant xüsusilə də məhkəməyə dövlət orqanlarının hərəkət və hərəkətsizliklərindən şikayət verilməsi imkanının genişləndiyi bir şəraitdə kifayət qədər ağılabatdır [8, s. 14].

Oxşar yanaşmaya Y.Y. Alontseva (onun fikrinə görə, müstəntiqin fəaliyyəti üzərində eyni məsələlərə dair paralel olaraq prokuror

və məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi müstəntiqin prosesual müstəqilliyinə xələl gətirə bilər), V.V. İsaenko (bu müəllif maraqlı bir məsələyə toxunur və qeyd edir ki, eyni məsələnin həm prokuror, həm də məhkəmə nəzarətinin obyektini kimi çıxış etməsi zamanı həmin məsələnin həlli zamanı qəbul edilən müxtəlif nəzarət aktları arasında ziddiyyətlər yarana bilər ki, bu da işin səmərəli icraatından daha çox yeni kolliziyalara yol açır) və s. kimi müəlliflərin də əsərlərində rast gəlmək mümkündür [7, s. 180].

Bununla belə, hazırda Azərbaycan Respublikasında ibtidai araşdırma mərhələsində məhz prokurorun və məhkəmənin prosesual nəzarət institutları yanaşı fəaliyyət göstərir. İ.L. Petruşin və digərlərinin arqumentləri ağlabatan olsa da, ədalətə naminə qeyd etmək lazımdır ki, ibtidai araşdırma mərhələsində prokuror nəzarətindən tam imtina etmək Azərbaycan Respublikası üçün hələ çox tezdir. Mövcud

reallıq göstərir ki, ildən-ilə məhkəmə nəzarəti qaydasında qanun pozuntularının qarşısının alınması halları artsa da, ibtidai araşdırmada qanunçuluğun əsas təminatçısı qismində məhz prokuror çıxış edir. Təsadüfi deyildir ki, son illərdə prokurorluq orqanlarında həll olunmuş müraciətlərin böyük hissəsi məhz ibtidai araşdırma mərhələsində həyata keçirilən cinayət təqibi üzrə fəaliyyətlə əlaqədar edilmişdir. Bu illər ərzində cinayət təqibi ilə əlaqədar verilmiş şikayətlərin kifayət qədər hissəsi təmin edilmişdir. Şikayətlərin həlli zamanı isə bir çox halda ciddi qanun pozuntusu aşkar edilmişdir.

Beləliklə, prosesual nəzarət – cinayət-prosesual funksiyalardan biri olub, məhdud subyektlər qrupu tərəfindən həyata keçirilən və digər subyektlərin prosesual fəaliyyətində qanun pozuntularının aşkar edilməsi, onların aradan qaldırılması və yenilərinin baş verməməsi üçün tədbirlərin görülməsinə yönəlmiş fəaliyyətdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. Yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2015, 412 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı Qanun, 2018
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsi Bakı: Qanun, 2017
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin kommentariyası / C.H. Mövsümov, B.C. Kərimov, Ə.H. Hüseynovun redaktəsi ilə. Bakı: Digesta, 2016, 1336 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2016, 72 s.
6. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının Cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
7. Алонцева Е.Ю. Соотношение судебного контроля, прокурорского надзора и процессуальной самостоятельности следователя при производстве следственных действий, связанных с ограничением конституционных прав граждан / Досудебное производство: проблемы и перспективы. Материалы межведомственной научно-практической конференции, посвященной 5-летию принятия Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации. Москва, 2007, с. 178-181.
8. Бомбергер Д.И., Пожидаев А.А. Отдельные вопросы ведомственного контроля в сфере обеспечения прав личности при производстве следственных действий / Актуальные проблемы развития и универсализации института наказания: материалы межрегиональной научно-практической конференции. Краснодар, 29 апреля 2011 г., с. 195-199.
9. Петрухин И.Л. Прокурорский надзор и судебный контроль за следствием // Российская юстиция, 1998, № 9, с. 12-14.

Теймуров Аллахверди Ахмедхан оглу

**ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И ЗНАЧЕНИЕ ФУНКЦИИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО
КОНТРОЛЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ**

РЕЗЮМЕ

В статье автором разъясняется сущность деятельности субъектов функции судебного контроля, прокурорского и ведомственного надзора, также дается понятие функции процессуального контроля.

Teymurov Allahverdi Ahmadkhan

**CONCEPT, TYPES AND IMPORTANCE OF THE FUNCTION OF PROCEDURAL
MONITORING OF CRIMINAL TRIAL**

SUMMARY

The author explains the essence of activities of subjects of the function of judicial monitoring, public prosecutor's and departmental supervision, the concept of function of procedural monitoring.

Rəyçi: h.ü.e.d., dos. F.Y. Xəlilov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.S. Qəfərov

Daxil olma tarixi: 26.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 19.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Mikayılov Anar Səhrab oğlu,
Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyasının "Cinayət prosesi"
kafedrasının baş müəllimi, polis mayoru
Məhkəmə Ekspertiza Mərkəzinin
doktorantı

UOT 34: 343.19

CİNAYƏT PROSESİNDƏ «XÜSUSİ BİLİKLƏR»İN ANLAYIŞI, ƏLAMƏTLƏRİ, FORMALARI VƏ ONLARIN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: cinayət prosesi, xüsusi biliklər, mütəxəssis, anlayış, əlamətlər, formalar.

Ключевые слова: уголовный процесс, специальные знания, специалист, понятие, признаки, формы.

Keywords: criminal trial, special knowledge, expert, concept, signs, forms.

Hazırda insan fəaliyyətinin ən müxtəlif sahələrini əhatə edən elmi biliklərə və müasir texniki vasitələrə əsaslanmadan cinayət mühakimə icraatının effektiv həyata keçirilməsi, mürəkkəb və kompleks, çoxaspektli xarakter daşıyan ən müxtəlif məsələlərin həlli üçün xüsusi biliklərə malik şəxsləri cinayət prosesinə bu və ya digər formada cəlb etmədən və onların biliklərindən istifadə etmədən cinayətlərin istintaqının və məhkəmə baxışının tam, obyektiv və hərtərəfli aparılması demək olar ki, mümkün deyildir [31, s.5].

Cinayət mühakimə icraatının nəzəriyyəsi və təcrübəsində xüsusi biliklərdən istifadə sahəsində bir-biri ilə qarşılıqlı bağlı olan bir sıra problemlər mövcuddur. Onların sırasında «xüsusi biliklər» kateqoriyasının, onların

əlamətlərinin və cinayət prosesində tətbiqinin əsas formalarının müəyyən edilməsi xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində xüsusi biliklərə malik şəxslərin cinayət mühakimə icraatının ayrı-ayrı mərhələlərində iştirakı, xüsusi biliklərin daşıyıcıları olan ekspertlərin və mütəxəssislərin prosesual statusu ilə bağlı prosesual əsaslar və meyarlar nəzərdə tutulsa da, CPM-də «xüsusi biliklər» anlayışı təsbit olunmamışdır.

Qeyd edək ki, ədəbiyyatda da «xüsusi biliklər»in vahid anlamı xülasə edilməmişdir.

A.A.Eysman xüsusi bilikləri «ümumməlum və əlçatan olmayan, kütləvi şəkildə yayılmayan biliklər» kimi müəyyən etmiş, bu biliklərə məhdud sayda mütəxəssislərin malik olduğunu qeyd etmişdir [34, s.91].

Z.M.Sokolovskinin fikrincə, xüsusi biliklər - «xüsusi professional hazırlıq nəticəsində əldə edilən məlumatların məcmusudur və bu biliklər hər hansı bir sahədə müəyyən məsələləri, qarşıya çıxan sualları həll etməyə imkan verir [25, s.199-205].

Xüsusi biliklərin ümumtəhsil hazırlığı çərçivəsindən kənara çıxan, habelə insanların

həyat təcrübəsindən daha dərin olan biliklər olduğunu qeyd edərək E.V.Selina yazır: «Xüsusi biliklər – hamıya məlum, hamının bildiyi biliklər deyildir, xüsusi biliklər ümumtəhsil hazırlıq çərçivəsindən və həyat təcrübəsindən kənara çıxan biliklərdir» [23, s.8].

V.N.Maxov hesab edir ki, cinayət prosesində xüsusi biliklər olaraq cinayət-prosesual qanunvericiliklə müəyyən olunmuş formalarda, qaydalarda və hallarda iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə kömək məqsədilə cinayət işlərinin istintaqı və məhkəmədə baxılması zamanı cinayət prosesini həyata keçirən subyektlərin (müstəntiq, hakim və s.) malik olduğu peşəkar biliklər istisna olmaqla, müxtəlif növ peşə fəaliyyəti üçün xas olan biliklər başa düşülür [19, s.56-61]. Göründüyü kimi, bu anlayışda xüsusi biliklərdən istifadənin məqsədi öz əksini tapmışdır. Müəllif düzgün olaraq xüsusi biliklərin ibtidai istintaqda, habelə cinayət işlərinin məhkəmə baxışı mərhələsində tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü göstərir. Eyni zamanda, qeyd edək ki, xüsusi biliklər istər cinayət işinin başlanması mərhələsində, istərsə də cinayətlər haqqında ilkin materialların yoxlanılması zamanı da istifadə edilə bilər. Yəni cinayət prosesinin bütün mərhələlərində xüsusi biliklərin tətbiqi mümkündür.

Y.K.Orlov tərəfindən də oxşar anlayış xülasə edilmişdir. Eyni zamanda, Y.K.Orlov xüsusi biliklərə təkcə «ümumtəhsil hazırlığı və həyat təcrübəsi çərçivəsindən kənara çıxan bilikləri» aid etmir. Müəllif hesab edir ki, bu biliklər həm də «xüsusi hazırlığın, professional vərdişlərin və bacarıqların nəticəsidir. Y.K.Orlov həmçinin qeyd edir ki, xüsusi və ümumməlum biliklərin nisbəti daima dəyişməklə sabit deyildir [20, s.6]. Bunu E.İ.Zuyev də qeyd edir: «Ümumməlum biliklər və xüsusi biliklər arasında dəqiq sərhədi müəyyənləşdirmək çətinidir, çünki bu sərhəd qeyri-müəyyəndir, dəyişkəndir və konkret bilik sahələrindən asılıdır» [13, s.73].

Sözsüz ki, xüsusi biliklər hamıya məlum olan biliklərdən fərqlənməlidir, lakin onların

fərqləndirilməsi meyarı təkcə ümumtəhsil hazırlıq səviyyəsi olmamalıdır, çünki bu səviyyənin özünü müəyyən etmək mürəkkəb və çətinidir.

T.V.Averyanova ümumməlum terminindən imtina edir və yazır ki, bu termin «heç də səhifə deyildir» [3, s.181].

V.P.Zezyanov xüsusi biliklərin cinayət-prosesual qanun normaları əsasında sübut etmə subyektlərinin təşəbbüsü və uyğun mütəxəssislərin cəlb olunması yolu ilə cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması prosesində istifadə olunan istənilən hüquqi əsas olmayan biliklər olduğunu qeyd edir [10, s.12]. Digər anlayışlarla bağlı gös-tərdiyimiz iradlarla yanaşı, qeyd edək ki, sübut etmə subyektlərinin təşəbbüsü bu və ya digər biliklərin xüsusi biliklərə aid edilməsi haqqında məsələnin həlli zamanı əsas və həlledici deyildir.

Xüsusi biliklərin kifayət qədər əhatəli anlayışı T.D.Teleqina tərəfindən təklif olunur. Belə ki, müəllif, “xüsusi bilikləri cinayət-prosesual qanunla müəyyən olunmuş hallarda və qaydada obyektlərin (hadisələrin) spesifik və ya gizli xassələrinin və qarşılıqlı əlaqələrinin üzə çıxarılması əsasında yeni informasiyanın alınması məqsədilə tətbiq edilən, sübut etmə subyektlərinin peşəkar biliklərini təşkil etməyən, ədəbiyyatda əks olunan, praktiki olaraq aprobeşiyadan keçən, xüsusi hazırlıq və ya təhsil çərçivəsində bilikli şəxs tərəfindən əldə edilmiş elmi və ya qeyri-elmi xarakterli sistemli məlumatlar” kimi müəyyən edir [27, s.28-29].

İ.N.Sorokotyaginın verdiyi anlayışa görə, «**xüsusi biliklər – müəyyən elm, texnika, incəsənət və ya sənət sahəsində müasir biliklərin məcmusudur.** Bu biliklər xüsusi hazırlıq və ya professional təcrübə nəticəsində əldə edilir və cinayətlərin istintaqı, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, ekspert və məhkəmə tədqiqatlarının aparılması gedişində tətbiq edilir» [26, s.7-8].

Fikrimizcə, bu anlayışın daha məzmunlu olmasına baxmayaraq onda da müəyyən

qeyri-dəqiqliklər vardır. Belə ki, burada xüsusi biliklərin tətbiqi qanunla müəyyən olunmuş qaydada və hallarda müstəntiq və ya məhkəmənin tapşırığını yerinə yetirərkən xüsusi biliklərin daşıyıcısı olan şəxslərin iş üzrə həqiqəti müəyyən etməyə kömək göstərmə kimi ümumi bir məqsədi göstərilməmişdir.

Xüsusi biliklərin daha dəqiq anlayışını verməyə çalışaraq R.S.Belkin yazırdı: xüsusi biliklər - konkret işlərin istintaqı və məhkəmədə baxılması zamanı yaranan məsələlərin həlli üçün zəruri olan elm, texnika, injəsənət və ya sənət sahəsində peşəkar biliklər və bacarıqlardır [4, s.217]. Müəllifin bu anlayışı ilə ümumən razılaşaraq, eyni zamanda hesab edirik ki, anlayışda ibtidai istintaqda və ya məhkəmədə istifadə edilə biləcək bilik sahələrini sadalamağa o qədər də zərurət yoxdur. Ümumiyyətlə, bu iradı bir sıra digər tədqiqatçıların da ünvanına söyləmək olar [26, s.7-8; 31, s.16]. Məsələn, A.B.Smuşkin xüsusi bilikləri «cinayətlərin istintaqı zamanı istifadə olunan elmi-texniki üsulları və vasitələri tətbiq etmək bacarığı, həmçinin, hazırlıq və ya professional təcrübə nəticəsində əldə edilən elm, texnika, incəsənət və sənət sahəsində ümumməlum olmayan biliklər, bacarıqlar, vərdislər» kimi başa düşür [24, s.446-481]. Y.A.Çaplinskaya xüsusi biliklər olaraq cinayət işi üzrə sübutetməni həyata keçirən subyektlərin malik olduqları professional biliklərin hüdudlarından kənara çıxan və xüsusi təhsil (nəzəri) hazırlığı və ya professional təcrübə nəticəsində əldə edilmiş elm, texnika, incəsənət və ya sənət sahəsində biliklər başa düşüldüyünü qeyd edir [29, s.501-503].

Bununla bağlı, nəzərə alsaq ki, hal-hazırda incəsənət və peşə sahəsində biliklər elmə və müasir texnikadan geniş istifadəyə əsaslanır, onda qanunverici tərəfindən ekspert qismində incəsənət və peşə sahəsində deyil, yalnız elm və texnika sahəsində biliklərə malik şəxslərin cəlb olunmasının nəzərdə tutulmasını daha düzgün hesab etmək olar.

A.R.Şlyaxov da hələ XX əsrin 70-80-ci illərində «sənət» anlayışının köhnəliyini və onu «peşəkar ustalıq» termini ilə əvəz edilməsinə ehtiyacın yarandığını qeyd edirdi [33, s.14]. Hesab edirik ki, alimin belə bir mövqeyi bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir.

A.X.Qədirov xüsusi biliklərin belə bir anlayışını verir: «**xüsusi biliklər – cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən, predmet və hadisələrin tədqiqi və mahiyyətinin izahı üçün cinayət prosesində istifadə olunan, şəxs tərəfindən müəyyən (hər hansı) ixtisas üzrə xüsusi peşə təhsili və hazırlığı vasitəsilə əldə edilmiş elmi biliklərin, bacarıq və vərdislərin məcmusudur**» [1].

Q.İ.Qramoviçin xüsusi biliklərə verdiyi anlayışda bu növ biliklərdən istifadənin məqsədinə xüsusi önəm verilmişdir. Müəllif qeyd edir ki, cinayət-prosessual mənada xüsusi biliklər – iş üçün əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsinə, sübutların toplanılması və təsbiti üsullarını və texniki vasitələrini işləyib hazırlamağa imkan verən, cinayət əməli haqqında sübutedici və istiqamətverici informasiyanın toplanmasında istifadə olunan, məqsədyönlü hazırlıq və iş təcrübəsi nəticəsində əldə edilmiş insan fəaliyyətinin müəyyən sahəsində (maddi və prosesual hüquq sahəsində biliklər istisna olmaqla) sistemləşdirilmiş elmi biliklər, bacarıq və vərdislərdir» [7, s.12].

L.Q.Şapiro hesab edir ki, cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklər - Cinayət-Prosessual Məcəlləyə uyğun olaraq cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınması məqsədilə cinayət prosesinin tərəflərinin və məhkəmənin istifadə etdiyi hüquqi olmayan, bir qayda olaraq, müəyyən ixtisas üzrə ali peşə təhsili çərçivəsində əldə edilmiş müxtəlif nəzəri və praktiki fəaliyyət sahələri üzrə biliklərin məcmusudur [31, s.11-12].

V.İ.Şikanov isə cinayət mühakimə icraatında iş üzrə sübutetmə predmetinə daxil olan halların hərtərəfli, tam və obyektiv müəyyən edilməsi üçün zəruri olan bilikləri və bu

sahədə praktiki təcrübəni xüsusi biliklər adlandırır [32, s.39]. Qeyd edək ki, V.İ.Şikanovun təklif etdiyi anlayışda bir sıra əlamətlər, o cümlədən təcrübə nəticəsində əldə edilən, işin faktiki hallarının cinayət-hüquqi qiymətləndirilməsi və prosesual xarakterli məsələlərin həlli ilə bağlı olan bacarıqlar və biliklərin istisna olunması və s. öz əksini tapmamışdır. Bu anlayışda və onun şərhində cinayətlərin istintaqı zamanı istifadə olunan xüsusi biliklərin konkret peşə sahəsi üçün zəruri olan müəyyən əmək fəaliyyətinə hazırlıq prosesində əldə edilən biliklər olması kimi əhəmiyyətli əlaməti də göstərmir.

Xarici ölkələrin qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, Fransa, Niderland, ABŞ və sair kimi ölkələrin Cinayət-Processual məəcəlləsində xüsusi biliklərin anlayışı təsbit edilməmişdir. Eyni zamanda Fransanın 1958-ci il tarixli CPM-də (15 oktyabr 2015-ci il tarixli redaksiyada) xüsusi biliklərin «texniki» və ya «elmi» xarakter daşdığı göstərilir (Fransa CPM-in 60, 77.1, 156-cı və digər maddələri). Niderlandın cinayət prosesində xüsusi biliklər anlayışı təkcə elmi və ya akademik təhsilin olması ilə deyil, həm də təcrübə nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla əlaqələndirilir. ABŞ qanunvericiliyində bu biliklərin anlayışı verilməsə də, 1975-ci il tarixli ABŞ-ın Federal sübutetmə Qaydalarının 702-ci maddəsinin təhlili əsasında belə nəticə çıxarmaq olar ki, *xüsusi biliklər – xüsusi hazırlıq çərçivəsində, təhsil almaq nəticəsində və ya hər hansı bir təcrübə qazanmaqla əldə edilmiş biliklər, elmi, texniki və digər xarakterli vərdişlər və bacarıqlardır* [22, s.17-18].

Ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, bir çox xarici ölkələrin cinayət prosesində xüsusi biliklər anlayışı əsas cəhətlər və əlamətlər nöqtəyi-nəzərindən oxşardır. Ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, *xüsusi biliklər – cinayət işi üzrə sübutetməni həyata keçirməli olan subyektlərin malik olmadığı, təhsil, xüsusi hazırlıq çərçivəsində, elmi və digər fəaliyyət sahəsində təcrübə nəticəsində əldə edilmiş və*

cinayət-processual qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada istifadə olunan biliklər, bacarıqlar və vərdişlərdir.

Beləliklə, xüsusi biliklər – prosesual qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada istifadə edilən, müəyyən ixtisas üzrə iş və ya professional təhsil nəticəsində mütəxəssis və ekspertin əldə etdiyi, istintaq orqanlarının, prokurorun və məhkəmənin müstəsna səlahiyyətinə aid və ümumməlum olanlar istisna olmaqla elm və texnika sahəsində sistemli biliklər, bacarıq və vərdişlərdir. Hesab edirik ki, cinayət prosesində çoxmənalı şərhə yol verməmək məqsədilə «xüsusi biliklər» termininin ümumi anlamı cinayət-processual qanunvericilikdə öz əksini tapmalı, Azərbaycan Respublikası CPM-in 7-ci maddəsinə «xüsusi biliklər» anlayışını əks etdirən müddəalar daxil edilməlidir.

Xüsusi bilikləri səciyyələndirən əlamətlərlə bağlı da vahid mövqe və fikirlər mövcud deyildir.

Ədəbiyyatda xüsusi biliklərin ən əhəmiyyətli əlamətləri qismində onların elmi xarakter daşması, nəzəri cəhətdən əsaslı olması, xüsusi biliklər nəticəsində əldə edilmiş nəticələrin mötəbərliyi və s. də göstərilir.

Məsələn, İ.S.Möhbəliyev, xüsusi biliklərin səciyyəvi əlamətləri qismində göstərir: «xüsusi biliklər – hər hansı sahədə obyekt haqqında sistemləşdirilmiş elmi biliklərdir; xüsusi biliklərdən cinayət prosesində istifadə edilməsi qanunla tənzimlənmişdir; xüsusi biliklərə hər hansı bir ixtisas üzrə peşə hazırlığı gedişində əldə edilən şəxslər dairəsi malikdir» [2].

D.V.Zotov xüsusi biliklərin əsas cəhətləri və əlamətləri olaraq aşağıdakıları qeyd edir:

1) *xüsusi biliklər yalnız elmi əsaslı biliklərdir;*

2) *xüsusi biliklər ümumməlum və ümuməlaçatan biliklər deyildir;*

3) *xüsusi biliklərin dairəsinə təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və məhkəmənin səlahiyyətlərini formalaşdıran sahəvi hüquqi biliklər daxil deyildir;*

4) xüsusi biliklərin strukturu onların məhz biliklər, bacarıq və vərdişlər formasında mövcudluğu imkanını nəzərdə tutur;

5) bu biliklər yalnız peşəkar biliklər ola bilər, yəni onlar xüsusi hazırlıq və təcrübə nəticəsində əldə olunurlar;

6) xüsusi biliklərdən istifadə subyektləri qismində yalnız ekspert və mütəxəssis çıxış edir ki, bu da xüsusi biliklərin tətbiqinin iki prosessual formasından – ekspertizadan və prosessual hərəkətlərdə mütəxəssisin iştirakından danışmağa əsas verir;

7) bu biliklər sübutetmə prosesinin optimallaşmasına və obyektivləşməsinə kömək edir (12, s.20).

T.V.Teleqına hesab edir ki, xüsusi biliklərin keyfiyyət tərkibinin daha dərin təhlili üçün informasiya nəzəriyyəsinə müraciət etmək məqsədəuyğundur. Məlum olduğu kimi, bu elmdə biliklər olaraq yeni məlu-matların olmasına gətirən informasiyadır. Cinayət prosesində məlumatlı (bilikli) şəxslər potensial və ya real olaraq yeni məlumatlar yaratmağa, əldə etməyə imkan verən informasiyanın məcmusu kimi biliklərin daşıyıcısıdır. Xüsusi biliklər iki qarşılıqlı şəkildə bağlı olan tərkib hissələrdən: 1) informasiya əsaslarından (elmi və ya qeyri-elmi) və 2) onun reallaşdırılması praktikasından (bacarıqlar, vərdişlər) əmələ gəlir. Yəni xüsusi biliklər məlumatların və təcrübənin əsasıdır. İkinci komponentin strukturunda isə bacarıq və vərdişləri ayırmaq olar. Müəllifin fikrincə, xüsusi biliklərin strukturunda müstəqil element kimi professional təcrübəni ayırmaq artıqdır. Çünki bu element xüsusi biliklərin praktiki komponentinin formalaşması üçün şərait qismində çıxış edir. İnformasiyanın tətbiqi üzrə təcrübənin toplanması nəticəsində xüsusi biliyə malik şəxsə uyğun vərdişlər formalaşır ki, sonradan onlar bacarıqlar sisteminin təşəkkülünə gətirir [27, s.11-12].

T.V.Teleqına, cinayətlərin açılması və istintaqını aparan şəxslərə və orqanlara kömək göstərmək məqsədilə cinayət-prosessual qanunla müəyyən olunmuş hallarda və

qaydada tətbiq olunan xüsusi biliklərin aşağıdakı əlamətlərini fərqləndirir:

1) müstətiqin, təhqiqatçının, prokurorun, hakimin biliklərinə münasibətdə bu biliklərin xüsusi xarakteri (qeyd olunan subyektlərin peşəkar biliklərin dairəsinə daxil deyildir);

2) bu biliklərin xüsusi (elmi və ya qeyri-elmi bilik) və ya müstəqil təhsil (qeyri-elmi bilik) çərçivəsində əldə edilməsi;

3) bu biliklərin sənədləşdirilmiş xarakteri (onların xüsusi və digər ədəbiyyatda, arayışlarda, tədqiqat nəticələrində və s. təsbit olunması) – yoxlanılmaya imkan verən obyektiv xarakteri;

4) xüsusi biliklərdən obyektlərin, hadisələrin gizli xassələrinin və qarşılıqlı asılılıqlarının üzə çıxarılması məqsədilə istifadə edilməsi;

5) xüsusi biliklərin tətbiqi nəticəsində yeni informasiyanın alınması;

6) xüsusi biliklərin sistemliyi: informasiya (elmi və ya qeyri-elmi məlumatlar) və praktiki (verdişlər, onların tətbiqi bacarığı) komponentlərin kompleksi [28, s.12].

Beləliklə, təhlil göstərir ki, xüsusi biliklər anlayışının əsas əlamətlərinin mahiyyətinin anlamına vahid yanaşma formalaşmamışdır. Bununla əlaqədar xüsusi biliklərin xarakterizə olduğu əsas əlamətlər sisteminin işlənilməsi üçün hazırlanması üçün mövcud mövqelərin və təkliflərin təhlili nəticələrinin ümumiləşdirilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir.

Hüquqşünas-alimlərin qeyd etdiyi və xüsusi bilikləri səciyyələndirən **birinci əlamət** bu biliklərin əsaslı olması ilə bağlıdır. A.A.Eysman, Y.K.Orlov, V.İ.Şikanov bu mövqedən çıxış edirlər.

Xüsusi biliklərin **ikinci əlaməti** qismində müəyyən əmək və praktiki fəaliyyətə hazırlıq prosesində əldə edilmiş biliklər və bacarıqlar da fərqləndirilir (peşəkar təcrübənin olması). Bu və ya digər dərəcə bu nöqtəyi-nəzəri T.V.Saxnova, A.V.Şmonin, Y.K.Orlov, V.D. Arsenyev, T.V.Averyanova, E.V.Selina, T.D. Teleqına müdafiə edirlər.

Xüsusi biliklərin **üçüncü əlaməti** onun tətbiq sahələri və istifadə məqsədləri ilə bağlıdır (cinayət mühakimə icraatının məqsədləri üçün istifadə etmə). Bu əlaməti bir çox hüquqşünas-alimlər, o cümlədən V.İ.Şikanov, T.V.Saxnova, Y.Q.Koruxov, İ.N.Sorokotyaqin, V.N.Maxov və başqaları göstərirlər.

Ədəbiyyatda xüsusi bilikləri xarakterizə edən dördüncü əlamət olaraq bu biliklərin müəyyən professional fəaliyyət sahəsinə aiddiyət (istintaqı, təhqiqatı, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxsləri, hakimlər, müdafiə və ittiham tərəfləri üçün professional olan biliklər istisna olmaqla) və qarşıya qoyulmuş vəzifələri həll etməyə imkan verməsi qeyd edilir. R.S.Belkin, Y.Q.Koruxov, T.V.Averyanova, Y.K.Orlov, E.R.Rossinskaya, İ.N.Sorokotyaqin, V.İ.Şikanov, A.A.Eysman və digərləri bu mövqeni dəstəkləyirlər.

Xüsusi biliklərin beşinci əlaməti məhkəmənin, ibtidai istintaq orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olan hüquqi biliklərdən onların fərqləndirilməsi ilə bağlıdır. Bu əlamətlə bağlı alimlər arasında vahid mövqe yoxdur. Lakin bu zaman ümumqəbul olunan belə bir mövqe vardır ki, subyektdən asılı olaraq cinayət mühakimə icraatında istifadə olunan biliklər iki növə bölünür: müstəntiqin xüsusi bilikləri və cinayətlərin istintaqı prosesinə cəlb olunan subyektlərin professional bilikləri. Bəzi alimlər hüquqi bilikləri cinayət prosesində istifadə olunan xüsusi biliklərin müstəqil növü kimi ayırırlar (E.R.Rossinskaya, E.V.Selina, A.A.Eksarxopulo). Digərləri isə hesab edirlər ki, hüquqi biliklər xüsusi biliklərin həcminə daxil deyildir (Y.Q.Koruxov, A.V.Kudryavtsev, Y.D.Livşits, Y.K.Orlov, T.V.Saxnova, P.S.Yani).

Hazırda dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində mövcud olmuş qlobal informasiyalaşma, kompüter-informasiya texnologiyalarının geniş yayılması, sözsüz ki, biliklərin ümumməlum və əsaslı kimi meyarlarına da ciddi təsir edir. Bu səbəbdən də ensiklopediyalarda, lüğətlərdə, elektron kütləvi infor-

masiya vasitələrində, qlobal beynəlxalq şəbəkə olan «internetdə» yerləşdirilən məlumatlar ümumi və ya xüsusi məlumatlar kateqoriyasına aid edilməsi məsələlərində mübahisələr və diskussiyalar davam edir. Fikrimizcə, biliklərin ümumməlum, əsaslı biliklərə aid edilməsi bir çox cəhətdən və əhəmiyyətli dərəcədə subyektin təhsil və intellektual səviyyəsindən, onun həyat və professional təcrübəsindən asılıdır. Xüsusi və ümumməlum biliklərin nisbəti öz etibarilə dəyişkəndir, əsaslı inkişaf səviyyəsindən və elmi biliklərin insanın gündəlik həyatına təsir dərəcəsindən asılıdır. Hər hansı bir hadisə, proses, predmet haqqında biliklərin dərinləşməsi və genişlənməsi ona gətirir ki, biliklər daha differensiallaşmış, sistemli, geniş şəxslər dairəsi üçün daha əlverişli olur. Eyni zamanda əks proses də getməkdədir. Hadisələrin, proseslərin və predmetlərin dərin elmi idrakı hesabına onlar haqqında təsəvvürlər adıldərdən fərqlənməyə başlayır, yeni elmi əsaslandırılmalar yaranır ki, onlar da xüsusi biliklər xarakteri kəsb etməyə başlayır. Məsələn, bir sıra hallarda müstəntiqlər, hakimlər, vəzifəli şəxslər cinayət işlərinə, inzibati hüquqpozmalər haqqında işlərə baxarkən, cinayətin və ya hüquq pozuntusunun subyektiv tərəfinin müəyyən edilməsi üçün qəza vəziyyətində şəxsin davranışını təhlil edir və bu zaman bütövlükdə həyat təcrübəsinə və sağlam məntiqə əsaslanır, psixologiya sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə imkanlarına əhəmiyyət vermirlər [21].

Ədəbiyyatda xüsusi biliklərin anlayışı ilə yanaşı, həm də cinayətlərin araşdırılması zamanı xüsusi biliklərin tətbiqinin formaları və üsulları da şərh edilir [17, s.196-200; 30, s.57-62]. Cinayət prosesində xüsusi biliklərdən istifadə formalarını nəzərdən keçirsək, ilk növbədə, göstərmək olar ki, cinayət-prosessual elmdə xüsusi biliklərdən istifadə formalarının təsnifatı məsələsi üzrə vahid yanaşma mövcud deyildir.

Azərbaycan Respublikası CPM-nə əsasən,, cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklər-

dən istifadənin əsas formalarına aşağıdakıları aid etmək olar: a) cinayət işlərinin ibtidai istintaqında və məhkəmə baxışında müstəntiq və hakim tərəfindən məhkəmə ekspertizasının təyini (CPM-in 264-cü maddəsi); b) arayış və məsləhət alınması məqsədilə xüsusi biliyə malik olan şəxslərin cinayət prosesinə cəlb olunması (CPM-in 96.4.5 ci maddəsi); c) ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin təşkili və aparılmasında mütəxəssislərin iştirakı (CPM-in 85.4.3-cü maddəsi); ç) mütəxəssis tərəfindən təftişin keçirilməsi (CPM-in 85.4.4-cü maddəsi).

V.İ.Qonçarenko, İ.N.Sorokotyaqin və başqaları tərəfindən təklif olunan təsnifatların biri çərçivəsində xüsusi biliklərin prosesual və qeyri-processual formaları fərqləndirilir [5, s.109; 26, s.3-10]. Digər tədqiqatçılar isə cinayət prosesində qeyri-processual formanın ayrılmasının yolverilməzliyini qeyd edirlər. V.K.Lisiçenko və V.V.Tsirkalin mövqeyinə görə, «qanunla dəqiq tənzimlənən cinayət mühakimə icraatının ibtidai istintaq və məhkəmə baxışı mərhələlərində xüsusi biliklərin tətbiqinin qeyri-processual formaları və mütəxəssislərin cəlb edilməsi (qeyri-processual formalarda) yolverilməzdir» [16, s.10-18].

L.Q.Şapiro göstərir ki, xüsusi biliklərin reallaşdırılması formalarının elmi təsnifatı müxtəlif meyarlar əsasında verilə bilər: 1) cinayətkarlıqla mübarizənin mərhələləri üzrə xüsusi biliklər: a) CPM ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin aşkar edilməsi, o cümlədən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı istifadə edilən; b) cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınmasında istifadə olunan; c) məhkəmə baxışında tətbiq edilən xüsusi biliklərə; 2) hüquqi tənzimlənmə nöqtəyi-nəzərindən: a) hüquq normaları ilə tənzimlənən xüsusi biliklərə; b) hüquq normaları ilə tənzimlənməyən xüsusi biliklərə bölünə bilər [31, s.14]. Müəllifin fikrincə, öz növbəsində, hüquq normaları ilə tənzimlənən xüsusi biliklərin tətbiqi formaları onların hüquqi tənzimlənməsinin səviyyəsi və xarakteri nöqtəyi-nəzərindən aşağıdakı qruplara ayrıla

bilərlər: a) cinayət-processual qanunvericiliklə tənzimlənən xüsusi biliklər (xüsusi biliklərin reallaşdırılması məsələlərinin cinayət-processual hüquq normaları ilə tənzimlənməsi dar mənada xüsusi biliklərdən istifadənin hüquqi əsasları qismində nəzərdən keçirilə bilər); b) digər qanunlarla tənzimlənən xüsusi biliklər; c) idarədaxili normativ aktlarla tənzimlənən xüsusi biliklər; d) idarələrarası normativ aktlarla tənzimlənən xüsusi biliklər [31, s.14-15].

V.N.Maxov, cinayət-processual qanunvericilikdə tənzimlənmə dərəcəsi asılı olaraq xüsusi biliklərin tətbiqinin bir sıra formalarını ayırır: 1) birbaşa qanunla nəzərdə tutulmuş formalar (bilikli şəxslərin cəlb edilməsinin məcburi olması barədə birbaşa olaraq prosesual məcəllədə müəyyən edilmiş hallar); 2) qanunla xüsusi biliklərin cəlb edilməsi mümkün olan formalar (xüsusi bilikli şəxslərin cəlb edilməsi qanunla nəzərdə tutulmuşdur, lakin məcburi deyildir və müdafiə və ya ittiham tərəfinin, məhkəmənin təşəbbüsündən, mülahizələrindən, qərarlarından asılıdır); 3) müstəntiqin tapşırığı əsasında cinayət mühakimə icraatına aidiyyəti olan və xüsusi bilikli şəxslərin biliklərindən istifadə etməklə hazırlanmış arayış və digər xarakterli məlumatlar; onlar ekspert nəticələrini və müəyyən olunmuş qaydada tərtib olunmuş digər sənədləri əvəz etmir (xüsusi biliklərin qeyri-processual forması mütəxəssisdən məsləhət-arayış informasiyasının alınması üçün istifadə olunur); 4) cinayət prosesi hüdudlarından kənar olan formalar; bu formaların nəticələri sübutedici əhəmiyyət kəsb etmirlər (məlumatlı şəxslərin məsləhətləri, onların məhkəmə ekspertizalarının təyini və aparılmasında iştirakı, müstəntiqlərə ixtisasartırma üzrə kurslarda mühazirələrin deyilməsi, ekspertizadan önjə tədqiqatların aparılması) [18, s.78-96].

Normativ tənzimlənmə baxımından cinayət işlərinin icraatı zamanı xüsusi biliklərdən istifadə formalarının oxşarlığı barədə

E.A.Zaytseva qeyd edir. Lakin müəllif onları daha detallaşdırılmış şəkildə qruplaşdırır:

1) **prosessual forma:** ekspertizaların təyini və aparılması; mütəxəssisin istintaq (axtarış) və digər prosessual hərəkətlərdə iştirakı (mütəxəssis tərəfindən müdafiə və ittiham tərəflərinə, məhkəməyə elmi-texniki və məsləhət xarakterli köməyin göstərilməsi); cinayət prosesində xüsusi biliyə malik olan şahidlərin iştirakı; cinayət mühakimə icraatında tərcüməçinin iştirakı;

2) **qeyri-prosessual forma:** ilkin (ekspertizadan öncə) tədqiqatın aparılması; məhkəmə-tibbi müayinə; sənədli vergi yoxlamalarının keçirilməsi; təftişlərin təyini və aparılması; auditor yoxlamalarının keçirilməsi; inventarlaşmanın aparılması; qeyri-məhkəmə ekspertizalarının (o cümlədən alternativ və ya müstəqil) aparılması [9, s.156-157].

A.V.Kudryavtsev və Y.D.Livşits xüsusi biliklərin formalarının sübut etmə prosesində rolundan asılı olaraq təsnifatını vermişlər. Bunlar.

1) **cinayət-prosessual qanunvericiliklə tənzimlənmiş prosessual forma:** ekspertizanın aparılması; cinayətin ayrı-ayrı hallarının müəyyən edilməsi prosesində mütəxəssisin iştirakı (istintaq (axtarış) hərəkətlərində və məhkəmə baxışında mütəxəssisin iştirakı); cinayət mühakimə icraatında elmi-texniki vasitələrdən istifadə;

2) **cinayət-prosessual qanunvericiliklə birbaşa nəzərdə tutulmamış qeyri-prosessual forma:** ekspertizanın aparılmasına mütəxəssisin cəlb edilməsi; təftiş və texniki yoxlamaların həyata keçirilməsinə mütəxəssisin cəlb olunması; qeyri-məhkəmə ekspertizalarının aparılması; mütəxəssisin məsləhət məlumat (arayı) xarakterli fəaliyyəti; cinayətlərin baş verməsinə kömək edən səbəb və şəraitlərin analizinə mütəxəssislərin cəlb edilməsi; maddi sübutların aşkarı, tədqiqi, götürülməsi və saxlanması metodlarının və yeni elmi-texniki vasitələrin işlənilib hazırlan-

ması və təkmilləşdirilməsinə mütəxəssislərin cəlb edilməsi [14, s.9-12].

O.Q.Dyakonova xüsusi biliklərdən istifadə formalarını prosessual fəaliyyət növü, xüsusi biliklərin tətbiqi nəticələrinin sübut edici əhəmiyyəti və onun qanunda təsbiti, prosesin müxtəlif mərhələlərində xüsusi biliklərdən istifadə olunması; həmçinin subyektiv tərkib hissə nəzərə alınmaqla xüsusi biliklərin tətbiqi nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi forması, mütəxəssisə və ya ekspertə müraciət edilməsinin zəruriliyi və sair kimi meyarlardan asılı olaraq xüsusi biliklərin tətbiqi formalarının təsnifatını verir [8, s.18].

E.P.Qrişin də cinayət-prosessual qanunla tənzimlənmə dərəcəsiindən asılı olaraq xüsusi bilikləri prosessual və qeyri-prosessual kimi formalara ayırır və hesab edir ki, xüsusi biliklərdən istifadənin prosessual forması sübut xarakteri daşıyan faktiki məlumatların alınmasına istiqamətlənmişdir. Bundan fərqli olaraq cinayət mühakimə icraatında məlumatlı şəxslərin iştirakının qeyri-prosessual forması belə məqsədlər güdmür, bu halda əldə edilmiş məlumatlar yalnız əməliyyat-axtarış fəaliyyətində və ya onların prosessual formada leqallaşdırılmasında istifadə olunur [6, s.16].

V.K.Lisiçenko və V.V.Tsirkal cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklərdən istifadənin prosessual formasını detallaşdıraraq onlara aşağıdakıları daxil etmişlər: 1) sübutların toplanması, tədqiqi və qiymətləndirilməsi üzrə müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən prosessual funksiyalar həyata keçirilərkən bilavasitə istifadə etmə; 2) istintaq (axtarış) hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı mütəxəssisin iştirakı; 3) ekspertizaların təyini və keçirilməsi [15, s.50].

A.M.Zinin xüsusi biliklərdən istifadənin qeyri-prosessual formaları keyfiyyətində aşağıdakıları fərqləndirir:

1) elmi-texniki və digər xüsusi biliklərə malik şəxslərin əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirakı;

2) əməliyyat müvəkkilinin tapşırığı ilə, həmçinin, ekspert-kriminalistik bölmələrə təqdim olunmuş əməliyyat materialları üzrə laborator şəraitlərdə obyektlərin ilkin müayinəsi və ilkin tədqiqatının aparılması;

3) kriminalistik uçotlar üzrə maddi sübutların yoxlanılmasının həyata keçirilməsi;

4) əməliyyat müvəkkilinin qarşıya qoyduğu vəzifələrə uyğun olaraq xidməti tapşırığı qaydasında həyata keçirilən subyektiv portretlərin qurulması;

5) xidməti hazırlıq gedişində müstəntiqlərlə keçirilən məşğələlər zamanı yeni kriminalistik texnikadan istifadə qaydalarının, izlərlə iş metodlarının və üsullarının öyrədilməsi [11, s.14].

Beləliklə, xüsusi biliklərin tətbiqi nəticələrinin sübutedici əhəmiyyəti və onun cinayət-prosessual qanunvericilikdə təsbitindən asılı olaraq xüsusi biliklərdən istifadə formalarının aşağıdakı təsnifatı verilə bilər:

1. Prosesual qanunvericiliklə tənzimlənən (kodifikasiya olunmuş və ya kodifikasiya olunmamış) prosesual forma:

- cinayət işləri üzrə ilkin tədqiqat;
- məhkəmə ekspertizası;
- qeyri-məhkəmə ekspertizaları;

- istintaq, məhkəmə və digər prosesual hərəkətlərdə mütəxəssisin iştirakı;

- mütəxəssisin məsləhəti;
- tərcüməçinin iştirakı;
- məlumatlı şahidlərin iştirakı.

2. Qeyri-prosessual forma (hüquqi tənzimləmə yoxdur və ya prosesual formalarda tətbiqin nəticələrində olduğu kimi onlardan istifadə nəticələri sübutedici əhəmiyyət daşıyır):

- tibbi və psixiatrik müayinə;

- təftiş, inventarlaşdırma, vergi və auditor yoxlamaları;

- mütəxəssisin əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirakı;

- mütəxəssis məsləhəti (qeyri-prosessual formada, məsələn, iş üzrə icraat başlanmadan əvvəl mütəxəssisin vəkilə (müdafiəçiyə) verdiyi məsləhətlər).

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, qeyri-prosessual formaların əhəmiyyəti ondadır ki, onlardan istifadənin nəticələri işdə iştirak edən subyektlərdə və məhkəmədə müəyyən prosesual xarakterli məsələlərin həlli üçün daxili inamı formalaşıdır bilər və bu zaman əldə olunmuş nəticələr cinayət-prosessual fəaliyyətdə istiqamətverici rol oynaya bilər.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Qədirov A.X. Korrupsiya cinayətlərinin istintaqı zamanı xüsusi biliklərdən istifadənin taktiki və prosesual xüsusiyyətləri//www.mopi.bakuvirtual.net /

2. Möhbəliyev İ.S. Azərbaycanın cinayət prosesində xüsusi biliklərdən istifadə etmənin prosesual və təşkilati-metodiki əsasları. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2008.

3. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. М., 2006

4. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. М., 1997

5. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы). Киев, 1980, с.109.

6. Гришина Е.П. Ревизия и предварительное исследование объектов как непроцессуальные формы использования специальных познаний в уголовном процессе//Адвокатская практика. 2007. № 3, с.16.

7. Громович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений. Минск, 1987.

8. Дьяконова О.Г. Формы реализации макроинститута использования специальных знаний//Судебная экспертиза. 2016. № 3 (47), с.18.

9. Зайцева Е.А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательного уголовного судопроизводства. М., 2010
10. Зезянов В.П. Роль, место и значение специальных познаний в криминалистической методике: автореф. дисс. ... к.ю.н. Ижевск, 1994
11. Зинин А.М. Криминалист в следственных действиях: учебно-практическое пособие. М., 2004
12. Зотов Д.В. Правовая экспертиза в уголовном судопроизводстве: от легализации к процессуальной регламентации. Воронеж, 2015
13. Зуев Е.Н. Непроцессуальная помощь сотрудника криминалистического подразделения следователю. М., 1975
14. Кудрявцев А.В., Лившиц Ю.Д. Вопросы использования специальных познаний в уголовном процессе: научно-практическое пособие. Челябинск, 2001
15. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. Киев, 1987
16. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии//Применение специальных познаний в борьбе с преступностью: межвузовский сборник научных трудов. Свердловск, 1983, с.10-18.
17. Логвинец Е.А., Каторгина Н.П. Актуальные вопросы классификации форм использования специальных знаний//Пробелы в российском законодательстве. 2003. № 5, с.196-200.
18. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений. М., 2000
19. Махов В.Н. Сущность и понятие специальных знаний в советском уголовном процессе//Вопросы борьбы с преступностью. М., 1986. вып. 44, с.56-66.
20. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам. М., 1995, с.6.
21. Россинская Е.Р. Специальные юридические знания и судебно-нормативные экспертизы// www.mbe/2009/ru.
22. Самутичева Е.Ю. Заключение эксперта и его оценка в уголовном процессе (сравнительно-правовое исследование). дисс. ... к.ю.н. М., 2013.
23. Селина Е.В. Доказывание с использованием специальных познаний по уголовным делам. М.: Юрлитинформ, 2003
24. Смушкин А.Б. К вопросу о содержании категории «специальные знания»//Актуальные проблемы современной юридической науки и практики. Межвузовский сборник научных трудов. Саратов, 2009. Вып.3. с.446-451.
25. Соколовский З.М. Понятие специальных знаний (к вопросу об основаниях назначения экспертизы)// Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. Вып.6. Киев, 1969, с.199-205.
26. Сорокотягин И.Н. Системно-структурная характеристика специальных познаний и форм их использования в борьбе с преступностью//Применения специальных познаний в борьбе с преступностью. Свердловск, 1983.
27. Телегина Т.В. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений: автореф. дисс. ... к.ю.н. М., 2008, с.11-12.
28. Телегина Т.Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений. М., 2011, с. 28-29.
29. Чаплинская Ю.А. Научные подходы к определению понятия и сущности специальных знаний в уголовном судопроизводстве//Материалы пятой научно-практической конференции «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях». М., 2015
30. Шапиро Л.Г. Процессуальные и криминалистические аспекты использования специальных знаний при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности. М., 2007

31. Шапиро Л.Г. Специальные знания в уголовном судопроизводстве и их использование при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности: автореф.дисс....к.ю.н. Краснодар, 2008.

32. Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях научно-технического прогресса. Иркутск, 1978.

33. Шляхов А.Р. Классификация судебных экспертиз. Волгоград, 1980.

34. Эйсман А.А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). М., 1967

Микаилов Анар Сахраб оглу

**ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ, ФОРМЫ И ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
«СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ» В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ.**

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрен круг научно-теоретических и практических вопросов, связанных с понятием, признаками и формами «специальных знаний» в уголовном судопроизводстве. В юридической литературе проведен анализ, раскрыты мысли и позиция таких ученых-правоведов как Р.Белкин, В.Гончаренко, О.Дьяконова, Е.Зайцева, А.Зинин, А.Кудрявцев, В.Лисиченко, В.Махов, К.Орлов, Е.Россинская, Е.Замутичева, З.Соколовский, И.Сорокотягин, Л.Шапиро, В.Шиканов, А.Эйсман и т.д. Автором сформулировано понятие «специальных знаний», отмечена целесообразность закрепления данного понятия в ст. 7 УПК Азербайджанской Республики. Также в статье систематизированы основные процессуальные и непроцессуальные формы использования специальных знаний в уголовном процесс.

Mikayilov Anar Sahrab

**CONCEPT, SIGNS, FORMS AND CHARACTERISTICS OF "SPECIAL KNOWLEDGE"
IN CRIMINAL TRIAL**

SUMMARY

The article investigates a circle of the scientific-theoretical and practical questions connected with the concept, signs and forms of "special knowledge" of criminal legal proceedings. The author gives analysis of the thoughts and position of such scientists-jurists as R. Belkin, V. Goncharenko, O. Dyakonova, E. Zaytseva, A. Zinin, A. Kudryavtsev, V. Lisichenko, V. Makhov, K. Orlov, E. Rossinskaya, E. Zamuticheva, Z. Sokolovsky, I. Sorokotyagin, L. Shapiro, V. Shikanov, A. Eysman, etc. He has formulated a concept of "special knowledge", the expediency of fixing of this concept of Article 7 of the Criminal Procedural Code e of the Azerbaijan Republic. Also has been systematized the main procedural and non-procedural forms of use of special knowledge in criminal process.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. S. Ağayev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.S. Qəfərov

Daxil olma tarixi: 22.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 16.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Qasımzadə Ramiz Aydın oğlu,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Respublikası
Vergilər Nazirliyinin
Hüquq Departamenti

UOT 34: 347.675.8

VERGİ MÜBAHİSƏLƏRİNDƏ MƏHKƏMƏYƏ QƏDƏR NİZAMLAMA (PRETENZIYA) QAYDASININ MÜƏYYƏN OLUNMASI

Açar sözlər: Konstitusiya, vergi, qanunvericiliyi, Vergi Məcəlləsi, vergi ödəyicisi, model.

Ключевые слова: Конституция, налоговое законодательство, Налоговый Кодекс, налогоплательщик, модель.

Keywords: Constitution, tax law, Tax Code, taxpayer, model.

1991-ci ildə Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra maliyyə, büdcə siyasəti, dövlət vergi siyasətinin həyata keçirilməsi müstəqil Azərbaycan Respublikasının öz çiyinlərinə düşdü. Dövlət müstəqilliyinin ötən bu 27 ili ərzində dövlətin vergi siyasəti ilə bağlı vergi qanunvericiliyi formalaşmış, respublikanın Vergi Məcəlləsi qəbul edilmiş, vahid vergi sistemi yaradılmışdır. Ötən bu 27 il ərzində vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması üçün ciddi işlər görülmüş, Vergi Məcəlləsinə çoxsaylı əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Bu gün Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinin kifayət qədər təkmil və işlək olmasına baxmayaraq, onun yenidən təkmilləşdirilməsinə, yenilənməsinə ehtiyac vardır.

Bu gün biz sadəcə olaraq bu məqalədə Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinin və inzibatçılığının təkmilləşdirilməsini zəruri edən problemlərdən biri barədə və onun həlli istiqamətində söhbət açmaq istəyirik.

İlk növbədə, məlumat üçün bildirmək istəyirik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 60-cı maddəsinə əsasən,, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, hüquqi şəxslərin, bələdiyyələrin və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən və hərəkətsizliyindən inzibati qaydada və məhkəməyə şikayət edə bilər.

Hal-hazırda məhkəmələrdə vergi ödəyicilərinin vergi orqanlarının qərarlarından (aktlarından), habelə vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayətləri ilə əlaqədar kifayət sayda məhkəmə işi vardır. Bu hal vergi ödəyicilərinin şikayətlərinin operativ və qısa müddətdə həlli istiqamətində çətinlik yaradır, həm də bu, məhkəmələr üçün artıq yük olmaqla onların işini çətinləşdirir [5].

Qeyd olunan problemin həlli istiqamətində elmi ədəbiyyatda göstərilən inzibati

qaydada şikayətə baxılmasının modellərinə və xarici ölkələrin vergi qanunvericiliyi təcrübəsinə qısa şəkildə müraciət etməklə mövcud istiqamətdə təkliflərimizi əsaslandırmaq niyyətindəyik.

Elmi ədəbiyyatda məhkəməyədək şikayətin 3 modeli fərqləndirilir (ardıcıl, paralel və alternativ). Ardıcıl modelə məhkəməyədək inzibati orqana şikayət edilməsinin məcburiyyəti, paralel modelə inzibati orqanla yanaşı, məhkəməyə müraciət edilməsinin mümkünlüyü, alternativ modelə isə eyni vaxtda həm inzibati orqana, həm də məhkəməyə şikayət edilməsinin mümkünsüzlüyü xasdır. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində tətbiq olunan model, əsasən, şikayətin paralel modelinə uyğun gəlir.

Xarici ölkələrin təcrübəsində daha çox tətbiq olunan model isə şikayətin ardıcıl modelidir. Bu model Rusiya Federasiyası, Fransa, Almaniya, Avstriya, İsveçrə, Yaponiya, Kanada, İsrail, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Finlandiya, Belçika, Danimarka, Yunanıstan, Macarıstan, İspaniya, Koreya, Lüksemburq, Hollandiya, Polşa, Slovakiya, Sloveniya və bir çox digər dövlətlərin qanunvericiliyində tətbiq olunur [8].

Bu modelin tətbiqi ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsində bir neçə istiqamətdə öz effektivliyini göstərir. Belə ki, 2010-cu ilin məlumatına görə, Almaniya Federativ Respublikasında bu modelin tətbiqi nəticəsində baxılmış inzibati şikayətlərin yalnız 1,7 faizindən məhkəmələrə müraciət olunmuş, 1999-cu ilə nisbətən 2010-cu ildə məhkəməyə edilmiş şikayətlərin sayı 2 dəfəyədək azalmışdır [7, s. 222-223].

Rusiya Federasiyasında bu modelin tətbiqi nəticəsində məhkəmə mübahisələrinin sayı dəfələrlə azalmışdır. 2015-ci ildə vergi münasibətləri ilə bağlı məhkəmələrdə 65.530 şikayətə baxılmışdırsa, 2016-cı ildə bu rəqəm 29.319 olmuşdur. Bundan başqa, həm say, həm də hesablanmış məbləğ baxımından

məhkəmə işlərinin 80%-nin nəticəsi vergi orqanının xeyrinə olmuşdur [11].

Qeyd edilən modelin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində tətbiqi Konstitusiyaya zidd olmamaqla vergi orqanlarına etimadın daha da yüksəldilməsinə, vətəndaş məmnunluğunun təmininə, məhkəmələrin iş yükünün azaldılmasına səbəb ola bilər. Bununla əlaqədar olaraq Vergi Məcəlləsində və İnzibati Prosesual Məcəllədə bir sıra dəyişikliklərin edilməsi ləzumdur.

Belə ki, Vergi Məcəlləsinin 62, 63 və 65-ci, İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 35-ci maddəsində dəyişikliklərin edilməsi zəruridir. Həmin maddələrdə dəyişiklik və əlavələr edilməklə vergi orqanlarının qərarlarından (aktlarından), habelə vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayətlərin verilməsinin məhkəməyə qədər nizamlama (pretenziya) qaydası nəzərdə tutulmalıdır. Eyni zamanda, vahid yanaşma tətbiq edilməklə, yuxarı vergi orqanına şikayətin verilməsinin Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müddəti (3 ay) İnzibati Prosesual Məcəllədə nəzərdə tutulan inzibati orqanların qərarlarından (aktlarından), hərəkət və ya hərəkətsizliyindən məhkəməyə müraciətin edilməsi müddəti ilə (1 ay) uyğunlaşdırılmalıdır.

Bundan başqa, bir sıra dəyişikliklərin edilməsi də zəruridir. Belə ki, borcun alınması ilə əlaqədar banka sərəncamların verilməsi mövcud qanunvericilikdə məhkəməyə şikayətin verilməsi ilə əlaqələndirilmişdir. Qanunvericilikdə dəyişiklik edilərək, vergi orqanlarının qərarlarından (aktlarından), habelə vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayətlərin verilməsinin məhkəməyə qədər nizamlama (pretenziya) qaydası müəyyən olunduğu halda, həmin maddə vergi ödəyicisinin yuxarı vergi orqa-

nına şikayətin verilməsi ilə də əlaqələndirilməlidir.

Bununla yanaşı, qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 65.2.1.2 və 65.2.2-ci maddələrində vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması baxımından vergi borclarına görə sərəncamların verilməsinin məhkəməyə şikayətin edilməsi ilə deyil, məhkəməyə şikayətin verilməsi barədə vergi orqanında məlumatın olması ilə şərtləndirilməsinə zərurət vardır. Belə ki, həmin maddələrin qüvvədə olan redaksiyasında vergi borclarına görə sanksiyaların qoyulması 30 gün müddətində məhkəməyə şikayətin verilməsi ilə əlaqələndirilir. Lakin göstərilən 30 günlük müddətin müəyyən edilməsi zamanı qanunverici bir sıra amilləri (şikayətin sonuncu gün verilməsi ehtimalını, iddia ərizəsinin məhkəmə tərəfindən icraata qəbul edilməsindən vergi orqanına sərəncamın göndərilməsindən olan müddəti, poçt vasitəsi ilə göndərilmə və çatdırılma müddətlərini) nəzərə almamışdır.

Qeyd olunanlarla yanaşı, vəzifəli şəxsin vergi orqanını təmsil etdiyi nəzərə alınaraq “vəzifəli şəxs” anlayışının da müvafiq hallarda göstərilən maddələrin mətnindən çıxarılması məqsədamüvafiqdir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 62, 63, 65 və İnzibati Prosessual Məcəllənin 35-ci maddələrinin dəyişiklik nəzərdə tutulan müvafiq bəndlərinin aşağıdakı məzmununda verilməsini təklif edirik.

Vergi Məcəlləsi üzrə:

Maddə 62. Şikayət verilməsi qaydası

62.2. Vergi orqanlarının qərarlarından (aktlarından), habelə vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət qanunla müəyyən edilmiş qaydada yuxarı vergi orqanına verilir.

Yalnız yuxarı vergi orqanı tərəfindən bu Məcəllədə göstərilmiş qaydada mahiyyəti üzrə qərar qəbul edildikdən sonra şikayətə məhkəmə qaydasında baxıla bilər.

Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş müddətlərdə şikayətlə bağlı mahiyyəti üzrə qərarın qəbul edilməməsi (qanunla müəyyən edilmiş şikayətin baxılmamış saxlanması halları istisna olmaqla) məhkəmə qaydasında müraciətin edilməsi üçün əsasdır.

62.3. Vergi orqanlarının qərarlarından (aktlarından), habelə vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət yuxarı vergi orqanına vergi ödəyicisi və ya başqa borclu şəxs tərəfindən öz hüquqlarının pozulduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu gündən 1 ay müddətində verilir.

Maddə 63. Vergi orqanında şikayətə baxılma

63.1. Vergi ödəyicisinin və ya başqa borclu şəxsin vergi orqanının qərarlarından (aktlarından), vergi orqanının vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayətinə yuxarı vergi orqanı tərəfindən həmin şikayət alındığı gündən 30 gün müddətində baxılır və şikayət vermiş şəxsə yazılı cavab verilir.

63.2. Vergi ödəyicisi ona hesablanmış verginin məbləği ilə razı olmadığı halda, verginin ödənilməsinə dayandırmadan Vergi Məcəlləsinin 62.2-ci maddəsində göstərilən qaydada şikayət verə bilər.

Vergi ödəyicisinin şikayətə baxılan müddət ərzində maliyyə sanksiyasını ödəməmək hüququ vardır.

63.3. Vergi ödəyicisi və ya başqa borclu şəxs tərəfindən vergi orqanına verilən şikayət, bu Məcəllənin 63.2-ci maddəsinin ikinci abzasında müəyyən edilən hallar istisna olunmaqla, şikayət edilən qərarın (aktın) və ya hərəkətin icrasını dayandırmır.

Şikayət edilən qərar (akt) və ya hərəkət Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olmadıqda, şikayətə baxan vergi orqanı onun icrasını tam və ya qismən dayan-

dırır. Qərarın (aktın) və ya hərəkətin icrası tam və ya qismən dayandırmaq barədə qərarı həmin aktı qəbul etmiş vergi orqanının rəhbəri və ya yuxarı vergi orqanı qəbul edir.

Maddə 65. Vergilər üzrə borcların alınması qaydası

65.2.1.2. *vergi orqanının hesabladığı vergilər, faizlər və tətbiq etdiyi maliyyə sanksiyaları üzrə vergi ödəyicisi tərəfindən bu Məcəllənin 65.1-ci maddəsində göstərilən bildirişin alındığı tarixdən 40 təqvim günü müddətində inzibati orqana və ya Vergi Məcəlləsinin 62.2-ci maddəsinə əsasən, şikayətə baxılmanın nəticəsi barədə yuxarı vergi orqanının qərarının alındığı tarixdən 50 təqvim günü müddətində məhkəməyə şikayət verilməsi barədə vergi orqanında rəsmi məlumat olmadıqda;*

65.2.2. *Vergi orqanının hesablamaları üzrə vergi ödəyicisi tərəfindən Vergi Məcəlləsinin 62.2-ci maddəsinə əsasən, şikayətə baxılmanın nəticəsi barədə yuxarı vergi orqanının qərarının alındığı tarixdən 50 təqvim günü müddətində məhkəməyə şikayət verilməsi barədə*

vergi orqanında rəsmi məlumat olduqda kredit təşkilatı və ya bank əməliyyatları aparan şəxs məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarına uyğun olaraq və bu Məcəllənin 65.2.1.3-cü maddəsinə əsasən, ç verilmiş sərəncamın icrasını təmin edir.

İnzibati Prosesual Məcəllə üzrə

Maddə 35. İddianın mümkünlüyü

35.1. *Bu Məcəllədə başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, iddiaçının iddia ərizəsində inzibati aktın qəbul edilməsi və ya qəbul edilməsindən imtina olunması, yaxud inzibati orqanın hərəkəti və ya hərəkətsizliyi nəticəsində onun hüquqlarının və qanunla qorunan maraqlarının pozulduğunu əsaslandırıdığı hallarda mübahisələndirmə haqqında, məcburetə haqqında, öhdəliklərin icrası haqqında və müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia mümkün sayılır.*

Əgər qanunla müəyyən kateqoriya inzibati mübahisələr üçün məhkəməyə qədər nizamlama (pretenziya) qaydası müəyyən olunarsa, həmin qaydaya riayət edildikdən sonra verilmiş iddia mümkün sayılır.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2016
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi: Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2017, 404 s.
3. Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı. 2010
4. Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramı (2005-2007-ci illər). Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu. 30 sentyabr 2005-ci il, №-9, maddə 812.
5. Мәммədov Ф.Т. “İdarəetmə mədəniyyəti. Xarici ölkələrin təcrübəsi”. Bakı: “Apostrof” çap evi. 2013. 672 s.
6. Административная юрисдикция налоговых органов: Учебник / Под ред. М.А.Лапиной. М.: ВГНА Минфина России, 2012
7. Налоговое право зарубежных стран. Учебник / Под ред. Е.В.Килинковой, М.: Юрайт, 2017.
8. Налоговые системы зарубежных стран. Учебник для бакалавриата и магистратуры / Под ред. Л.Н.Лыкова, И.С.Букина, М.: Юрайт, 2017
9. Tax Administration 2017. Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies OECD. 29 Sep 2017
10. Tax Administration: Irs' Partnership Compliance Activities Could Be Improved Paperback – by Ralph Block (Author), Rodney F. Hobbs (Author), Diane Pub Co June 1995
11. https://zakon.ru/blog/2017/7/10/pochemu_nalogovye_organ_y_chasche_pobezhdayut_v_sudebnyh_sporah.

**УСТАНОВЛЕНИЕ ДОСУДЕБНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВИЛ
В НАЛОГОВЫХ СПОРАХ (ПРЕТЕНЗИЯХ)**

РЕЗЮМЕ

В статье исследован вопрос установления правил досудебного регулирования налоговых споров. Исследована существующая в этой сфере правовая база и некоторые её аспекты, а также выдвинут ряд предложений. В статье также изучено практика иностранных государств в этой сфере и произведено сравнение с законодательной базой нашей республики.

Gasimzade Ramiz Aydin

**ESTABLISHMENT OF PREJUDICIAL REGULATION OF RULES IN TAX
DISPUTES (CLAIMS)**

SUMMARY

In the article, under consideration is the question of establishment of rules of pre-judicial regulation of tax disputes. The author investigates legal base existing in this sphere and some of its aspects and makes a number of suggestions. It is also studied practice of the foreign states in this sphere and comparison with the legislative base of Azerbaijan.

Rəyçi: h.ü.e.d., b.e.i. Z.Ə.Məmmədov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. M.D. Dəmirçiyeva

Daxil olma tarixi: 03.02.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 24.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Babazada İlkin Gorkhmaz

*master student, Baku State University,**Department of International Private**law and European law*

UDC 34: 341.225

PILOTAGE AS SPECIAL PROVISION OF TOWING CONTRACT

Açar sözlər: *pilotaj, dəniz hüququ, məsuliyyət, yedəyə alma müqaviləsi, naviqasiya, xüsusi kanallar, yazılı və ya şifahi yedəyə alma müqaviləsi, şifahi qaydada əldə olunan razılaşma.*

Ключевые слова: *лоцманская проводка, морское право, ответственность, договор буксировки, навигация, указанные каналы, письменный или формальный договор буксировки, соглашение было сформировано устным приказом.*

Keywords: *pilotage, maritime law, liability, towing contract, navigation, specified channels, written or formal towage contract, agreement was formed by an oral order*

Pilots can generally be classified into two categories; those entrusted with the navigation of a vessel throughout the course of a voyage, and those employed to guide a vessel in and out of harbors, rivers and specified channels.

The usual pilotage provision in a towing contract provides that the master of a towing vessel who goes aboard a tow, using her own propelling power, to pilot her becomes the servant of the tow or her owners and that the towing vessel and her owners are not liable for his negligent pilotage [7].

The degree of skill required by the two classes differs. The former requires a knowledge and application of the applicable rules

of navigation, the use of particular charts to avoid dangers, and the use of navigational observations and aids to complete a successful voyage from departure to destination. The latter requires a personal, thorough, up-to-date knowledge of the channels, currents, obstructions and dangers, charted or uncharted, of the locale. It is the latter use of a pilot which is generally the subject of a pilotage provision in a towage contract.

In either case, he is generally conceded by American authorities to supersede the master as far as the navigation of the vessel is concerned[3].

The leading case in this field is *Sun Oil Co v. Dalzell Towing Co.* In that case the United States Supreme Court considered a situation wherein the owner of a tank steamer brought an action against the owner of three tugs and the tugs themselves for damages to the steamer when she was grounded while the tugs were assisting her through the waters leading to Newark Bay and to a dock at Bergen Point, New Jersey. At the time of the grounding, the master of one of the tugs was aboard the tank steamer acting as pilot. Though there was no written or formal towage contract and the agreement was formed by an oral order and acceptance via telephone in accordance with prior like transactions between the parties, it was agreed that the contract contained as one of its terms a clause providing that when the captain of one

of the tugs towing a vessel using her own propelling power was aboard the vessel, he was to become the servant of the vessel's owners in regard to giving orders to any of the tugs or handling the vessel[6].

The Court, in considering whether the tugs and their owners were liable for the negligent pilotage of the tug captain aboard the tank steamer, stated as follows: "When the captain of any tug engaged in the services of towing a vessel which is making use of her own propelling power goes on board said vessel, it is understood and agreed that said tugboat captain becomes the servant of the owners in respect to the giving of orders to any of the tugs engaged in the towing service and in respect to the handling of such vessel, and neither the tugs nor their owners or agents shall be liable for any damages resulting therefrom."

The Court held that the pilotage clause was valid and that the owner of the tugs was exempt from liability for negligent pilotage by the tug captain while aboard the steamer as pilot. The basis for this decision was given as the fact that the tugs were not common carriers or bailees, since towage does not involve the liability of common carriers or bailees. Since pilotage is something even less than towage and there was no monopoly present in respect of services desired by the steamer, the Court held that the parties were on an equal footing and dealt at arms length and that public policy required enforcement of the contract actually made [5].

That this rule is still in full force and effect today is clearly established by two recent decisions of the United States Supreme Court, *Bisso v. Inland Waterways Corp.* and *Boston Metals Co. v. The Winding Gulf*, which specifically referred to *The Sun Oil Case* as valid and binding law. However, it is apparent from the latter case that such provisions are to be strictly construed and apply

only to cases of pilotage in the true sense of the word and cannot be used in an attempt to establish an exemption from all liability for negligent towage. That such provisions will be strictly construed is even more apparent from the decision of the Court in *United States v. Nielson*, wherein the Court held that a pilotage clause releasing from liability for damages resulting from the negligence of the tugman acting as pilot by making him an employee of the tow owner, could not be construed to entitle the tug owner to collect for damages to the tug resulting from the negligence of the tugman-pilot aboard the tow[4].

The Court did state, however, that "clear contractual language might justify imposition of such liability." There can be little doubt but that a pilotage provision of the type discussed herein is valid, binding and enforceable as between the parties to a towage contract. Disregarding all arguments concerning whether or not towing vessels are common carriers, insurers or bailees, whether or not one should be able to contract against liability for his own negligence or that of his employees and whether or not the towing operations involved are in the nature of a monopoly, the real reason and basis for upholding the validity of a pilotage provision probably lies in the fact that furnishing pilotage is not a part of towage. The vessel in tow could just as easily obtain the services of a pilot other than the master of the towing vessel and in any case the pilot would, for all intents and purposes, become the servant of the owner of the tow if he was piloting her with the use of her own propelling power, probably even in the absence of any special provision in the contract as to pilotage[1, p.123].

A licensed coastal pilot must be embarked for the duration of the "tug and tow" voyage conducted in a coastal pilotage area, if either the towing vessel, or the vessel being towed, is any of the following:

- 70m or longer in length overall
- a loaded oil tanker (irrespective of length)
- a loaded chemical carrier (irrespective of length)
- a loaded liquefied gas carrier (irrespective of length)[5].

Accordingly, the parties are unquestionably dealing on an equal basis and there is no reason of public policy or otherwise preventing the owner of a towing vessel from exempting himself and his vessel from liability for damage incurred as a result of the negligence of his tug captain while actually serving as pilot for and servant of the owner of the vessel in tow [2].

The Navigation Act 2012 (the Act) provides that a vessel is any kind of vessel used in navigation by water, however propelled or moved, including barges, lighters, other floating craft, air-cushioned vehicles and other similar craft. Accordingly, all barges, whether dumb, or self-propelled, involved in “tug and tow” configurations are considered vessels for the purposes of the coastal pilota-

ge requirements. Section 20 of the Act provides that, the length overall of a vessel is 110% of the length as shown on the vessel’s load line certification. If the length overall cannot be determined in this manner, it is taken to be the distance between a vertical line passing through a point that is the foremost part of the bow and a vertical line passing through a point that is the aftermost part of the stern [10].

Owners and masters of any vessel required to embark a coastal pilot for an applicable “tug and tow” operation in a coastal pilotage area, who do not embark a pilot as required, are liable to be prosecuted under the Act. Significant penalties apply to masters and/or owners of vessels that navigate without a licensed pilot in a compulsory pilotage area.

A vessel engaged in towing or pushing anywhere (including all coastal pilotage areas) must report if:

- the length of either the towing vessel or the vessel being towed is 50m or greater, or
- the length of tow is 150 metres or greater [9].

List of the used literature:

1. Ante Vukovic, Ph. D. Analysis of the institute of Maritime towing in Bimco. Towcon 2008 and Towhire 2008, the UK standard conditions lessons for Croatia, Scientific Journal of Maritime Research, 2013, 378 p.
2. Ewins Kate. UK Standard Conditions for Towage, Murdoch University School of law.
3. Giaschi Christopher. Standard towing conditions and agreements to insure. Open meeting of the Canadian Maritime law Association, Toronto, 1992.
4. Harney B., Stover Jr. Special Provisions of Towage Contracts, Marquette Law Review, 1958.
5. Rainey Simon. The law of Tug and Tow and Offshore Contracts, Informa law and finance, 2012.
6. Pilot Advisory note. Tug and tow operations. 2017.
7. Standard conditions for towage, Port of Portland.
8. https://towmasters.files.wordpress.com/2009/10/federal_pilotage_requirements_2011.pdf
9. <http://www.portsdirect.com/for-suppliers/pilotage>
10. <http://www.portofbelledune.ca/pilotageTowing.php>

PİLOTAJ YEDƏYƏ ALMA MÜQAVİLƏSİNİN ƏSAS MÜDDƏSİ KİMİ

XÜLASƏ

Məqalədə pilotajın yedəyə alma müqaviləsində nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu müzakirə edilir. Pilot gəminin naviqasiyasını yönləndirir və cari işini təşkil edir. Pilotlardan tələb olunan bacarıqlar da bu məqalədə öz əksini tapmışdır.

Бабазада Илькин Горхмаз оглу

ПИЛОТАЖ КАК ОСНОВНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БУКСИРНОГО КОНТРАКТА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается вопрос о том, как лоцманская проводка является важным условием буксирного контракта. Как практический вопрос, пилот направляет навигацию судна. В эту статью также включены навыки, которые требуются от пилотов.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. N.F. Əsgərov

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. H.C. Əlibəyli

Tərcüməçi: F.Ağazadə

Daxil olma tarixi: 22.01.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 17.02.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Aliyeva Nigar Yusif qızı,
Baku State University, Law faculty, UNESCO Chair on
Human Rights and Information Law,
master on "Human rights"
aliyeva.n.u@gmail.com

UDC 34: 341.231.14

EXSTREMISM AS AN IDEOLOGICAL BASIS OF TERRORISM

Açar sözlər: ekstremizm, zorakılıq, şəxsiyyət, terrorizm, şəx, insan, ölüm.

Ключевые слова: экстремизм, насилие, личность, терроризм, зло, человек, смерть.

Keywords: extremism, violence, personality, terrorism, evil, human, death.

Extremism is an intellectual deviation, as the religious principles are distorted and given an opposite value. Some people claim that killing, stealing and aggression are permissible when they serve the extremist purposes and ideas. Extremism is a destructive behavioral deviation which holds the highest forms of ignoring the other without having an actual alternate plan for successfully applying change [6].

Extremists of all stripes find their happiness in an inner world of their own making. They interact with the rest of the world mainly for two reasons: (a) to satisfy basic needs (making a living, having sex, etc.) and (b) to manipulate others (to the extent that they can) in furtherance of their world-views. Militant extremism can be defined as zealous adherence to a set of beliefs and values, with a combination of two key features: advocacy of measures beyond the norm (i.e., extremism) and intention and willingness to resort to violence (i.e., militancy). The most interesting, of course, is violent militant extremism, which includes not just intended but actual

violence - violence (without sufficient long-term redeeming value) that arguably violates human moral codes in multiple ways by imposing harm, violating human rights, causing chaos, and stimulating a reaction of shock and disgust [16].

Violence in the contemporary world is a major source of societal instability as well as individual stress and trauma. It also imposes economic costs. Much of the violence is, of course, conventionally criminal and is based on personal and instrumental motives. But sometimes violence is based on closely held sacred values and involves a significant ideological (i.e., political and/or religious) basis.

Ideology-inspired violence, including those acts carried out by militant-extremist individuals and groups, has psychological dimensions [16]. As Michel Foucault said: "People know what they do; frequently they know why they do what they do; but what they don't know is that what they do does" [15]. They are not a normal human. "...if you are not like everybody else, then you are abnormal, if you are abnormal, then you are sick" [12]. What is a Normal Human? There is no accurate definition of the normal personality. There are only traits of abnormal personalities. Whoever is not characterized by these traits is nearer to normality. One becomes closer to normality as much as these traits do not appear in his personality. The statistical definition of the normal personali-

ty is the following: "It is the personality agreed upon by the community as having the most accepted behaviors, ideas and feelings". This reflects the influence of community in defining the normal personality [2].

The abnormal personality is an individual pattern of behavior and personal experiences which are different and abnormal from others in the same community. This is represented in: 1. Thinking strangely about himself, people and the events that surround him as in evaluating events and situations. 2. Having unbalanced feelings and reactions (feelings do not match the situation whether by over-reaction or under-reaction) 3. Having disorders in restraining oneself and in understanding his needs and duties versus the duties of others. 4. Having disorders while dealing with others due to some personality traits (such as intense suspicion, extreme pessimism, oversensitivity...etc) [10].

According to psychiatry, the types of abnormal personalities are schizoid, schizotypal, borderline, histrionic, narcissistic, psychopathic, depressive, avoidant, dependant, obsessive-compulsive, aggressive, sadistic, masochistic [10]. Militant extremists may argue that violence is needed to ensure that they are taken seriously (i.e., to get attention, or to demonstrate formidableness), that they were forced to resort to violence for some reason, or that someone else is in fact to blame for it. The classic anarchist concept of "propaganda by the deed," according to which a single act of violence (e.g., an assassination) is justified because of the expectation that it will have dramatic beneficial consequences (e.g., initiating a massive uprising or revolution) represents such a tactic [2].

A widely studied ideology related disposition is authoritarianism [3], and one might wonder if the militant extremist mindset resembles an authoritarian mindset. Altemeyer identifies three attitudinal clusters in authoritarianism: conventionalism, authoritarian submission, and authoritarian aggression.

Although the first two seem obviously uncharacteristic of militant extremists, there may still be a partial relation through some kind of ideologically driven aggression that characterizes both extremists and authoritarians. One reasonable premise is that militant extremists are unusually dogmatic, asserting their beliefs stubbornly and with excessive force. Whereas the construct of authoritarianism has been found to be associated mainly with the political right, Rokeach developed a dogmatism scale to measure tendencies to be an authoritarian "ideologue" hypothetically uncorrelated with preference for the political left or right [16].

There are 11 features of extremist: (a) perceived deprivation; (b) a broader dissatisfaction with the world; (c) refusal to become merely a good copy of some externally imposed (e.g., Western) model of personhood; (d) feelings of being treated unfairly and a subjective sense of injustice; (e) a perception that one has no voice in decisions and no way to improve the deprived, dissatisfying, and unjust situation; (f) an aggressive attitude toward an external enemy with the belief that a certain external enemy is the source of all big problems; (g) a belief that the ends justify the means, which means doing anything to destroy or weaken the enemy, including killing civilians; (h) a "we must kill or we will be killed" style of thinking, as well as an "us versus them" style of thinking; (i) a belief that the cause is all that is worth living for; (j) a felt obligation to conform to all norms set by one's group or cause; and (k) a conviction that one heroic act will improve the world [17].

Some say that terrorist acts are not the product of mental illness [5]. Thus, experts can make statements like "Terrorists are made, they are not born. Terrorism arises from societal conditions, not individual characteristics"[13]. The typical terrorist is "like a soldier outside of time and space living in a reality of war that exists only in his or her

fantasy”, actively trying to persuade others that a state of war already exists and that aggression is permitted [16]. Terror is vivid testimony of an anthropological disaster [19]. They are criminal, murderer. “Every criminal could well be a monster”[14]. Prugnon said that:” Murderes are exceptions to the laws of nature, their entire moral being is extinguished....They are out of the ordinary” [19]. “A murderer is [really] a sick being whose tainted organization has corrupted all the affections. A bitter and burning humor consumes him”[9]. In *Me’dicine expectante*, Vitet says that perhaps some crimes are in themselves kinds of illness”[22].

Extremism is a pancultural phenomenon, not being endemic to a select group of nations or societies or that if indeed there are especially “terrorist producing cultures” [17], they can arise in very diverse conditions and locales [3]. The evil is inside of individual, not in the particular area."Man is the only animal for whom his own existence is a problem which he has to solve [3]. As a corporeal creature man is a vessel of wrath [2]. Immanuel Kant in “Religion within the Limits of Reason Alone” has noted that: “Now this property must itself be considered as morally evil, yet not as a natural predisposition but rather as something that can be imputed to man, and consequently it must consist in maxims of the will which are contrary to the law... Hence we call this a natural propensity to evil, and as we must, after all, ever hold man himself responsible for it, we can further call it a radical innate evil in human nature (yet none the less brought upon us ourselves) [20]. Thomas Mann in his novel "Doctor Faustus" has written that "radical evil is the sheer arbitrariness, the alliance with the devil for the sake of destruction and domination" [2].

In ancient society, the evil is considered the will of the gods, in Buddhism dimming of spirit, for the Greeks inscrutable fate, destiny

and ignorance, in Christianity the "original sin" and the necessity of his atonement, and in modern times "unhappy consciousness", a departure from the laws of the world mind (Hegel), in recent times the "absurdity of life" (A.Schopenhauer, Jean-Paul Sartre), loneliness and nothingness of his existence (M.Heidegger). In the tradition of Judaism there is a metaphysical understanding of evil, which does not depend on the person and is explained as the will of the Creator. It sets incomprehensible order of good and evil, for man which may be violated whenever man wants. It depends on the personal relationship between man and Creator. A man should fear and love God, believe and keep the commandments. Evil can be defeated and turn into good. Good and evil in this context are related to the purpose of the individual, whose task is to "listen and do" [2].

Some say that there is a decay of human nature in modern times. The man became a "throng of shame and disgrace" (G.Guattari), "moral zero" (Bulgakov, S.Frank), "aggressive being" (Z.Freud), "the sick animal" (M.Scheler, F.Dostoyevsky, A.Gehlen) [2]. People become imbued with the idea that the world has come to an end and no longer put forth any effort. This is a shame. There is no fault in the times. [23] The blame for the fall is on the person [24, 102]. Normal people can get rid of this evil. There is nothing that one should suppose cannot be done [239]. But abnormals not. According to Mencius, the natural goodness of humans had become perverted by circumstances. Still, he said, each person has the potential for becoming perfect: doing so is a matter of recovering his lost mind and forgotten heart; it is a matter of thinking and feeling naturally, a matter of following intuition and conscience. Mencius never lost his optimism about the possibility of human betterment. For him, if anything is tended properly, it will grow and thrive. Therefore, human beings should nourish the

noble or superior part of themselves, so that it will come to predominate. Each person, however, will decide for himself whether he will transform his life for the better [18].

Human life can be 'a work of art' As Michel Foucault said: "What strikes me is the fact that in our society, art has become something which is related only to objects and not to individuals, or to life. That art is something which is specialized or which is done by experts who are artists. But couldn't everyone's life become a work of art? Why should the lamp or the house be an art object, but not our life?" [13]. Human behavior should avoid extremes and seek moderation. (Confucius) The use of force usually brings requital. Weapons are the instruments of evil, not the instruments of a good ruler [14]. Lao Tzu extended his philosophy of non-striving to the political sphere. He recognized the disadvantages of coercion: the use of force brings retaliation, and mutual hostility quickly escalates to the detriment of both sides. As coercion and the use of force arise from greed, he advocated a political strategy of non-acquisitiveness, in which weapons are regarded as instruments of destruction and wars are to be fought only when absolutely necessary and then only with regret [18].

Membership in extremist groups apparently addresses an individual's personal needs and provides them with much needed peer support - vital to sustaining their interest. The greatest fear of the members of extremist groups is that the group will reject them, therefore, they become intensely loyal, provide as much financial support to the group as possible, fervently accept the beliefs of the group and follow orders and rituals that they might otherwise reject [8].

Each of these groups contains a number of individuals. Extremists are individuals who hold beliefs that would lie on the extreme edges of the bell curve. They act upon their

beliefs with complete disdain for the law or other consequences. The number of these individuals in any group is not great, however, with access to explosives and weapons of war, a few extremists can cause a great deal of damage to a highly technical society. The most serious problem with a few cults lies in the behavior of the leader and his/her closest advisors. Unfortunately, many cult leaders begin to believe they have the divine powers ascribed to them by their followers. As the British historian Lord Acton once said, "Power tends to corrupt, and absolute power tends to corrupt absolutely." So it is with some cult leaders. They become corrupted by their power which is derived from the devotion of the cult and the acceptance of their divine status. As the neurosis of some cult leaders deepens, they develop acute paranoia and use their imagined fears as a means to increase group cohesion. They convince their followers that all outsiders, particularly law enforcement officers, are their enemies. This leads to measures to isolate the group from society and to make unusual and abusive demands on the members. Time moderates or dissipates most cults. This is, primarily, due to ineffective leadership or, perhaps, the members tire of the rigid, closed society and desire a return to a more normal life. However, recent history suggests that certain events within a cult, primarily the deepening insanity of the leader, can lead to mass suicide of the cult members [8], [4], [1].

Extremists are prone to distinguishing between relatively meaningful and meaningless deaths. A meaningful death is one that occurs as a direct result of heroic actions promoting the cause. There is a tendency to associate immortality with dying for the cause, with this immortality being achieved either within a theological system (e.g., in heaven) or through lasting fame and repute. Normally, the possibility of injury or death to oneself

tends to put a brake on violent impulses, but glorification of dying for the cause takes the brake off, indicating that (at least in some ways) one will be better off by taking the risk and engaging in violent action [7]. They don't have a fear of death. Fear, according to the Zen Buddhist, arises from an excessive attachment or clinging to things and to life generally, a perspective of possessiveness from which anything and everything is viewed as a threat [18].

"Violence and death in the most perverse form acquire the status of esthetics in the minds of the masses. Reality disappears, dissolving in the stream of unhappy consciousness" (Z.Bauman), dark instincts and destructive changes of psychic" (J.Bataille, contemporary French philosopher) [2].

Terrorist is not a mere criminal, terrorist is the enemy of the world. Michel Foucault has stated that:

"A criminal is someone who breaks the pact, who breaks it from time to time whenever he needs or wants to, when his interests dictates, when in a moment of violence or blindness the motive of his interest prevails despite the most elementary rational calculation. The criminal is a temporary despot, a despot of the moment, through blindness, fantasy, passion, or whatever. By contrast, the despot asserts the predominance of his interest and will; he makes it prevail permanently. The despot is the permanent outlaw, the individual without social ties. The despot is the man alone. The despot is someone who, by his very existence and merely by his existence, performs the greatest crime, the crime par excellence, of a total breach of the social pact by which the very body of society can exist and maintain itself. The despot is someone whose existence is written with crime, whose nature is therefore contrary to nature. This means that from his birth to his death or for as long as he exercises his despotic power, the king- or at least the tyrannical king- is quite simply a monster in the strict

sense. The first juridical monster to emerge in the new regime of the economy of punitive power, the first monster to appear, to be identified and defined, is not the murderer, the transgressor, or the person who breaks the laws of nature, but the person who breaks the fundamental social pact. This first monster is the king. The king, I believe, is the general model from which, through successive historical shifts and transformations, the countless little monsters who people nineteenth-century psychiatry and legal psychiatry are historically derived. In any case, it seems to me that the fall of Louis XVI and the problematization of the figure of the king mark a decisive point in this history of human monsters. All human monsters are descendants of Louis XVI.

The appearance of the monster as king and of the king as monster is seen very clearly, I think, at the end of 1792 and the beginning of 1793, when the question arises of the king's trial and of the penalty to be applied to him, and even more of the form his trial should take. The legislative committee proposed that he should suffer the public torture and execution meted out to traitors and conspirators. A number of Jacobins, and principally Saint-Just, responded that Louis XVI should not be sentenced to the penalty for traitors and conspirators precisely because there was provision for this penalty in the law. The penalty was therefore a consequence of the social contract and it could only be legitimately applied to someone who had subscribed to the social contract and who, to that extent, while having broken the pact at a particular moment, now accepted that it worked against him, on him, or with regard to him. The king, however, had never subscribed to the social pact. There could be no question therefore of applying to him clauses in or deriving from this pact. No law of the social body could apply to him. The king was the absolute enemy and should be regarded as an enemy

by the entire social body. He therefore had to be crushed as one crushes an enemy or a monster. And yet, Saint-Just said, this is too much, because if one asks the entire social body to crush Louis XVI and get rid of him as its monstrous enemy, one opposes the entire social body to Louis XVI. That is to say, one admits, as it were, a relationship of symmetry between an individual and the social body. Now Louis XVI never recognized the existence of the social body and only ever applied his power by ignoring its existence. He only ever applied his power

to particular individuals as if the social body did not exist. Having consequently suffered the king's power as individuals rather than as a social body, individuals would have to get rid of Louis XVI as individuals. A hostile individual relationship must therefore serve as the basis for the death of Louis XVI. At the level of legal theory (which was very important), this meant that anyone had the right to crush Louis XVI, even without the general consent of others. Anyone could kill the king: "Against tyranny" Saint-Just say, "men have a personal right" [21], [14].

List of the used literature:

1. Вассерман Р. Безопасность или выхолащивание правового государства / Пер. с нем. // Сб. переводов № 3/29, М., 1978
2. Российское уголовное право: учеб. : в 2 т. Т. 2.. Особенная часть / Г. Н. Борзенков, Л. В. Иногамова-Хегай, В. С. Комисарова, А. И. Радога. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, 2009
3. Хлобустов О.М., Федоров С.Г. Терроризм: реальность сегодняшнего состояния. Современный терроризм: состояние и перспективы. / Под ред. Е.И.Степанова. М. Эдиториал УРСС.2000. С.86
4. Человек агрессивный. (Истоки международного терроризма)/ Букреев В.И. М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2007.
5. Altemeyer B. The authoritarian specter. Cambridge, MA: Harvard University Press 1996
6. Case of Metropolitan Church of Bessarabia and others v.Moldova 2001,§114, 116, 117;
7. "Disabled Often Carry Out Afghan Suicide Missions". Npr.org. Retrieved April 25, 2010.
8. Dun & Bradstreet, Inc. v. Greenmoss Builders, Inc., 472 U.S. (749 1985),
9. Erdogdu and Ince v. Turkey [GC], Nos. 25067/94 and 25068/94, ECHR 1999-IV,para.47
10. Guzman, A. (as Chairman Gonzalo). In celebration of the fortieth anniversary of the hinese Revolution. A World to Win, 1990, July
11. In Bangladesh the group Jamaat-ul-Mujahideen Bangladesh was formed sometime in 1998 and gained prominence on 20 May 2001 when 25 petrol bombs and documents detailing the activities of the organization were discovered and eight of its members were arrested in Parbatipur in Dinajpur district. (The Rising Tide of Islamism in Bangladesh By Maneeza Hossain, Hudson Institute: Current Trends in Islamist Ideology vol. 3, February 16, 2006; The Columbia World Dictionary of Islamism, Columbia University Press (2007), p.69-70)
12. Karatas v. Turkey, 8 July 1999, Application No. 23168/94, paras 50-54.; <http://www.osce.org/fom/30978>
13. Karel Vasak, "Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights", UNESCO Courier 30:11, Paris: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, November 1977.
14. Karen Armstrong. "The label of Catholic terror was never used about the IRA". London: The Guardian. July 11, 2005
15. Karim, Karim H. Islamic Peril: Media and Global Violence. 2003
16. Knežević, G., & Radović, B. (2005). Preliminary list of statements measuring aspects of fanaticism. Unpublished measure, University of Belgrade, Serbia.

17. Knutson, J. N. Personality in the study of politics. In J. N. Knutson (Ed.), Handbook of political psychology (pp. 28-56). San Francisco: Jossey-Bass 1981
18. M. Amir Ali, "Jihad explained; Brochure # 19," by the Institute of Islamic Information and Education at: http://www.irshad.org/islam/iiie/iiie_18.htm
19. Marx, K. Introduction to A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right. Collected Works, v. 3. New York. 1976.
20. Michel Foucault, 'Je suis un artificier'. In Roger-Pol Droit (ed.), Michel Foucault, entretiens. Paris: Odile Jacob, 2004
21. Moghaddam, F. From the terrorists' point of view: What they experience and why they come to destroy. Westport, CT: Praeger Security International. 2006
22. Terrorism and Religious Extremism: A Mindful Approach .Steven Barrie-Anthony <http://www.causes-of-terrorism.net/>
23. The Charter of Fundamental Rights of the European Union 07.12. 2000

Əliyeva Nigar Yusif qızı

EKSTREMİZM TERRORİZMİN İDEOLOJİ ƏSASI KİMİ

XÜLASƏ

“Ekstremizm terrorizmin ideoloji əsası kimi” adlı məqalədə ekstremistlərin psixoloji cəhətləri, xoşbəxtliyi yalnız özlərinin yaratdıqları daxili aləmdə tapa bilmələri, müasir dünyada zorakılığın sosial qeyri-sabitliyin, stress və mənəvi zərərin əsas mənbəyi olması, bəzən zorakılığın ekstremist qruplarda olduğu kimi “müqəddəs” dəyərlərə əsaslanması və böyük ideologiyanın əsasını təşkil etməsi, məşhur fransız alimi Mişel Fukonun qeyd etdiyi kimi, bu tip insanların nə etdiklərini heç özlərinin də bilməməsi, onların hamıdan fərqli və normal insan olmamaları, ekstremizmin endemik - yalnız müəyyən regionlar, xalqlar üçün xas olmaması və dünyanın hər bir yerində mövcud ola bilməsi imkanı qeyd olunur.

Алиева Нигяр Юсиф гызы

ЭКСТЕРМИЗМ КАК ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ТЕРРОРИЗМА

РЕЗЮМЕ

В статье под названием «Экстремизм как идеологическая основа терроризма» МН отметили психологические особенности экстремистов, что они могут обрести счастье только во внутреннем мире, создаваемом ими; также социальная нестабильность насилия в современном мире, являющаяся основным источником стресса и морального вреда, а иногда и «оправдание» насилия, как подобное в экстремистских группах, основанных на «священных» ценностях и основе великой идеологии, поскольку известный французский ученый Мишель Фуко, отметил тот факт, что такие люди не знают, что они сделали, их различие и ненормальность, экстремизм является эндемическим - не только для определенных регионов, стран, возможности быть доступными во всем мире.

Rəyçilər: h.ü.f.d., dos. G.R.Ələsgərova
tərcüməçi: F.Ağazadə
Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. B.S.Zahidov
Daxil olma tarixi: 02.02.2018
Təkrar işlənmə tarixi: 24.02.2018
Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

Hacıyev Tural Zakir oğlu,
hüquq fakültəsinin magistri
Taras Şevçenko adına
Kiev Dövlət Universitetinin
E-mail: hacıyevtural1987@gmail.com

UOT 34: 349.3

XARİCİ TİBB MÜTƏXƏSSİSİ, ÖZƏL TİBB MÜƏSSİSƏSİ VƏ PASİYENT ARASINDAKI MÜNƏSİBƏTLƏRİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Açar sözlər: *sağlamlıq, sağlamlığın qorunması, lisenziya, özəl tibb fəaliyyəti, səhiyyə, tibbi xidmət, xarici tibb mütəxəssisləri, delikt hüququ.*

Ключевые слова: *здоровье, защита здоровья, лицензия, частная медицинская деятельность, здравоохранение, медицинское обслуживание, иностранные медицинские специалисты, деликтное право.*

Keywords: *health, health protection, private medical activity license, health care, medical care, foreign medical experts, delicate right.*

Məqalənin məqsədi üçün zəruri olan anlayışlara nəzər salaq:

Lisenziya – müvafiq sahibkarlıq fəaliyyəti növünün həyata keçirilməsi üçün ərizəçiyə lisenziya verən orqan tərəfindən verilən rəsmi sənəd [8];

özəl tibb fəaliyyəti – qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada hüquqi şəxs yaratmaqla özəl tibb fəaliyyətinin həyata keçirilməsi [10];

özəl tibb müəssisəsi – əmlakı xüsusi mülkiyyətə, yaxud icarə müqaviləsi əsasında

istifadə olunan mülkiyyətə əsaslanan tibb müəssisəsi [10];

tibbi xidmət – müqavilə üzrə müəyyən növ və həcmdə göstərilən əvəzi ödənilən tibbi yardım [10];

resident – təqvim ilində üst-üstə 182 gündən artıq vaxtda həqiqətən Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan, təqvim ili içərisində, yaxud bir təqvim ili ərzində xarici ölkədə Azərbaycan Respublikasının dövlət xidmətində olan, daimi yaşayış yeri, həyatı mənafehlərinin mərkəzi, adətən yaşadığı yer (Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, fiziki şəxs vergi ilində Azərbaycan Respublikasının ərazisində qaldığı son gündən etibarən bu vergi ilinin sonunadək olan dövr ərzində Azərbaycan Respublikasının qeyri-rezidenti sayılır, bu şərtlə ki, həmin şəxs bilavasitə növbəti vergi ilində Azərbaycan Respublikasının qeyri-rezidenti olsun), Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq təsis edilən və sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən və ya Azərbaycan Respublikasında idarəetmə yeri, yəni əsas nəzarət orqanlarının yerləşdiyi yerdən asılı olmayaraq, idarəetmənin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan kommertiya qərarlarının

qəbul olunduğu və gündəlik praktiki idarəetmənin həyata keçirildiyi əsas fəaliyyət yeri olan istənilən hüquqi şəxs.

qeyri-rezident – Azərbaycan Respublikasının ərazisində diplomatik və ya konsulluq statusu olan şəxs və onun ailə üzvləri (ölkə ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxslərə aid edilmir), Azərbaycan Respublikasının ərazisində müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş beynəlxalq təşkilatın əməkdaşı və ya Azərbaycan Respublikasında xarici ölkənin dövlət xidmətini həyata keçirən şəxs və onların ailə üzvləri (ölkə ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxslərə aid edilmir), məqsədi yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisindən bir xarici dövlətdən digər xarici dövlətə keçmək olan şəxs, Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən diplomatik imtiyazları və immunitetləri olan diplomatik nümayəndəliklər, konsulluq idarələri və xarici ölkələrin digər rəsmi nümayəndəlikləri, beynəlxalq təşkilatlar və onların nümayəndəlikləri, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmayan xarici təşkilatların və firmaların nümayəndəlikləri, rezident anlayışı ilə əhatə edilməyən digər şəxslər [3].

20 sentyabr 1994-cü ildə Bakıda Azərbaycanla dünyanın 11 iri neft şirkəti arasında bağlanmış “Əsrin müqaviləsi” ölkəyə iri kapitalın axınına şərait yaratmışdır. Bu da, öz növbəsində, müxtəlif sahələr üzrə dünya praktikasının Azərbaycanda tətbiqinə şərait yaratmışdır ki, tibb hüquq münasibətləri subyektlərinin sayəsində qeyd edilən hal səhiyyə sektorunda da geniş vüsət almışdır.

Tibb hüquq münasibətləri subyektləri hər bir ölkədə onların qanunvericiliklərindən asılı olaraq, müxtəlif tərəflər ola bilər. Bu sahədə bir sıra müəlliflərin əsaslandırılmış fikirləri vardır. Məsələn, "Sosial Hüquqların Araşdırılması" İctimai Birliyinin (SHAİB) sədri, prof. Mayis Əliyevin 2016-cı il tarixdə

çap olunmuş “Azərbaycan Respublikasında tibb hüququnun nəzəri aspektləri” adlı kitabında belə bir fikir vurğulanmışdır: “...Hüquq münasibətlərinin subyektləri konkret hüquq münasibətinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrə malik olan iştirakçılarıdır. Tərkibinə görə çoxsaylı və müxtəlif olan subyektləri ən ümumi şəkildə fərdi və kollektiv subyektlərə ayırmaq olar. **Fərdi subyektlərə**, ilk növbədə, fiziki şəxslər – vətəndaşlar, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan və ikili və ya daha çox vətəndaşlığı olan şəxslər aiddir. **Kollektiv subyektlər** sırasında ictimai-hüquqi təsisatları (dövlət, bələdiyyə, və s.), dövlət orqanlarını, hüquqi şəxsləri və s. fərqləndirmək olar...” [5].

Müxtəlif ölkələrin özəl tibb təcrübələrinə əsasən, yaradılmış və adıçəkilən hüquq münasibətlərinin subyektlərindən biri olan yeni kiçik, orta və iri özəl tibb müəssisələri Azərbaycanda həmin fəaliyyəti tənzimləyən və təkmilləşmiş normativ-hüquqi aktların olmadığına görə vətəndaşlar və müvafiq dövlət strukturları ilə qarşılıqlı fəaliyyət zamanı bir sıra problemlər ilə rastlaşırdılar. Bununla əlaqədar olaraq, bir sıra qanunlar və qaydalar dövlət tərəfindən qəbul edilsə də, vətəndaşların və ya müəssisələrin özlərinin məlumatsızlığı bəzən hər iki tərəfin özbaşınalığına şərait yaradırdı. Bu isə tərəflərin haqlı narazılığına və nəticə etibarilə aidiyyəti dövlət orqanlarına ardı-arası kəsilməyən şikayətlərə, məhkəmələrdə vaxtın itirilməsinə səbəb olurdu. Bu cür hallardan biri özəl tibb müəssisəsinin müvafiq tibb sahəsi üzrə əcnəbi mütəxəssisin ölkəyə (bundan sonra – “həkim”) dəvətidir.

Belə ki, ölkədə müvafiq tibb sahəsi üzrə kadr çatışmazlığı, xarici praktikanın və texnologiyanın üstünlüyü adı altında son 20 ildə Azərbaycana hədsiz sayda həkimlər dəvət olunur ki, bu, bir tərəfdən, çox gözəl

haldır. Çünki müvafiq stasionar və ya ambulator müayinə və/və ya müalicəyə yanaşma hər ölkədə müxtəlif formalarda ola bilər və ən yaxşı metodun ölkəyə gətirilməsi həm vətəndaşların həyat və sağlamlıq səviyələrinin daha da inkişafına, həm yerli kadrların təkmilləşdirilməsinə, həm də maliyyə cəhətdən daha çox qənaət etməyə şərait yarada bilər. Bunun üçün qanunla müəyyən edilmiş prosedurlar var ki, müəssisələr tərəfindən icra edilmədikdə külli miqdarda inzibati sanksiyalara, klinikanın bağlanmasına, hətta cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilər.

Ümumiyyətlə, özəl tibbi fəaliyyət zamanı tibbi hüququn prinsiplərinə aidiyyəti şəxslər tərəfindən riayət edilməlidir. **Tibbi hüququn prinsipləri** dedikdə, ictimai münasibətlərin tibbi-hüquqi tənziminin əsas başlanğıcları başa düşülür. Bu prinsiplər bütün səhiyyə qanunvericiliyinə nüfuz edir, onun daha mühüm xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Ona görə də səhiyyə qanunvericiliyinin normalarının düzgün dərk edilməsi və tətbiq olunması yalnız onun ümumi və ya konstitusion prinsipləri nəzərə alınmaqla mümkündür. Həmin prinsiplərə aşağıdakılar aiddir:

sağlamlığın mühafizəsi və tibbi yardımın ümumiliyi;

sağlamlığın mühafizəsi və tibbi yardım sahəsində bütün vətəndaşların hüquq bərabərliyi;

tibbi yardım sahəsində qanunçuluğun təmin edilməsi;

milli səhiyyə sisteminin və qanunvericiliyinin daimi olaraq təkmilləşdirilməsi;

tibb sahəsində hər kəsə təminat verilən hüquq və azadlıqların müdafiəsi;

tibb müəssisələrinin vəzifəli şəxslərinin qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyət daşması;

hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq və ekoloji xətalər ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin ödənilməsi [5].

Digər tərəfdən isə bir sıra “biznesmen”lər bu cür ehtiyacdən istifadə edərək və hansısa formalarda nəzarətədiçi funksiyaya malik dövlət orqanlarından yayınmaqla digər ölkələrdə olan, təhsil və biliyi şübhə doğuran şəxsləri öz müəssisələrinə dəvət edir, bununla respublikada olan insanların həyat və sağlamlıqlarını təhlükə altında qoyurlar. Bu da, öz növbəsində, qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə səbəb olur, lakin qeyd edilən faktın aşkarlanması, sübuta yetirilməsi, təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsi uzun proses ola biləcəyi üçün pasiyentin pozulmuş hüquqlarının nə zaman bərpa ediləcəyi artıq sual altında qalır.

Məsələn, “A” özəl tibb müəssisəsi xaricdən hər hansı cərrahi əməliyyatın aparılması üzrə “mütəxəssis” Azərbaycana dəvət edərək bir neçə gün müddətində həmin müəssisədə vətəndaşlara müvafiq sahə üzrə tibbi xidmət təklifi barədə kütləvi informasiya vasitələrində məlumat yayır.

Həmin mütəxəssis beş xəstəni müayinə və müalicə edir, bir sıra cərrahi əməliyyatlar aparır, sonra öz ölkəsinə qayıdır. Əməliyyatdan sonrakı prosedurların həmin müəssisə tərəfindən xəstələrə əcnəbi həkim tərəfindən aparılmalı olduğu bildirilir və müalicə bitdikdən sonra onlar evinə buraxılır. Lakin bir və ya bir neçə xəstədə prosedur uğursuz alınır və pasiyent(lər) müəssisədən həmin əməliyyatın düzgün aparılmadığı üçün ya yenidən pulsuz və ya müəyyən güzəştlərlə müayinə və/və ya əməliyyat olunmasını, ya da ona dəyən ziyanın ödənilməsini tələb edir. Amma müəssisə bundan imtina edir, əsas kimi “səhvin” həmin həkimin tərəfindən edildiyini, onun məsuliyyət daşdığını, lakin ölkədə

olmadığını, buna görə də müəssisənin hər hansı güzəştli və ya ödənişsiz əməliyyat etməyəcəyini bildirir. Nəticə olaraq, pasiyent ən yaxşı halda aidiyyəti üzrə Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinin “Qaynar xətt”inə (9103(0)), ya da ki, daha yuxarı orqanlara şikayət ərizəsi ilə müraciət edir.

İlk növbədə, onu vurğulamaq lazımdır ki pasiyent bu kimi məlumatlardan faydalanmaq istəyərkən müraciət etməmişdən əvvəl həmin tibb müəssisəsinin nə kimi işlər və/və ya xidmətlər üzrə lisenziyaya malik olduğunu müəyyənləşdirməlidir. Belə ki, müəssisənin hər hansı iş və/və ya xidmət üzrə tam lisenziyası olmaya bilər (məsələn, stomatoloji xidmət üzrə lisenziyası olan tibb müəssisəsi cərrahi stomatoloji işi üzrə fəaliyyət göstərməyə də bilər, yəni lisenziya ancaq ambulator müayinə üçün verilmişdir). Bu, Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 2009-cu il tarixli 07 aprel tarixli 37 nömrəli əmri ilə təsdiqlənmiş “Tibb müəssisələrində sanitariya-epidemioloji tələblərə dair Qaydalar”ına [13] və 2010-cu il 15 aprel tarixli 21 nömrəli əmri ilə təsdiqlənmiş “Stomatoloji tibb müəssisələrə (kabinetlərə) dair sanitariya-gigiyena tələbləri”nə [12] əsasən, həyata keçirilir.

Belə ki, “Lisenziyalar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 19.6.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, lisenziya verən orqan, yəni Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi (2015-ci ilin oktyabr ayına qədər özəl tibb fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxslər xüsusi razılıq (lisenziya) əldə etməli idilər və o, Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən verilirdi. “Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 oktyabr tarixli

650 nömrəli Fərmanından sonra bu və digər bu kimi səlahiyyətlər İqtisadiyyat Nazirliyinə verilmişdir), lisenziya almaq üçün müraciət ərizəsinə baxan zaman sahibkarlıq fəaliyyəti növünün xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada aidiyyəti dövlət orqan və müəssisələrinin (özəl tibb fəaliyyəti üzrə bu orqan, Səhiyyə Nazirliyidir) rəyini (razılığını) alır. Məsələn, özəl tibb müəssisəsinə məxsus obyektin, ləvazimatların, kadrların və onların hazırlığının normativ tələblərə uyğun olub-olmaması və s.

Müsbət rəy alındıqdan və dövlət rüsumu (2250 manat) [4] ödənildikdən sonra lisenziyanın verilmə tarixi, qeydiyyat nömrəsi, lisenziya verən orqanın adı və ünvanı, lisenziyanın (icazənin) sahibi barədə məlumatlar (hüquqi şəxs, xarici hüquqi şəxs filialının və nümayəndəliyinin adı və hüquqi ünvanı, fərdi sahibkarın soyadı, adı, atasının adı və fəaliyyət ünvanı, vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi), lisenziya verilən fəaliyyət növü göstərilməklə lisenziya verən orqanın rəhbəri və ya onun həvalə etdiyi vəzifəli şəxs tərəfindən lisenziya imzalanır və möhürlə təsdiq edilir. Maraqlısı budur ki, “Lisenziya və icazələr haqqında” Qanun qəbul ediləndə bu müddət 5 il, dövlət rüsumu isə 5500 manat idi, lakin hal-hazırda özəl tibb fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziya ömürlük verilir [8; 9]. Bu da zənnimizcə, çox təqdirəlayiqdir.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1-ci maddəsinə əsasən, (“Azərbaycan Respublikasında informasiyanın əldə olunması azaddır”), hər bir kəs özəl tibb müəssisəsinin lisenziyası və əlavəsi barədə İqtisadiyyat və ya Səhiyyə Nazirliklərindən, eləcə də müəssisənin özündən məlumat əldə edə bilər. Belə ki, tibb müəssisəsinin

lisenziya və əlavəsi barədə məlumatlar “Kommersiya sirri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinin tələblərini pozmur. Bu tələblər aşağıdakılardır:

1) dövlət sirrini təşkil edən məlumatlar;
2) təsis sənədlərində əksini tapan məlumatlar (kommersiya hüquqi şəxslərin təsisçiləri (iştirakçıları) və onların nizamnamə kapitalındakı payları barədə məlumatlar istisna olmaqla);

3) sahibkarlıq fəaliyyətinin bəzi növləri ilə məşğul olmaq hüququ verən lisenziyalar haqqında məlumatlar;

4) qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda auditor rəyi daxil olmaqla maliyyə (mühasibat) hesabatlarında olan məlumatlar;

5) Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə əsasən, vergi ödəyicisi barədə kommersiya sirri hesab olunmayan məlumatlar;

6) əməyin ödənilməsi formaları və məbləği barədə, əmək haqqı və sosial ödənişlər üzrə borclar, işçilərin say tərkibini, boş iş yerlərinin mövcudluğunu əks etdirən məlumatlar;

7) patent və digər mühafizə sənədləri ilə qorunan əqli mülkiyyət obyektləri haqqında məlumatlar;

8) qiymətli kağızlar bazarı haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən, qiymətli kağızların emitenti, qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılan şəxslər, mərkəzi depozitar, səhmdar investisiya fondu və investisiya fondunun idarəçisi tərəfindən açılmalı olan məlumatlar;

9) qeyri-kommersiya təşkilatlarının fəaliyyəti barədə məlumatlar;

10) özəlləşdirmənin dövlət proqramının həyata keçirilməsi və konkret obyektlərin özəlləşdirmə şərtləri barədə məlumatlar;

11) hüquqi şəxsin ləğvi və onun kreditör-ləri tərəfindən tələblərin irəli sürülməsi qaydası və müddəti barədə məlumatlar;

12) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən, barəsində məsuliyyət növü nəzərdə tutulan əməllərə dair məlumatlar;

13) ekoloji və antiinhisar qanunvericiliyinə əməl olunması, əməyin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, əhəlinin sağlamlığına ziyan vura bilən məhsulların satışı ilə bağlı məlumatlar;

14) kommersiya sirri rejiminin qoyulması qüvvədə olan qanunvericiliklə məhdudlaşdırılan məlumatlar;

15) telekommunikasiya operatoruna və telekommunikasiya provayderinə nömrə resursunun ayrılması, dəyişdirilməsi və geri alınması haqqında məlumatlar olmadığından kommersiya sirri sayılmır [7].

Burada başqa bir nüans da vardır:

Müəssisə, öz tibb fəaliyyəti barədə kütləvi informasiya vasitələrində məlumat yayan zaman “Reklam haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərini də nəzərə almalıdır. Belə ki, reklam zamanı nəinki həmin Qanunun 4-cü maddəsinin (Reklama dair tələblər), eləcə də 29-cu maddəsinin (Dərman vasitələrinin, tibbi təyinatlı texnikanın və məmulatların, tibbi xidmətlərin reklamı) tələbləri nəzərə alınmalıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 25 may tarixli 413 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamə”nin 8.9-1-ci yarımbəndinə əsasən, göstərilən tibbi xidmətlərin reklamının yayımına nazirlikdən rəy alınmalıdır. Qeyd edilənlərə riayət edilmədikdə, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 428.1-ci maddəsinə (Əmtəələr, işlər və xidmətlər haqqında, yaxud onların istehsalçıları (icraçıları, satıcıları) əsasən, haqqında tamah məqsədi ilə bilə-bilə yalan məlumatlardan reklamda istifadə etməyə görə - fiziki şəxslər iki yüz manatdan beş yüz manatadək

məbləgdə, vəzifəli şəxslər səkkiz yüz manatdan min iki yüz manatadək məbləgdə, hüquqi şəxslər dörd min manatdan altı min manatadək məbləgdə cərimə), 428.3-cü maddəsinə (Haqsız reklama görə reklam fəaliyyətinin subyektlərinə (reklam sifarişçisinə, istehsalçısına, yayıcısına, agentliyinə) əsasən, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən göstərişlə ayrılmış müddət ərzində qanun pozuntularının aradan qaldırılmamasına, əks reklamın yayılmamasına görə-fiziki şəxslər otuz manatdan əlli manatadək məbləgdə, vəzifəli şəxslər iki yüz əlli manatdan dörd yüz manatadək məbləgdə, hüquqi şəxslər min beş yüz manatdan iki min manatadək məbləgdə cərimə), 428.4-cü maddəsinə (Həkim resepti əsasında buraxılan dərman vasitələrinin, istehsalına və ya satışına icazə verilməyən tibb vasitələrinin, yaxud tətbiqinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən icazə verilməyən müalicə, profilaktika, diaqnostika və reabilitasiya metodlarının, habelə bioloji fəallığa malik qida əlavələrinin dərman vasitəsi olmadığı, həkim resepti olmadan buraxılan dərman vasitələrinin qəbulunun və tibbi texnikadan istifadənin əlavə təsirlə müşayiət olunması, həkimlə, yaxud mütəxəssislə məsləhətləşmənin zəruriliyi barədə məlumat verilmədən reklam edilməsinə görə vəzifəli şəxslər üç yüz manatdan beş yüz manatadək məbləgdə, hüquqi şəxslər min manatdan iki min manatadək məbləgdə cərimə) və ya 428.4-1 ci maddəsinə (Dərman vasitələrinin pulsuz paylanması, satışı, ödənişli və ya ödənişsiz tibbi xidmətlərin göstərilməsi ilə müşayiət olunan reklam aksiyalarının keçirilməsinə görə fiziki şəxslər üç yüz manatdan beş yüz manatadək məbləgdə, vəzifəli şəxslər səkkiz yüz manatdan min manatadək məbləgdə, hüquqi şəxslər min manatdan iki min manatadək məbləgdə cərimə) əsasən, də inzibati məsuliyyətə səbəb ola bilər.

Bundan əlavə, əgər tibb müəssisəsi qeyd edilən xidmət və/və ya iş üzrə lisenziyaya malikdirsə, bu zaman, o, xaricdən dəvət etdiyi tibb mütəxəssisi üçün nəzərdə tutulmuş prosedurları keçməlidir.

Belə ki, müəssisə ilk əvvəl, dəvət etdiyi tibb mütəxəssisinin ölkədə tibb fəaliyyəti ilə məşğul olmağa buraxılması üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 13 may tarixli 64 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Xarici dövlətlərin ali təhsil sahəsində ixtisaslarının tanınması və ekvivalentliyinin müəyyən edilməsi (nostrifikasiyası) Qaydaları”na uyğun olaraq onun Azərbaycan dilinə tərcüməsi və notarial qaydada təsdiqi, Azərbaycanın ali təhsil haqqında sənəd verən ölkədəki səfirliyində (konsulluğunda) və ya Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Konsulluq idarəsində leqallaşdırılmış sənədlərini, yəni ali təhsil haqqında sənədi, dövlət rüsumunun ödənilməsi haqqında qəbzi, tədris olunmuş fənlər, onların həcmi, alınmış yekun qiymətlər, təcrübə, kurs və buraxılış işlərinin nəticələri və tədris prosesini təşkil edən digər göstəricilər qeyd olunan ali təhsil haqqında sənədə əlavə, eləcə də mütəxəssisin öz hazırlıq səviyyəsinin müvafiq peşə fəaliyyətinə icazə verməsini və praktik təcrübəsini təsdiq edən sənədləri həmin dövlətin ali təhsil sahəsində olan ixtisasını tanıtdırmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinə təqdim etməlidir.

Xarici dövlətlərin ali təhsil sahəsində ixtisaslarının tanınması dedikdə, xarici dövlətlərin səlahiyyətli orqanları tərəfindən verilmiş, ali təhsil proqramının uğurla bitirilməsini təsdiq edən, bu və ya digər dərəcə verən hər hansı sənədin, diplomun, yaxud başqa bir şəhadətnamənin Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olmasının təsdiqi başa düşülür. Yuxarıda qeyd edilən Qaydalar əsasında ekspertizadan keçirilərək verilmiş şəhadətnamə onun sahibinə əlavə

(ikinci) ixtisas almaq, ixtisasını artırmaq, diplomdan sonrakı hazırlıq pilləsinə qəbul olunmaq, habelə müvafiq peşə fəaliyyəti göstərmək hüququ verir. Azərbaycanın tərəfdaş çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə və dövlətlərarası razılaşmalarda ekvivalentlik müəyyən edilibsə, həmin ekspertiza keçirilməyə bilər [6].

Şəhadətnamə Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri tərəfindən imzalandıqdan və nazirliyin gerbli möhürü ilə təsdiq edildikdən sonra mütəxəssisə və ya onu qanunla müəyyən edilmiş qaydada təmsil etmək səlahiyyəti olan şəxsə, yaxud da bildirişli poçtla göndərilir. Bu, adıçəkilən Qaydanın 4.2-ci bəndində öz əksini tapmışdır.

Bunu etməkdə məqsəd, ölkəyə gələn və ya gələcək həkimin təhsil aldığı müəssisənin və təhsil səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi, həmin dərəcənin Azərbaycanda hansı sahəyə və dərəcəyə uyğunluğunun dəqiqləşdirilməsi və həmin mütəxəssisin aldığı tibb təhsilin yararlılığının aşkar edilməsidir. Çünki praktikada çox hallar ola bilər ki, əcnəbi ya müvafiq sahə üzrə təhsilə ya ümumiyyətlə, heç bir təhsilə malik deyil, ya da ki təhsil aldığı müəssisə Azərbaycan Respublikası tərəfindən tanınmır, ona görə də onun ölkədə fəaliyyəti qəbul edilməzdir.

Özəl tibb müəssisəsi rəhbərliyi və ya əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan tibb mütəxəssisi Təhsil Nazirliyindən müvafiq şəhadətnaməni aldıqdan sonra Azərbaycanda tibb fəaliyyəti ilə məşğul olmağa buraxılması üçün aidiyyəti üzrə Səhiyyə Nazirliyinə müraciət edir.

Səhiyyə Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il 12 yanvar tarixli 5 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Xarici ölkələrdə hazırlıq alan tibb və əczaçılıq işçilərinin Azərbaycan Respublikasında tibbi və əczaçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa buraxılması Qaydası”nda göstərilmiş

formada həmin sənədləri qəbul edir, “Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Kadr məsələləri üzrə Komissiyasının yaradılması barədə” Azərbaycan Respublikası səhiyyə nazirinin 2015-ci il 14 sentyabr tarixli 75 nömrəli əmrinin 2.3-cü bəndinə əsasən, yaradılmış Komissiya bir ay müddətində təqdim olunan sənədlərə əsasən, həmin şəxsin keçdiyi tədris plan və proqramlarının, respublikanın dövlət standartlarına uyğunluğunu, diplomun etibarlılığını və ekvivalent olmasını araşdırır, lazım olan tədbirdə bilik səviyyəsini və peşə səriştəsini yoxlayır və onun ölkə ərazisində tibb və ya əczaçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa buraxılması barədə səs çoxluğu ilə qərar qəbul edir və bu barədə şəhadətnamə verir.

Burada belə bir fakt ortaya çıxır - “Xarici dövlətlərin ali təhsil sahəsində ixtisaslarının tanınması və ekvivalentliyinin müəyyən edilməsi (nostrifikasiyası) Qaydaları”nın 1.3-1.7-ci bəndləri ilə “Xarici ölkələrdə hazırlıq alan tibb və əczaçılıq işçilərinin Azərbaycan Respublikasında tibbi və əczaçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa buraxılması Qaydası”nın 4-cü abzası arasında anlaşılmazlıq vardır. Belə ki, birinci Qaydada xarici dövlətlərin ali təhsil sahəsində ixtisasının tanınması və tanınma haqqında Şəhadətnamənin verilməsi Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirildiyi və həmin Şəhadətnamənin onun sahibinə əlavə və (ikinci) ixtisas almaq, ixtisasını artırmaq, diplomdan sonrakı hazırlıq pilləsinə qəbul olunmaq, habelə müvafiq peşə fəaliyyəti göstərmək hüququ verdiyi qeyd edildiyi halda, ikinci Qaydaya əsasən, xarici ölkələrdə hazırlıq alan tibb və əczaçılıq işçilərinin ölkədə tibb və əczaçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa buraxılması Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən verilən Şəhadətnamə əsasında həyata keçirildiyi göstərilmişdir.

Zənnimcə bu, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Konsti-

tusiya Qanununun 1.0.12-ci yarım bəndinə əsasən, normativ hüquqi aktdan sui-istifadə amilidir. Belə ki, hər iki dövlət orqanının verdiyi Şəhadətnamə müvafiq peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmağa icazə verirsə, əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan tibb mütəxəssisi respublikada özəl tibb fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün hansı orqana müraciət etməli olduğunu bilməyə bilər. Çünki:

1) tibb fəaliyyəti ilə bağlı ancaq Səhiyyə Nazirliyinə müraciət edərsə, Təhsil Nazirliyi ona müraciət etmədiyi üçün müvafiq normativ qaydanın pozulduğunu iddia etməkdə tam haqlı olardı;

2) həmin şəxs hər iki dövlət orqanına müraciət edərsə, bu, onun zamanının və vəsaitinin boş yerə itirilməsi deməkdir ki, həmin Konstitusiyaya Qanununun 64.3-cü maddəsinə əsasən, müxtəlif dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin bir-birini təkrarlamasıdır, yəni sui-istifadə amilidir və buna da qanunla yol verilmir.

Hər iki nazirlikdən müvafiq prosedurları keçdikdən sonra, xarici mütəxəssis və ya onun təhkim etdiyi şəxs, əldə olunan sənədləri, Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 65-ci maddəsində nəzərdə tutulan digər sənədlərlə birləşərək, yəni:

1) pasportunun və ya digər sərhədkeçmə sənədinin surəti;

2) ərizə-anket;

3) əcnəbinin və vətəndaşlığı olmayan şəxsin nəzərdə tutulan işi yerinə yetirmək üçün tələb edilən ixtisasa malik olduğunu təsdiq edən sənədin notariat qaydasında təsdiq olunmuş surəti;

4) nəzərdə tutulan iş yeri üçün əcnəbinin və vətəndaşlığı olmayan şəxsin cəlb edilməsi zəruriliyini əsaslandırılan arayış;

5) hüquqi şəxs olduqda, hüquqi şəxsin nizamnaməsinin və dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnaməsinin notariat qaydasında

təsdiq edilmiş surətlərini, fiziki şəxs olduqda isə onun şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin və ona verilmiş vergi ödəyicisinin uçota alınması haqqında şəhadətnamənin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surətləri;

6) əcnəbinin və vətəndaşlığı olmayan şəxsin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilən təhlükəli yoluxucu xəstəliklərin siyahısında nəzərdə tutulmuş xəstəlik virusu daşıyıcısı olmaması haqqında arayışı Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinə (bundan sonra-Miqrasiya Xidməti) təqdim edərək iş icazəsinin verilməsi üçün müraciət etməlidir.

Ümumiyyətlə, yetkinlik yaşına çatmış hər bir əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycanda hüquqi şəxs yaratmaqla və/və ya hüquqi şəxs yaratmadan fiziki şəxs kimi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə, hər hansı dövlət və özəl sektorda haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. Bunun üçün, fiziki şəxslərin iddia etdikləri iş yerlərinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən onların işə cəlb edilməsi barədə məhdudiyət qoyulmamalı, müvafiq peşə hazırlığına və ya ixtisasa malik olması, Azərbaycan Respublikası vətəndaşının iddia etmədiyi boş iş yerinin mövcud olması və məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən işəgötürənlərin işçi qüvvəsinə ehtiyaclarını yerli əmək ehtiyatları hesabına təmin edilməsi qeyri-mümkün olmalıdır. Lakin xarici mütəxəssisin ölkə ərazisində daimi yaşamaq üçün icazəsi varsa, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olursa, yəni Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 16.1.2-ci maddəsinə əsasən, VÖEN (vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi) alaraq vergi orqanlarında qeyri-rezident kimi uçota durubsa, diplomatik nümayəndəlik və konsulluqda, beynəlxalq təşkilatlarda işləyirsə, beynəlxalq müqavilələrə əsasən, yaradılan təşkilat rəhbəri və ya onun müavinidirsə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işə cəlb edilibsə və Miqrasiya Məcəlləsinin 64-cü mad-

dəsində nəzərdə tutulan digər hallar üçün iş icazəsinin alınmasına ehtiyac yoxdur [1].

Miqrasiya Xidməti tərəfindən iş icazəsinə razılıq verildikdə, işəgötürən tərəfindən 30 gün müddətində “Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18.58-ci maddəsində nəzərdə tutulan rüsum (3 ayadək müddətə 350 manat, 6 ayadək müddətə 600 manat və 1 ilədək müddətə 1000 manat) ödənilməli və bununla da Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemində uçotu aparılmalıdır.

Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemində uçota alınmadan və iş icazəsi olmadan ölkə ərazisində fəaliyyət göstərdikdə İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 578-ci maddəsinə əsasən, vəzifəli şəxslər üç min manatdan dörd min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər on beş min manatdan iyirmi min manatadək məbləğdə, eyni xəta üç və ya daha çox əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs barəsində törədildikdə isə vəzifəli şəxslər beş min manatdan yeddi min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər otuz min manatdan otuz beş min manatadək məbləğdə cərimə edilir.

Bundan sonra, yuxarıda qeyd edilən qaydada iş icazəsi alan xarici tibb mütəxəssisi ilə işəgötürən arasında müvafiq xidmətin göstərilməsi üçün ya əmək müqaviləsi, ya da mülki-hüquqi müqavilə bağlanılır. Əmək müqaviləsi bağlanan zaman işçi sosial sığorta oluna bilər.

Mülki-hüquqi müqavilə (xidməti müqavilə) bağlanan zaman iki hal yaranır:

1) *birinci hal* – həmin mütəxəssis vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsini (VÖEN) almaqla vergi ödəyicisi kimi vergi orqanlarında qeyri-rezident kimi uçota durur və qanunla müəyyən edilmiş vergi və digər rüsumları özü ödəyir;

2) *ikinci hal* – VÖEN almadan sadəcə olaraq işəgötürənlə xidməti müqavilə bağlayır və bütün vergi və digər rüsumları işəgötürən özü ödəyir.

Birinci hal işəgötürən üçün həmin həkimlə əmək müqaviləsi bağlamaqdan daha çox əlverişlidir. Belə ki, o, yalnız müəyyən edilmiş ödənişləri həmin mütəxəssisə ödəyir və buna görə əlavə nə “Sosial sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsinə əsasən, məcburi dövlət sosial sığorta haqqı, nə də “Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18.58-ci maddəsində nəzərdə tutulan rüsumu ödəyir. Lakin digər tərəfdən, bu hal üzrə fəaliyyət həm işəgötürənin özü üçün, həm də əcnəbi mütəxəssis üçün əlavə problemlər yarada bilər.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, xarici vətəndaş və ya vətəndaşlığı olmayan hər hansı şəxs ölkə ərazisində hər hansı fəaliyyət ilə məşğul olaraq gəlir əldə edərsə, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 13.2.4-cü maddəsinə əsasən, vergi ödəyicisinə, yəni müəyyən edilmiş vergitutma obyektlərindən, daha doğrusu gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların (işin, xidmətin) dəyəri, ticarət əlavəsi və ya Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilən digər vergitutma obyektlərindən vergini ödəməli olan şəxsə çevrilir [3] və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxs ərizəni, sahibkarlıq fəaliyyətinə başladığı gündə vergi orqanına verməlidir [3]. Bunun üçün Vergi Məcəlləsinin 33.1-ci maddəsinə əsasən, vergi orqanında uçota duraraq VÖEN almalıdır.

Müstəqil surətdə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, malların istehsalından və (və ya) satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət (fərdi sahibkarlar tərəfindən gəlir) götürülməsi olduğu və buna görə də VÖEN aldığı üçün, həmin mütəxəssis sahibkara çevrilir [11] və bu zaman belə bir təzad ortaya çıxır.

1. “Lisenzialar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5.4-cü maddəsinə əsasən, lisenziyanın (icazənin) sahibi lisenziyadan (icazədən) yalnız özü istifadə edə bilər və onu başqa şəxsə verə bilməz. Lisenziyanın (icazənin) qüvvəsi lisenziya (icazə) sahibinin təsisçi (iştirakçı) olduğu hüquqi şəxslərə, habelə lisenziyanın (icazənin) sahibi ilə birgə fəaliyyət, o cümlədən onunla əməkdaşlıq barədə müqavilə əsasında fəaliyyət göstərən başqa şəxslərə şamil edilmir.

Yəni əcnəbi mütəxəssisi ölkəyə dəvət edən və müvafiq sahə üzrə lisenziyaya malik olan hər hansı özəl tibb müəssisəsi həmin lisenziyanı başqa sahibkarın istifadəsinə verə bilməz, bir şərtlə ki, əmək müqaviləsi üzrə onu işə götürsün. Çünki lisenziya almaq üçün ilk əvvəl ərizə ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına, bu halda, “5 sayılı ASAN xidmət” mərkəzi vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə [3] müraciət etmək lazımdır və həmin Qanunun 1.0.1-ci maddəsinə əsasən, ərizəçi dedikdə, lisenziyanın və icazənin alınması üçün lisenziya və icazə verən orqana ərizə ilə müraciət edən, təşkilati hüquqi formasından asılı olmayaraq, hüquqi şəxs, xarici hüquqi şəxsin filialı, nümayəndəliyi və fərdi sahibkar başa düşülür. Fərdi sahibkar isə “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7.1-ci maddəsinin 13-cü abzasına əsasən, lisenziyalaşdırılmalı olan (bizim halda bu, özəl tibb fəaliyyəti ilə məşğul olmaq başa düşülür) sahələrdə fəaliyyət üçün (xüsusi razılıq) lisenziya almalıdır.

2. Lisenziya olmadan fəaliyyət göstərdikdə isə inzibati məsuliyyətə səbəb olur ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı olan Vergilər Nazirliyi Vergi Məcəlləsinin 50.1.6-cı maddəsinə əsasən, qeyd edilən faktı aktlaşdırıb protokollaşdırır və “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin

təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 15 fevral tarixli 795 nömrəli Fərmanının 5.6-cı bəndinə əsasən, aidiyyəti üzrə baxılması üçün Səhiyyə Nazirliyinə göndərir. Nəticədə isə bu, inzibati məsuliyyətə gətirib çıxarır və yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, qanunla müəyyən edilmiş qaydada şəxs barəsində inzibati tənbeh növü kimi ya xəbərdarlıq, ya da cərimə qərarı çıxarılır. Son zamanlar bu, daha çox cərimə formasında həyata keçirilir.

İkinci hal üzrə fəaliyyət göstərdikdə, əcnəbi mütəxəssis VÖEN almadan işləyərsə, 1-ci halda qeyd edilənlərdən bir az fərqli olacaq. Yəni yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əcnəbinin əvəzinə bütün xərcləri onunla mülki-hüquqi müqaviləni bağlayacaq şəxs Vergi Məcəlləsinin 150.1.7-ci maddəsinə əsasən, ödəmə mənbəyindən tutaraq ödəyir və buna görə də o, vergi uçotuna alınmayacaq. Lakin zənnimizcə, hər iki halda əcnəbi mütəxəssis sahibkar hesab olunur, çünki əmək müqaviləsi olmadan fəaliyyət göstərir, məqsəd gəlir və mənfəət əldə etməkdən ibarətdir, buna görə də müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən lisenziya alması tələb olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 1096-cı maddəsində delikt, yəni mülki-hüquq pozuntusu anlayışı vardır: hüquqla və ya qanunla müdafiə edilən başqa şəxsə (zərər çəkənə) birbaşa ziyan və ya zərər vurulmasına gətirib çıxaran təqsirli, hüquqa zidd (mülki qanunvericiliyin normalarını pozan) əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik). Hüquqi və ya fiziki şəxs öz işçisinin törətdiyi mülki hüquq pozuntusu (delikt) üçün məsuliyyət daşıyır və əmək (qulluq, mənsəb) vəzifələrinin icrası zamanı işçisinin vurduğu

zərərin əvəzini ödəməlidir. İşçi əmək müqaviləsi əsasında iş görən fiziki şəxsdir, habelə mülki hüquq müqaviləsi üzrə iş görən fiziki şəxsdir, bir şərtlə ki, bu zaman o, müvafiq hüquqi və ya fiziki şəxsin tapşırığı ilə və işlərin təhlükəsiz aparılmasına onun nəzarəti altında fəaliyyət göstərsin və ya fəaliyyət göstərməli olsun [2]. Yəni klinikaya müraciət edən xəstə həmin tibb müəssisəsi tərəfindən dəvət edilmiş xarici tibb mütəxəssisi tərəfindən düzgün müayinə və müalicə edilməzsə, məsuliyyəti klinika özü daşıyır. Lakin bundan əvvəl işəgötürənlə həmin əcnəbi işçi arasında bağlanmış müqavilənin şərtlərinə nəzər yetirmək lazımdır.

Belə ki, həmin müqavilədə pasiyentə dəyəcək ziyana görə məsuliyyətin nəticələrini həkim tərəfindən aradan qaldırılacağı göstərilərsə, bu halda, şikayətçi ya klinika rəhbərliyinə müraciət edib, həmin mütəxəssislə əlaqə yaradılmasını, şikayətinin təmin edilməsində köməklik göstərilməsini, ya da məhkəməyə müraciət edərək qanunla müəyyən edilmiş qaydada həmin şəxsin məsuliyyətə cəlb edilməsini və dəymiş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsini tələb edə bilər.

Müqavilədə bu şərt olmadıqda isə düzgün olmayan müayinə və/və ya müalicə nəticəsində sağlamlığına dəymiş ziyanla

(bundan sonra “tibbi malpractice”) əlaqədar şikayətçi ilk əvvəl subordinasiya qaydalarına uyğun olaraq tibb müəssisəsi rəhbərliyinə müraciət etməlidir. Rəhbərlik tərəfindən hər hansı şikayəti təmin edəcək tədbir görülmədiyi təqdirdə, aidiyyəti üzrə ya nəzarətədiçi funksiyaya malik müvafiq icra hakimiyyəti orqanına, yəni Səhiyyə Nazirliyinə, ya da məhkəməyə müraciət edə bilər.

Məhkəməyə müraciət zamanı tibb müəssisəsi AR MM-in 1099-cu maddəsinə əsasən, məsuliyyət daşdığı üçün məhkəmənin şikayətçinin lehinə çıxartdığı hökmü icra etməli və yalnız bundan sonra Mülki Məcəllənin 1114-cü maddəsinə əsasən, reqres hüququndan (başqa şəxsin (qulluq, mənsəb və ya əmək vəzifələrinin icrası zamanı işçinin, nəqliyyat vasitəsinin idarə edən şəxsin və i.a.) vurduğu zərərin əvəzini ödəmiş şəxsin həmin şəxsə, əgər qanunla ayrı miqdar müəyyənləşdirilməyibsə, ödənilmiş əvəz miqdarında geriye tələb (reqres) hüququ) istifadə edərək həmin həkimə qarşı iddia qaldıra və şikayətçi ödədiyi miqdarı ondan geri tələb edə bilər.

Yəni müəssisə pasiyentə dəymiş ziyanı özü ödəyir, daha sonra ödədiyi məbləği, eləcə də dəymiş mənəvi ziyanın klinikaya ödənilməsi üçün həmin mütəxəssisə müraciət edir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Mıqrasiya Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2016
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2018
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2018
4. “Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı: Qanun, 2017
5. Əliyev M. “Azərbaycan Respublikasında tibb hüququnun nəzəri aspektləri”, Bakı, 2016.
6. “Xarici dövlətlərin ali təhsil sahəsində ixtisaslarının tanınması və ekvivalentliyinin müəyyən edilməsi (nostrifikasiyası) Qaydaları” haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 13 may tarixli 64 nömrəli qərarı;
7. “Kommersiya sirri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı: Qanun, 2017
8. “Lisensiyalar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu /<http://e-qanun.az/framework/32626/> ;

9. "Lisenzialar və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 15 mart tarixli 176-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 20 aprel 2016-cı il, N 866 /<http://e-qanun.az/framework/32627/> ;

10. "Özəl tibb fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu /<http://e-qanun.az/framework/503/> ;

11. "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı: Qanun, 2017

12. "Stomatoloji tibbi müəssisələrə (kabinətlərə) dair sanitariya-gigiyena tələbləri" haqqında Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 2010-cu il 15 aprel tarixli 21 nömrəli əmri /http://sehiyye.gov.az/files/pdf/emr_2010_21%201.pdf/ ;

13. "Tibb müəssisələrində sanitariya-epidemioloji tələblərə dair Qaydalar" haqqında Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 2009-cu il tarixli 07 aprel tarixli 37 nömrəli əmri /http://sehiyye.gov.az/files/pdf/2009/emr_2009_37.pdf/ ;

Гаджиев Турал Закир оглу

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВЗАИМО ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ИНОСТРАННЫХ
СПЕЦИАЛИСТОВ, ЧАСТНЫМИ МЕДИЦИНСКОМИ КЛИНИКАМИ
И ПАЦИЕНТОВ**

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследованы позиции иностранных специалистов по поводу взаимоотношений между пациентами и частными медицинскими клиниками, а также основываясь на нормативно-правовые акты возможные пути решения возникающих проблем.

Hajiyev Tural Zakir

**LEGAL REGULATION OF RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN EXPERTS,
PRIVATE MEDICAL CLINICS AND PATIENTS**

SUMMARY

In the article, under investigation are the positions of foreign specialists in the relationship of the patients and private medical clinics and also the normative legal acts for solutions of the arising problems.

Rəyçi: h.ü.e.d., prof. M.N.Əliyev

Təqdim edən: h.ü.e.d., prof. A.M.Qasımov

Daxil olma tarixi: 06.02.2018

Təkrar işlənmə tarixi: 02.03.2018

Çapa imzalanma tarixi: 02.03.2018

"QANUN" JURNALINA ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM ETMƏK ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 16 may 2014-cü il tarixli (protokol № 07-R) qərarı ilə Hüquq elmləri üzrə "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı"na daxil edilmişdir.

1. Məqalələr redaksiyaya üç dildə (Azərbaycan, rus və ingilis) təqdim edilə bilər. Bir dildə təqdim edilmiş məqalənin sonunda digər iki dildə xülasə verilməlidir. Məsələn, əgər məqalə Azərbaycan dilində yazılmışsa, bu zaman sonda rus və ingilis dillərində xülasə verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir.

2. Məqalələrin mətnləri Times New Roman – 12 şrifti ilə (məsələn, Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası ilə) 1 intervalda çap olunmalıdır.

3. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisə(lər)in ünvan(lar)ı, müəlliflərin telefonları, elektron poçt ünvan (lar)ı göstərilməlidir.

4. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. aydın şəkildə verilməlidir.

5. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməli və kodlaşdırılmalıdır. İstifadə zamanı əvvəlcə Azərbaycan, sonra türk, daha sonra rus, sonda isə digər xarici dillərdə olan ədəbiyyatlar göstərilməli və kodlaşdırılmalıdır. Mətnə istinadlar ədəbiyyat siyahısında göstərilən ardıcılıqla işarə olunmalıdır. Məsələn, [1] və ya [1, s. 125]. Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

6. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri verildikən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatın "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölümünün 10.2-10.4.6. tələbləri əsas götürülməlidir.

7. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.

8. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.

9. Məqaləyə, onun dərc edilməsinin mümkünlüyü haqqında ekspert rəyi və elmi müəssisənin Elmi Şurasının protokolundan çıxarış (elmi müəssisələrdə işləməyən hüquqşünaslara ekspert rəyi kifayətdir) əlavə edilir.

10. Hər bir məqalə müəllifi məqalənin dərc olunması ilə əlaqədar redaksiyanın hazırladığı müəllif anketini doldurmalı və onu imzalayaraq, məqalənin tezis şəklində dərc olunmuş variantı istisna olmaqla, əvvəllər hər hansı bir dildə nəşr edilmədiyini təsdiq etməlidir.

11. Jurnalda "əvvəli ötən sayımızda", "ardı növbəti nömrədə" adı altında seriya məqalələrin dərc olunmasına icazə verilmir.

12. Jurnalın nömrələrində müəllifin və ya müəlliflərin yalnız bir məqaləsi dərc edilə bilər.

13. Plagiat məqalələrin nəşri qadağandır. Belə bir fakt aşkar edildikdə redaksiya müəllif(lər)ə qarşı sanksiya tətbiq etməkdə (bir neçə nömrədə çap edilməmək, il ərzində çap edilməmək və s.

ТРЕБОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ В НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ “ГАНУН”

Указом Президиума Высшей Аттестационной Комиссии при президенте Азербайджанской Республики от 16 мая 2014 года (протокол № 07-R) выключено в “Список рекомендуемых периодических научных изданий основных результатов диссертаций по юриспруденции в Азербайджанской Республике”.

1. Статьи представляются в редакцию на трех языках (азербайджанском, английском и русском). В конце статьи, представленной на одном из языков, должны быть резюме на двух остальных языках. Например, если статья дана на азербайджанском языке, то резюме должны быть на английском и русском языках. Резюме статей, которые даны на разных языках, должны быть идентичными и соответствовать содержанию статьи. В резюме должны вкратце отражаться результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр. выдвинутых автором (авторами) статьи. Резюме должны быть строго отредактированы с научной и грамматической точек зрения. В каждом резюме должно быть указано полное название статьи, имя автора (авторов);

2. Тексты статей должны быть набраны шрифтом Тимес Нев Роман, размер шрифта – 12 (например, на азербайджанском и английском языках латиницей, на русском – кириллицей) и интервал – 1. Статьи предоставляются в электронном и печатном (1 экземпляр) виде;

3. В статье должны быть указаны фамилия, имя и отчество автора (авторов), их научное звание, название и адрес организации, в которой он(и) работает(ют), телефоны, адрес электронной почты;

4. В конце научной статьи должны быть ясно изложены результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр., в соответствии с данной отраслью науки и характером статьи;

5. Должны быть указаны ссылки на научные источники по предмету статьи. Библиографический список приводится после текста статьи в алфавитном порядке и закодированной форме. При использовании сперва дается и кодируется литература на азербайджанском, потом на турецком, далее на русском и, наконец, на английском языках. Ссылки в тексте статьи должны соответствовать библиографическому списку. Например, [1] или [1, стр. 125]. Если в тексте на одну и ту же литературу имеется ссылка в другом месте, то настоящая литература должна быть указана под прежним номером;

6. Информация о каждой ссылке, данной в библиографическом списке, должна быть полной и точной. Библиографическое описание ссылаемого источника должно быть дано в зависимости от его вида (монография, учебник, научная статья и т.д.) книг. Должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов при ссылке на научные статьи, материалы и тезисы симпозиумов, конференций и других престижных научных мероприятий. При библиографическом описании должны быть взяты за основу требования 10.2-10.4.6. раздела «Использованная литература» Правил составления диссертаций Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики;

7. В данном списке литературы после статьи должно быть дано предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 10-15 лет;

8. Статья должна содержать ключевые слова, УДК-индексы или коды типа РАСС. Ключевые слова должны быть даны на трех языках (на тех языках, на которых написаны статья и резюме);

9. К статье прилагается экспертное заключение о возможности опубликования и выписка из протокола Учёного Совета научного учреждения (юристам, не работающим в научных учреждениях, достаточно экспертного заключения);

10. Каждый автор статьи должен заполнить и подписать авторскую анкету, выработанную редакцией, подтвердив этим неопубликование данной статьи раньше на каком-нибудь языке, исключая опубликованный тезисный вариант;

11. В журнале не разрешается опубликование серийных статей под заглавием «Начало в предыдущем номере», «Продолжение в следующем номере»;

12. В выпусках журнала возможно опубликование только одной статьи автора (авторов);

13. Запрещается опубликование плагиатных статей. При выявлении такого факта редакция вправе применять санкции (неопубликование в нескольких номерах в течение года и т.д.) против автора (авторов).

REQUIREMENTS OF REPRESENTATION OF SCIENTIFIC ARTICLES TO SCIENTIFICAL – LEGAL MAGAZINE "GANUN" (THE LAW)

(On the decision of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan,
dated May 16, 2014 (Protocol № 07-R) included into "The list of scientific periodicals recommended
for publication of main results of theses" on legal sciences).

1. The articles are presented to the editorial staff in three languages (Azerbaijani, English and Russian). After the article was presented in one of the languages it should be attached also summary (abstraction) in two other languages. For example, if the article is in the Azerbaijani language the summary should be in English and Russian languages. The summaries of article presented in different languages should be identical and correspond to the contents of the article. The summary should in detail be reflected the results of scientific researches, scientific novelty, practical importance, etc. suggested by the author (authors) of article. Summaries should be strictly edited from the scientific and grammatical point of views.

Each summary should include full name of the article, name of the author (authors).

2. Texts of articles should be typed in font Tires Kely Kotap, font size - 12 (for example, the Azerbaijani language in the Latin, the Russian in Cyrillics, the English in English letters) and with an interval - 1. The articles are presented in electronic and print (1 copy) version.

3. The article should include the surname, name and patronymic of the author (authors), their scientific degree; the name and address of the organisation they work, phone numbers and e-mail address.

4. In the end of the scientific article there should clearly stated results of scientific researches, scientific novelty, practical importance and so forth in accordance with the mentioned branch of science and the character of article.

5. The article should include references to scientific sources on subject of the article. The bibliographic list is given after the text of article in alphabetic order and in the coded form. First is given and coded the literature in Azerbaijani, then in Turkish, further in Russian and at last in English languages. References in the text should correspond to the bibliographic list. For example, [1] or [1, p. 125]. If the text includes on the same page the same literature with a reference in other page, then, the literature should be pointed under the former number.

6. The information on each reference given in the bibliographic list should be full and exact. The bibliographic view of the referred source should be given in dependence on its kind of books (the monography, the textbook, the scientific article, etc.). It should be specified the names of articles, lectures and theses with the reference to scientific articles, materials and theses of symposiums, conferences and other prestigious scientific actions. The bibliographic view should base on the requirement 10.2-10.4.6 of the "Used literature" section of the Rules of working up dissertations of the Higher Attestation Commission under the President the Azerbaijan Republic.

7. In the mentioned list of the literature after the article, the preference should be given to scientific articles, the monographies and other reliable sources of the latest 10-15 years.

8. The article should contain keywords, the IUT indexes or PASZ type of code. Keywords should be given in three languages (in those languages on which the article and the summary were written).

9. The article is attached by expert review on possibility of publication and extract from the protocol of Academic Council of the scientific institution (the lawyers, not working in the scientific establishments need only expert review).

10. Each author of article should fill and sign the author's questionnaire developed by the editorial board, having confirmed non-publication of the given article earlier in any language, excepting the published thesis variant.

11. In magazine, the publication of serial articles under the title "the beginning is in the previous issue", "to be continued" is not allowed.

12. In the issues of magazine it is allowed publication of only one article of the author (authors).

13. Publication of plagiarist articles is forbidden. In such cases, the editorial board has the right to apply sanction (non-publication in several issues in a year, etc.) against the author (authors).

